

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

क्रम संख्या

१२४४-४४

काल न०

२२०.१ १३/५, ३

खण्ड

Grantha Pradarsani Series.

श्रीरस्तु.

त्रिविक्रमविरचितम्
प्राकृतव्याकरणम्
स्वीयवृत्तिसहितम्.

PRAKRITAVYAKARANAM

OF
TRIVIKRAMA
with his own Vritti

EDITED FOR THE FIRST TIME
BY

Editor of Grantha Pradarsani.

Published by S. P. S. Jayaramathaswamy, Ayiyaralogai.

Printed by A. Sooranna

At the ARSHA Press, Vizagapatam

1876

Price 1 Rupee.

श्रीरस्तु.

त्रिविक्रमविरचितम्
प्राकृतव्याकरणम्
स्वीयवृत्तिसहितम्.

PRAKRITAVYAKARANAM

OR

TRIVIKRAMA
with his own Vritti

EDITED FOR THE FIRST TIME
BY

Editor of Grantha Pradarsani.

Published by S P S Jagannathaswamy Ayyavaramalugara.

Printed by A. Sooranna

At the ARSHA Press, Vizagapatam

1896

Price 1 Rupee

भूमिका.

महागण्डी - शोरमेनी - मागधा - पेशाच - चालिकापेशा-च्यपभशाख्यैः
 धोका जैन विभक्ताना प्राकृतभाषाणा व्याकरणकर्ता इय त्रिविक्रम धीवाणम-
 कुलजा न्मालिनाया लक्ष्म्या जनि मुपलेभे ।

इदं च व्याकरण मध्यायत्रयात्मकम् । प्रत्यक्षपाथ च पाणिनीयव चत्वार
 पादाः ।

साङ्गमिद्विचन्दानुशासनकर्तुं हेमचन्द्रा इय नवीन । यत् स्तत्र तत्र त-
 द्प्रत्य मन्वृ खण्डयान् ।

शाकुन्तलादि काळदासनाटकव्याख्यातु काट्यवेमान् प्राचानः ।
 यत् स्तद्विषये प्राकृतविषये एतत्सुत्राणां मेव समानत्वेन निर्देशो दरीदृश्यते ।
 एव मध्यायत्रयात्मकस्या व्यस्म-
 पन्नानी त्वयमजोऽस्मीतिपत-पदादना धीर्धर्मानिवासभदनायाचार्याथैवगुरुणा
 मुपज्ञा

यत् एतस्मिन् मुद्रणं सत्रपाठ स्ते दशोभितमातृकानुगारे ण्व मुदित ।

वृत्तिशोधनाधारभूते तु द्व मातृके ।

तल्लका प्रथमाध्याय नृनयपादान्ता ग्रामद्वन्द्वचरणे स्ताळपत्रेषु
 लिखिता चतुर्थपादा ग्राममार्गित तज्जनगरस्य गरस्वर्ताप्राप्त इत्येव मातृकानुसा-
 रेण श्रीमत्पत्तनयपादापनुपादाभ्यां कालितान्यपत्रेषु लिखिता । अत्र च मातृ-
 काऽस्मानि (क) रक्षिता भवोपा ।

अपरा च त्रिविधाजपुः कृष्णमूल शालिणी ताळपत्रमातृका प्रायश्चुद्धा
 ऽस्माभि (ख) ग्राह्यता ।

एतन्मातृकाद्वयमात्रेण हेमचन्द्र प्रकृत-यायाधारेण च यवमार्गित राज्ञो
 ध्यैका मातृका लब्धाया तदनगारे ण्व मुद्रणा नगरचर्यते ।

एव माग मुद्रणदोषा तदन्वभाषणनिग्रन्थनसर्वदोषा च य त्राशुद्धिं जी
 तां तां सुविध स्मशोधयन्तु ।

वर्तिविजापरियता,

वेकटरगनाथशर्मा.

प्रकाशकः.

श्रीमन्नेह्यर्वावायनमः ॥

नमःपरमर्षिभ्यः ॥

अम्मदगुरुभ्योनमः ॥

त्रिविक्रमविगचिनम्

प्राकृतशब्दानुशासनम् ॥

भङ्गलशोकः ॥

“वीरं प्राच्याचलसमुदित मग्निलप्रकाशकं वन्दे ।
हृष्यध्वनिपटुनीविति मह मक्षरपङ्क्तिप्राप्त्ये ॥”

प
न
ति
॥ १ ॥
तव
॥ २ ॥
नु
स्त
॥ ३ ॥
र
॥ ४ ॥

गन्धर्व-प्रशमा
भर्तु रर्हन्ति त्रैविद्यमनेः पदाम्बुजश्रमरः ।
णसकुलकमलयुग्मे गदित्यशर्मणः पौत्रः ॥ *
गहिनाथपुत्रो लक्ष्मागभिमृताम्बुधिसुधांशुः ।
स्य वृत्तविद्याशालो भ्राता त्रिविक्रम स्मृकविः ॥
करो स्व त्रैविद्यम ।
र, तीरमेनजिनमेतार्यादिवन्नः पयोधिपूरात्कतिचित् ।

प्राकृतपदरत्नानि प्राकृतकृतिसुकृतिभूषणाय चिनोति ।

प्राकृतप्रशसा

अनल्पार्थमुखोच्चार शशब्द स्साहित्यजीवितम् ।

सचप्राकृतमवेतिमतं मृत्तानुवर्तिनाम् * ॥

प्राकृतं तत्समं देश्यं तद्भवने त्यदस्विधा ।

तत्समं संस्कृतसमं नेयं संस्कृतलक्षणात् * ॥

देश्यमार्पणरूढत्वा त्वनत्रत्वाच्चभूयसा

लक्ष्म नापेक्षते तस्य सम्प्रदायोहि बोधकः * ॥

प्रकृते संस्कृता त्साध्यमाना त्सिद्धाच्च यद्भवत् ।

प्राकृतस्यास्यलक्ष्यानुगोधिलक्ष्म प्रचक्ष्महे * ॥

यन्थप्रशसा

प्राकृतपदार्थसार्थप्राप्त्यैनिजमृत्वमार्गमनुजिगमिषता

वृत्तिर्यथार्थसिद्धौ विविक्रमे णागमक्रमणक्रियते ॥

तत्समतद्भवदेश्यप्राकृतरूपाणिपश्यातांविदुषाम् ।

० क्रम लामलरण तग्न लोल सलिलादि वाक्यमम्पन्नम् । प्राकृतशब्द

व संस्कृतमपियोगमपयाति इति भागतेय १७ अध्याये । तत्समं

रल तरिग तग्न मन्दरादि इतिमार्कण्डेयप्राकृतसर्वशब्दे ॥

१० देवय मार्षसदृशत्वादिति श्रीमच्छुक्लकपाठ १०८ H P 14

१० (१० H G III 117)

दर्पणानि येय मवनौ वृत्ति स्त्वैविक्रमी जयति ॥ *

प्राकृतरूपाणि यथाप्राच्यै राहेमन्त्रमाचार्यैः ० ।

विवृतानि तथा तानि प्रतिविम्बन्तीह सर्वाणि - ॥

ग्रन्थारम्भः

मिद्धिलोकाच्च ॥ १ ॥

मिद्धिरित्यन्ता प्राकृतशब्दसम्बन्धिनी परिगृह्यते - साच लोका इव
ति । यस्मा दृत्वर्गाभ्या मैकारौकाराभ्या मसयुक्तव्यकाराभ्या शषा
भ्या द्विवचना दिना च गतिता द्वाभ्या लोकव्यवहारविशेषलभ्यन्तेदेश्याश्च
अथान्तरास्मा त्सिद्धिलोकादिति वेदितव्या चकाराद्वक्ष्यमाणान्तरास्मा
स्तथाच्च ॥

अनुक्तमन्यशब्दानुशामनवत् ॥ २ ॥

प्राचेतसोमचन्द्राद्याव इति श्रीमन्मन्त्रपाठमन्त्रत्रयैव पञ्चमापाच
न्द्रिकाकारणेन वाग्देवी जननी येषां वाल्मीकिर्मूलमृचकृत
इति तन्त्रनिजमृचमार्गं मनुजिगमिषताम् इति त्रिविक्रमग्रन्थ
न परास्तम् ।

एतदनन्तरं श्रुत्या गोविणं वाण्या अपटु सर्वं लोकं समर्पिताः । पति
भान्ति सताश्रीदं गायत्र्याइव कक्षय ॥ मनुष्यग्राहि सर्वेषां वागर्थ
मनु वर्तते कवीनाम् समर्थानां वाचमर्थोऽनुवर्तते ॥ इत्यधिकं श्रीमन्
पुस्तके ॥

आदिना विमर्जनीयं कृतं स्वर्गहितव्यञ्जनं चतुर्थ्याबहुवचनादीनां प
रिग्रहः । एतदेतान् केषांचिन्मन्त्रेस्त । केअवे कौत्रम - कौरवा

यदिदं स्वरादिसञ्ज्ञत्वेन सन्धिप्रभृतिकार्यत्वेन चानुक्तं त दन्त्यशब्दानुशासनवत् - कौमार जैनेन्द्र पाणिनीयः प्रभृतिषु व्याकरणेषु यथोक्तं नथैव वेदितव्यम् ॥

सञ्ज्ञा प्रत्याहारमर्था वा ॥ ३ ॥

इह प्राकृतव्याकरणे सञ्ज्ञा प्रत्याहारस्वरूपा व्यवह्रियेत वाच्यता इति भाष्ये
गात्रे । पुनः ५ प्रत्याहारस्य सञ्ज्ञा व्याकरणस्य उद्देशार्थम् । यथा । स्वर
गेत् । णओण्ड । णभौ णेत् । णभौ णेत् । णभौ णेत् । व्यञ्जन इत् । स्वादि
स्मृत् । त्यादि स्तिङ् । इत्यादि ॥

सु स्वादि रन्त्यहत्या (१) ॥ ४ ॥

सु सु स्वादिवु विभक्तिषु आदिर्वर्णा वचनत्रयाः रन्त्यहत्या रन्त्यव्यञ्जनेन
सप्त सञ्ज्ञा भवति । यथा । सु औ जस सुम् । अम औट् शम् अस्
एव टास् डेस् डमिस् तम् टिप् । पञ्चम्या रमिति वक्तव्यम्
टमिमिति ट स पञ्चम्येकवचनस्यासंज्ञार्थम् ॥

हो ह्रस्वः ॥ ५ ॥

कौरवा (१) ॥ ५ ॥

४ कौमारम् कान्तरम्, कालप्रमितेन प्रसिद्धं शार्ङ्गवर्मक व्याकरणम् - जैनेन्द्रम् हेमचन्द्रम् (०) पाणिनीयम् प्रसिद्धपाणिन्यम् ।

५ पुनरिति सञ्ज्ञावा । सञ्ज्ञा अन्यशब्दानुशासनवत् वा भवति । तन्ने
व प्रत्याहारमयसञ्ज्ञाया अपि वैकल्पिकत्वे सिद्धे इत्यादि । दर्श
र्थमिति तेन वक्ष्ययाणा । तु दि इत्यादयः स्वरभिपिसञ्ज्ञा वा भ
ज्ञातमात्र अस्यसूत्रस्य फल भूमिकार्या (Introduction) वक्ष्याम
- अश्वरहितः, अञ्जलिमुदायश्च आदिर्वर्ण इत्यनेनोच्यते । तेन अस्

प्रक्रमो वर्णो यो ह्रस्व इति प्रसिद्धस्तस्य ह इति सञ्ज्ञा ॥

दि दीर्घः ॥ ६ ॥

या द्विमात्रा वर्णो दीर्घ इति प्रसिद्धस्तस्य विरिति सञ्ज्ञा ॥

शषसा श्शुः ॥ ७ ॥

श श स श्चोत्तत्रयोः वर्णाः शुभञ्ज्ञका भवन्ति ॥

स स्मसासः ॥ ८ ॥

स स्म सञ्ज्ञका भवन्ति ॥

आदिः खः ॥ ९ ॥

ख वर्ण खसञ्ज्ञको भवति ॥

गो गगपरः ॥ १० ॥

१० दि रि त्यनुवर्तते । गगपरः गो य अ देशवद् स्म गगसञ्ज्ञको भवति ॥ य

गुणादिः ॥ ११ ॥ ११ रित्यादी गुणग (ग ११-१२) इत्यादि ॥

॥ म प्रत्यहः द्वयमिह । कालेननवत्याहारस्योदाहरणानि सूम् ॥

॥ म् डे म् उ मिसु ति प ।

१२ शषमना शुभञ्ज्ञकव्यवहार इति चण्डव्याकरणे श इति च सञ्ज्ञ

॥ इत्यादिकं डक्कट्ट-श्र-प-अफ-रुडान्फ-हार्णले साहिबराच क

व्याकरणभूमिकायां colligation इत्यव्ययम् ।

त्रय एति श्रीसू० पुस्तके नास्ति ।

२२ गगमहाभवति इति श्रीसू० पाठः ।

द्वितीयः फुः ॥ ११ ॥

शब्दस्य द्वितीयो वर्णः फुसञ्जको भवति ॥

संयुक्तं स्तु ० ॥ १२ ॥

व्यञ्जनेन संयुक्तो वर्णः स्तु सञ्जको भवति ७ ॥

तु विकल्पे (२) ॥ १३ ॥

विकल्प विभाषायां तुशब्दः प्रयुज्यते वाशब्दयत् ॥

प्रायो लिति न विकल्पः ॥ १४ ॥

यः कार्यार्थं सन्ने अनुबन्धनं न प्रयोगे दृश्यते स इव । व्याकरणान्ते न बन्ध इति लक्षितः ३ । लकार इत्यस्य स लित् ४ । लितिकार्यं विकल्पः शान्भवति ॥

शान्ने दार्धः ॥ १५ ॥

शान्बन्ध कार्यमिति पूर्वप्राचो दार्धः भवति । यथा । शिशुपुनपुनः । (१ १-२०) गङ्गाइ । गङ्गा । अत्र ननु न् शब्दे इत्यव्यञ्जनस्य शान्बन्धयोः शिकारलोपयोः पूर्वस्याचो दार्धः ॥

सानुनासिकोच्चारं डित् ॥ १६ ॥

ङकारानुबन्ध कार्यं सानुनासिकोच्चारं भवति । यथा । कामुक्यमुना । ० संयुक्तस्तु । इति श्रीसू० । ४० च० । सयोगस्तुः प्रा० म० । ७ संयुक्तं व्यञ्जने संयुक्तं तस्यस्तु इति संज्ञा इति शि० कृ० । ४ अनुबन्ध इति व्याकरणान्तेरलक्षण । लकार इत्यस्या सौ लित् श्रीसू० ।

मुण्डातिमुक्तके मो हुक् (1-3-11) । काउँ ओ । जउँ णा । चाउँ ण्डा
अणिउँ तओ । अत्र मकारस्य डानुबन्धलोपे शेषस्य स्वरस्य सानुनासि
कोच्चारः ॥

बहुलम् ॥ १७ ॥

अधिकारोय माशास्त्रपरिसमाप्ते यत्प्राकृते लक्षणं मुच्यते तद्बहुलं भवती
तिवदिनव्ययम् । ततश्च । क्वचित्पवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्भिभाषा क्वचिद
न्यदव । विषयविधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति । तच्च
महास्थानं उच्यते ॥

दिहौ मिथस्ते ॥ १८ ॥

सः दिहौ दीर्घद्वयौ मिथ परस्परं मन्योऽन्यस्य बहुलं भवतः । तत्र
स्य दीर्घः । अन्तेवेदि अन्तेवेई । सप्तविंशतिः सत्तावीमा । क्वचि
कल्पः । वाग्मिर्या वाग्मिई वाग्मिइ । पतिगृहम् पईघर पईघर । युवति
अ जुवइअणो जुवइअणो । ताम्यति युवतिसार्थकं तम्मइ जुवईसत्थ
थ (Rat 1-14) । वेणुवनम् वेणुवणं वलुवण । (सितासितम् सिआसि
सीआसीअ) । [भुजयन्त्रम् भुअयतं भुआयतं] दीर्घस्य ह्रस्वः । नित
शिलास्वालतया लोमालस्य णिअवसिलक्खलिअवीडमालस्स । क्वचि
ल्पः । यमुनउर जउँणाअड जउँणअडं । नदीस्रोतं, णईसात्तो
गित्तो । गोरीगृहम् गोरीघर गोरीघर । बहुमु वम् बहुमुह बहुमुह । स
जनः सहोअणो सहिअणा । (कर्णगूरम् कण्णउरं कण्णउरं । पीतापो
पीआपीअं पिआपिअ । लक्ष्मीवई लच्छिवई) ॥

३ भम्मइ जुवई सत्थओ इति प्रचुरपाठः ।

सन्धि स्वपदे ॥ १९ ॥

संस्कृतोक्त सन्धि स्सर्वः प्राकृते भवतितु । अपदे एकपदे नभवति ।
तुशब्दो विकल्पार्थः । व्यासार्षिः वासेसी वासइसी । विषमातप. विस
माभवो विसमआभवो । कवोश्वरः कईसरो कईसरो० । स्वाढुदकम
साऊअअं साउउअअं । अपद इति किम् । [पाओ पादः पई पतिः]
मुद्धाइ मुद्धाए मुग्धायाः । वच्छाउ वच्छाओ वक्षात । महइ [महए
महति । पूजयतीत्यर्थः । बहुलाधिकारात्ववचि ढेकपदेपि । काही
काहिइ करिष्यति । वीओ विइओ (विइज्जो) द्वितीयः ।

नयण् ॥ २० ॥

सन्धि रित्य नुवर्तते । इकोयणची ति य स्संस्कृते यणादेशरूप स्स । १६
क्त-७ स्सप्राकृते नभवति । इवर्णस्ययत्वं मुवर्णस्य वत्वं न भवतीत्यर्थः ।
यणितियवरलाना परिग्रहेऽपि प्राकृते ऋत्वर्णाभावाद्यत्ववत्ययोरेव य
निषेधः । [नवैरिवग्गेवि अवआसो (नवैरिवग्गे प्यवकाशः) । वन्देमे
ज्जवइरं । (वन्देआर्यवैरम्)] नखप्रभावज्यरुणः नहप्पहावली अरुणा ।
सन्ध्या वध्ववगूढ. सज्झावहू अवगूढो३ । यणितिकिम । गूढोदरताम
रसानुसारिणी गूढोअरतामरसाणु सारिणी४ ।

० दधीश्वरः दहीसरो दहिईसरो H G I-5 ।

७ 'इकोयणचीति संस्कृते योयणादेशरूपस्सन्धिरुक्तः इति श्रीसू० पाठः

३ णुइदरुहिरलित्तो सहइ उइदो नहप्पहावलीअरुणा । सज्झावहू नवैरिवग्गे
नववारिहवविज्जुलापडिभिण्णो H G I-6 ।

४ रक्खउवो रोमलया मायामहिलत्तणे महुमहस्स । गूढोयर तामरसाणु
सारिणी भमर पति (माल) व्व । रक्षतुवोरोमलता मायामहित्त्वं
मधुमथनस्य । गूढोदरतामरसानुसारिणीभ्रमरपङ्क्तिरिव (मालेव) ० ति

एङः (३) ॥ २१ ॥

नृत्यनुवर्तते । एङित्येवेति । ऐदेतेरस्मस्कृतोक्तस्साधिः प्राकृतेन भवति । देवीए
आसणं देव्या आसनम् । पंचालाओ आगदो लच्चो ० पाचालादा गतो
लच्च्यः । देवे अहिणदगो देवोऽभिनन्दनः ७ । अहो अच्छरिअ इत्यादय
स्मस्कृतवदेव ॥

शेषेच्यचः ॥ २२ ॥

युक्तस्य हलोलोपे यां ऽवशिष्यते सशेषः । तस्मिन्नचिपरे चस्साधिर्न भवति ।
गगनएवगंघकुटी कुर्वति गअणेच्चिअ गवउडि कुणति ४ । फणामणिप्रदी
पा. फणामणिपर्ईवा । जयोत्सना पुरितकोशः जोण्हाऊरिअकोसो । बहु
लाधिकारात्त्वचिद्धिकल्पः ४ । कुम्भकार. कुमआरो कुमारो । छुपुरुष.
सुउरिसो सूरिसो । क्वित्सिपिरेव शालवाहन. सालाहणो । चक्रवाकः
चक्राओ । सालवाहणो चक्रवाओ इत्येतौ प्रायोपहणा द्वस्य लोपाभाव
भा । वलपेतु सन्धिरेव ॥

तिङः ॥ २३ ॥

G V 15

वन्डाओ आगओ (वृक्षात् आगतः) इति शि० कृ०
एतदनन्तरं अहो इति निपातत्वात्तसन्धिः इत्यधिक श्रीसू०
३ 'विसासञ्जमहापसुदसण संभन परोप्पारूढा । गयणेच्चिअ ग
वउडि कुणति नृह कउत्तनारीओ । (विशस्यमानमहापशुदर्शन
सम्भ्रमपरस्पररूढा. । गगनएव गन्धकुटी कुर्वन्ति तत्र कौलना
४ क्वचिद्धिमापा इति श्रीसू० [यः] G V 319

अत्र इत्यनुवर्तते ७। अचीतिच। तिङ् तिवादिर्विभक्तिः ७। तिङ् स्मभ्य
 निधनो ऽचो ऽचिरं सन्धिर्न भवति । भवतीह होइ इइ । पिबतूदकप् पि
 ङ्जउ उअअं ॥

लोपः ॥ २४ ॥

अचो ऽचिपो बहुलं लोपा भवति । त्रिदशशः निअवीनो । निश्चसो
 ङ्कासौ णीसासुसासा
 व

अन्यहलो ऽश्रदुदि ॥ २५ ॥

लोप इत्यनुवर्तते । शब्दे ऽन्यहलो ऽन्यव्यञ्जनस्य लोपो भवति, अ
 श्रदुदि आदेश्यव्यय मुदित्युत्तर्जवर्जयित्वा । यावत् जाव । तावत्
 नाव । यशम् जचो । तमस् तमो । जन्मन् जम्मो । अश्रदुदितिकम्
 अद्वा सद्वा । अवधाति सद्वाह । अवधानम् सद्वागम् । उन्नम् उग्
 अ । उन्नम् उण्गअ । समासेन वाक्यविभक्त्यपेक्षया ऽन्यत्वं मन
 त्व चेति । तेनाभय मपि भवति । सद्दिक्षु सन्धिभ्यु सन्धिभ्यु ।
 ङ्जन, सज्जो सङ्जो । एतद्गुणा एअगुणा एअगुणा । तद्गुणाः तगु
 तग्गुणा ॥

निर्दुरि वा, ॥ २६ ॥

निर् दूर् इत्येतयो रूपसर्गयो अन्यहलो वा लोपो भवति । निरसहः

७। सन्धिरित्यनुवर्तते । अच्यचहतिच इति श्रीसू०

७। तिवादिर्विभक्तिः श्रीसू० त्यादिर्विभक्तिः इति शि० कृ०

णिमहो णीसहो । निर्घोषः णिघोसो णिग्वोसो । दुस्सहः दुसहो दूसहो ।
दःखितः दुहिओ दुक्खितओ । दुर्भगः दुहओ दूहओ ॥

अन्तरिच नाचि ॥ २७ ॥

अन्तरं शब्दं चकारा त्रिर् दुरो ध्यान्यहसो ऽचिपरे लोपो नभवति । अ
न्तरात्मा अतरप्ता । निरन्तरम् गिरतरं । निरवशेषम् गिरवसेसं । दुर
न्तरम् दुरंतरं । दुग्गगाहम् दुग्गगाहं । क्वचि दन्नाउत्तरि इतिच वर्तते ॥

शिशुङ्गनपुनरिवा ॥ २८ ॥

नपुनर् शब्देऽन्त्यव्यञ्जनस्य शानुबन्ध इकारो लुक्च वा भवति । शि
स्त्वा ट्पुर्वत्वा चो दीर्घः । णउणाइ णउणा । पक्षे णउण णउणो । पु
नर् शब्द ऽणि पृणाइ इतिचदृश्यते ॥

अविदुयानिस्त्रिया माल् ॥ २९ ॥

त्वोर्वर्तमान स्यान्त्यहल आत्न भवति । लानुबन्धा द्वित्यम् । अ
विद्युनि विद्युच्छब्द वर्तयित्वा । लोपापवादः । सैरिस् सरिआ । प्रति
पत् पडिविआ । सम्पद सपआ बहूलाधिकारादीषन्पृष्ठ्यभ्रतिरापे । अ
विद्युतिकिम् । विज्जु विज्जला ॥

गेरा (४) ॥ ३० ॥

स्त्रिया वर्तमान स्यान्त्योफस्य रा इत्यादेशो भवति । गिरू गिरा । धुर
युग् । पुर पुरा ॥

रि क

हः क्षुत्कृभि ॥ ३१ ॥

क्षुप् ककुम् इत्येतयो रन्त्यहलो ह इत्यादेशो भवति । कुहा कउहा ॥

धनुषिवा ॥ ३२ ॥

ह इत्यनुवर्तते । धनु इशब्दे ऽन्त्यहलो हां वा भवति । धणह धणू ॥

सशाशिषि ॥ ३३ ॥

व इत्यनुवर्तते । आशी इशब्दे ऽन्त्यहल रसादेशो वा भवति । शित्त्वा त्पूर्वस्य दीर्घः । आसीसा आसी । पक्षे आत्वम् आसीआ ॥

स आयुरप्सरसाः ॥ ३४ ॥

अनयो रन्त्यव्यञ्जनस्य सकारो वा भवति । आउसो आऊ । अच्छरसा अच्छरआ ॥

दिक्पावृषि ॥ ३५ ॥

सहतिवर्तते । दिशू प्रावृष् इत्येतयो रन्त्यहल रसा भवति । योगा र भागा चित्यम् । दिसा पाउसो ॥

शरदामत् ॥ ३६ ॥

शरत्पकाराणा मन्त्यहलो ऽत्वं भवति । शरत् सरओ । भिषक् भित्त ओ ॥

तु सक्खिण शवन्त जम्मण महन्ताः (५) ॥ ३७ ॥

साक्ष्यादय इशब्दा विहिता । अञ्जनदेशा निपात्यन्ते । तुशब्दो ॥ वे

कल्पार्थः । साक्षी सखिणो सखी । भवान् भवतो भवं । जन्म
जन्मणो१ जन्मो । महान् महतो महं ॥

य त् त्सम्य ग्विक्व कृथको मल ॥ ३८ ॥

यदादीना मव्ययाना मन्त्यव्यञ्जनस्य मकारोभवति । लिङ्वाच्चविकल्प,
यत् जं । तत् त । सम्यक् सम्मं । चिक्वक् बीसुं२ । पृथक् पिह३ ॥

मोऽचिवा ॥ ३९ ॥

म इति वर्तते । अन्यस्य मकारस्याचिपरे मकारोवा भवति । लोपाप
वादः । उसह मजअच वदे वदे उसह अजअ४ ॥

विन्दुल् ॥ ४० ॥

शब्दाना मन्त्याय मकारस्य विन्दु भवति । लिङ्वाच्चविकल्प । फलं
भवति रे हरि५ ॥

नेः

हलिङ्गजणनाम्, ॥ ४१ ॥

अन्त्यहलइति निवृत्तम् । उञ्जगन इत्यनेषां हलि व्यञ्जनेपरे विन्दुर्भवति ।
इस्य पङ्क्तिः । पती पराङ्मुखः परम्मुहो । अस्य कञ्चुक कनुभो
लाङ्गनम् लङ्गण । णस्य, षाम्मुख, छम्मुहो६ । उत्कण्ठा उक्कठा । नस्य
सन्ध्या सज्ज्ञा विन्धयः विज्ज्ञो ।

१ 'जन्मण' ख. २ 'विस्म' इति कपुस्तकस्थो पपाठ । उत्त्वानिगमयति
त्वचिक्व(१।२।१६) इत्युत्वस्य नित्य विधास्यमानत्वात् । ३ 'पृह' ख । अ
जीह' क. वदे उसभ अजिअ । उसभ मजिअच वदे' हे. फल वन्ध मि
रि' क. ४ 'सम्मुहो' इति खपुस्तकस्थो पपाठ । छल्पटछमाराधाशावसम्पप
(१।३।९.०) इति छत्वस्य नित्य विधास्यमानत्वात्

स्वरेभ्योवक्रादौ ॥ ४२ ॥

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादिभ्यस्स्वरेभ्यो बिन्दु भवति । वंक् । कुपल । वृथ । पुञो । गुञो । गिञो । कंकोडो । दमण । फमो । अम् । मन् । तन । मजारो । विञ्जो^१ । मुया । एषुपथमात् । मणनी । मणसिगी । पटिञ्जो^२ । मणसिला । वअसो^३ । एषुद्वितीयात् । उअरि । अगिउतअं^४ । अनयो स्तृतीयात् । वक्र कुट्ठल वुद्ध पुत्तुत्त गुत्तुत्त गृत्ति कर्कोट दर्शन र्पश अश्च श्चश्च मजारि वृश्चिक मूर्ध मनस्वि मनस्विनी प्रति श्च मनसिशा वयस्य उपरि अतिमुक्तक इति वक्रादिः । कचि च उन्ड पृणो^५पि । देवनागसुवक्त । देवंगाअमुवत्त^६ । कचित्ति गिर्त्तो^७ । मज्जा ग^८ । मणसिला मणोसिला^९ इति च दृश्यते ॥

कवामुपोस्तुमुणान् (६) । ४३ ॥

त्वाप्रत्ययस्य सुपश्च सवन्धिन स्सुकारा णकाराच्च परो बिन्दु भवति । सुकारात् । वञ्छेसु वञ्छेसु । अम्हसुं अम्हसु । नम्हसु नम्हसु । त्वा षे णकारात् । काऊण काऊण । काउआण काउआण । सुपरावन्धि का गत् । वञ्छेण वञ्छेण । वन्ञ्जण यन्ञ्जण । अरहण अरहण । मज्जाणं

1 'विञ्जो' इति कपुस्तकपाठ । अयमेव युक्त । 'दितुजा' इति तु नमस्य क । इन्वेर्विचिके अन्वो (१।४।१८) इति नकारगोहितचक्षुषस्य विधास्यमानत्वात् ।
 2 'पटिञ्जो' इति कपुस्तकस्थ पाठ एव युक्त । सप्तविंशतिवर्गद्विषाध्यायिनी प्रतिश्रुत्य (१।२।४३) इति अत्वस्य नित्य विधास्यमानत्वात् ।
 3 प्रसिद्धे नाट कान्दिषु 'वअस्या' इति निरनुस्वारस्य दृश्यते । वरगन्तिश्रान्तप्रकाशेन वक्रादगणे वयस्यशब्दो नपद्यते । पठ्यतेच हेमचन्द्रादिविक्रमाभ्याम् । तस्मा द्वयव्यशब्दस्य जै नप्राकृतएवानुशासरो नान्येनेति निर्वाच्यते ।
 4 एतदनन्तर 'अटमुतअ' इत्यधिक कपुस्तके ।
 5 'कचित्तिनादपृण' । देवनागसुवक्तम् देवणाग्रुं ख. 'देवनागसुव ण हे. 6 'कचित्ति गिर्मज्जारो' ख. 7 'मणसिला मणासिला' क.

ममाण । तुमाणं तुमाण । तुम्हाणं तुम्हाण । खुणादितिकिम् । करिअ ।
अग्निगो ।

लुङ्मांसादौ ॥ ४४ ॥

तिङि वीति । विन्दुलित्यधिकृतः । तस्यविन्दोरिति षष्ठीपरिणामः । मां
सादौ विन्दो र्वा लुङ्भवति । मासं मस । मासलं मंसल । कास कं
सं । पास पसु । कह कंह । इआणि इआणि । दाणि दाणि । कि
कि २ । समुहं समुह । णुण णुण । एव एव । मांस मासल कांस्य पा
सु कथम् इदानीम् किम् सम्मुखम् नूनम् एवम् इत्यादि ॥

संस्कृतसंस्कारे ॥ ४५ ॥

लुगित्य नृवर्तते । संस्कृतसंस्कारयो विदो लुङ्स्यात् । योगविभागा
दित्यम । सकृअ । सकारो । संस्कृतम् । संस्कारः ।

डनुकिशके ॥ ४६ ॥

३ तदुक्तशब्दे विन्दो डानुबन्ध एकारदेशो भवति । केसुओ । किमुओ ।

वर्गेऽन्यः ॥ ४७ ॥

तिङि वीति । विन्दो वर्गेपे प्रत्यासन्न स्तस्यैव वर्गस्या न्यो भवति ।
वट्टक वंका वक । अङ्ग अगण अङ्गम् । लङ्ग लङ्ग । लाङ्ग
लम् । सङ्गा सङ्गा मङ्गया । कण्टओ कण्टओ कण्टकः । मण्टग

१ 'इआणी इति कपुस्तकस्थोपपाठः । स्वरस्यविन्दुमि (१-२ ३१) डांति तन्व
स्य नित्य विद्यास्यमानत्वात् २ 'किङ्गेमि किङ्गेमि' कः ३ विन्दुलित्यनुव
र्तते । किशुक्य०' कः ४ 'नित्यवर्तते' इति कपुस्तके नास्ति

मंडर्ण मण्डनम् १ । अन्तरं अन्तर अन्तरम् २ । छन्दो छन्दो छन्दः ३ । कम्पइ कपइ कम्पते ४ । आरम्भो आरंभो आरम्भः । वर्गइति किम् । ससओ सशयः ५ । नित्यमिच्छन्त्यन्ये ॥

विंशतिषु त्वा श्लोपल् ॥ ४८ ॥

विंशतिप्रकारेषु ति इत्यव्ययेन सह विन्दो लौपो भवति । शित्त्वा त्पृथ्वस्य दीर्घः । लिट्त्वा चित्यम् । वीसा । नीसा । दाढा । सीढो । निघो । इति च दृशयते । नाम्नि सिंहश्चो । सिंहगओ । विंशति त्रिंश इटा सिंह ॥

स्न मदामशिरोनभो नरि ॥ ४९ ॥

स्नं सान्तं नान्तच शब्दरूपं नरि पुल्लिङ्गे प्रयोक्तव्यम् । अदामशिरो नभः दामन् शिरस् नभस् इत्येता न्वर्जयित्वा । सान्त यथा । जस । यज । तमो तमः । उरो उरः । तेओ तेजः । पओ पयः । नान्त यथा । जम्भो जन्म । मम्भो मर्म । वम्भो वर्म । अदामशिरानभइति किं । दाम मिरं णह । यच्च सडस् सअ । वयस् वय । मुमनस् सुमण । शर्मन् सम्म । चर्मन् चम्म इति दृश्यते तद्बहुलाधिकारात् ॥

शरत्प्रावृट् (७) ॥ ५० ॥

नरा न्यनुवर्तते ७ । शरत्प्रावृष्टौ पुंसिप्रयोक्तव्यौ । सरओ । पाउसो ।

१ एतदनन्तर 'मन्थ्या' इति क. २ एतदनन्तर 'पन्यो पथा पान्य' इति विक क. ३ एतदनन्तर 'वन्धु वधु वन्धु । कम्पो लपो कम्प । दम्भो दम्भो' इत्यधिक क. ४ 'वम्फड वफड वम्फते' इत्यधिक क. अयुक्तय छाया वम्फते इति, नहि सरकृते वम्फति र्धातुरस्ति किंतु वम्फ' काक्षते वल्लेत्वादेशो दे-
'य' ५ 'शरक' क. ६ 'नरान्यनुवर्तते' इति कपमुके नाम्नि

अक्षयर्थकुलादयावा ॥ ५१ ॥

नरीति वर्तते १ । अक्षिपर्यायाः कुलादयश्च शब्दाः पुलिङ्गे वाप्रयोक्तव्याः । अक्षयर्थः । एसअच्छी । नचाविआ इतेण म्हा अच्छीइ । न तिने तेना स्माक मक्षिणी । अञ्ज ल्यादि पाठा स्त्रीलिङ्गेऽपि । ए सा अच्छी ॥ चक्खू चक्खुइ । णअणा णअणाइ लोअणा लोअणाइ । कुलादि । कुलो कुल । वअणो वअण । माहणो माहण । दुअणो दुअण । भाअणो भाअण । विअणो विअण । उअो उअे । कुल वचन मा हात्म्य दु ख भाजन विअण् उअस इत्यादि । जेत्ता जेत्ताइ कमला कम लाइ । इत्यादि सस्कृतवदेव ।

ऋषि गुणगाः ॥ ५३ ॥

वेत्यनुवर्तते । गुणादयश्च शब्दाः नपुंसके वा प्रयोक्तव्याः । गुणाइ गुणा । देवाइ देवा । मण्डलगं मण्डलगो । खग खगो । बिट्ठइ बिट्ठो । कर कइ । हटो । रुक्खाइ रुक्खा इत्यादि । गुण देव मण्डलाय खग वि अण् इ वृक्ष इत्यादि ॥

स्त्रिया मिमांजलिगाः ॥ ५४ ॥

इमाना अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रीलिङ्गे वा प्रयोक्तव्याः । एसा गरिमा एस गरिमो । एसा माहिमा एस माहिमो । एसा निअज्जिमा एस निअज्जिमो । एसा धुत्तिमा । एस धुत्तिमो ॥ अंजल्यादि । एसा अंजली । एस अजली । बलीए । बलिगा । निहीए । निहिणा । रस्सीए रस्मिणा । पण्हा पण्हा । अच्छीए । अच्छिणा । गउीए । गउिणा । कुच्छीए कुच्छिणा । चोरिया । चोरिय । विहीए । विहिणा । पिट्ठी । पिट्ठं ।

१ 'नरीत्यनुवर्तते' ख.

तस्मिन् कृते स्त्रियामेवत्येके । अंजलिं बलिं निधिं राक्षसं पश्यन् अक्षि-
यन्त्यं कुक्षिं चैर्यं विधिं पृष्ठं । इत्यादि ॥ इमेति नन्वेव न्वादेशस्य
त्रैलोक्यस्य पृथग्विधिं विमथ्य मङ्गलं त्वादशस्य स्त्रीत्वमेवेत्य-
न्येके ॥

‘ततः श्रीमदहं नन्दित्रैविन्दिव । श्रीपादप्रसादात्सादितसमस्तानि
याप्यन्त्रश्रमन्त्रिचक्रमदेवावेरन्त्रितप्राकृतव्याकरणवृत्तानि’ प्रथम-
व्याख्यस्य प्रथमः पादः ॥

१ त्रैविन्दिव श्रुतधरश्रीपाद’ स २ व्याकरणसूत्रवृत्तानि’ खे ३ प्रथम-
व्याख्ये ग

॥ * ॥ अथप्रथमाध्यायद्वितीयपादः ॥ * ॥

निष्प्रत्ययोरुत्परिमात्यस्थोर्वा ॥ १ ॥

निरु^१ प्रति इत्येता वृत्ता^२ पाल्यशब्दे स्थाधातौच परयोः ओत् परि
इत्येवरूपै^३ प्रयासङ्ख्य व^४ भवतः^५ । ओमल्ल निम्मल्ल निर्मात्यम् ।
भामाल^६ वहइ^७ इडा प्रतिष्ठा । परिट्टिअ पइट्टिअ प्रति
वितम्^८ ॥

॥ २ ॥

अदिरित्यधिकारोय मरणा^९ (१।६।७) इति सूत्रा^{१०} प्राग विद्य
ग^{११} वेदितव्यः ॥

लुगव्ययत्पदायात् (८) तात्तदचः ॥ ३ ॥

भव्यया त्यदायाच्च^१ परस्य तदचस्तयोरेवाव्ययत्यदायो रदिरचो बहु
लुग्भवति । अम्हेत्य अम्हे एत्थ वयमत्र । जह्मा जह्इमा यदीमाः ।
जह्म जह्मह यथहम् ॥

वालावरण्ये ॥ ४ ॥

लुगि त्यनुवर्तते । अल्लवृअरण्य इत्येतयोरदितुंवा^२ भवति । लाऊ अला
ऊ । रण्ण । अरण्ण ॥

अपेःपदात् ॥ ५ ॥

वेत्यनुवर्तते^३ । पदान्परस्यापी त्यव्ययुस्या^४ देवालुग्भवति । किपि कि

१ 'निम्' ख. २ 'हप' ख. ३ 'प्राप्नुत.' ख. ४ 'ओमल्ल' । निम्म
ल्ल । परिडा । परिट्टिअ इत्येतावदेव ख. ५ 'सूत्रात्' इति ख पुस्तकेनास्ति
६ 'अविशेष' ख. ७ 'त्यदादेश' ख. ८ 'वालग्भवति' ख. ९ वेतिवन्
ते क. १० 'अपीत्युप' गंख' इति क. ख पुस्तकयोरपपाठ. १

मवि किमपि । तंपि तमवि तमपि । केणवि केगावि केनापि । कंहंपि
कहमवि कथमपि । पदादितिकिम् । अविणाम ॥

इतेः ॥ ६ ॥

पदादिति वर्तते । पदात्परस्येति शब्द स्यादेः लुग्भवति । योगविभागा
न्नित्यम् । किति किमिति । जति यदिति । तनि तदिति । जुत्तंति यु
क्तमिति । पदादित्येव । इअ विज्झगुहाणिलयाए इतिविन्ध्यगुहा नि
लयायाः^२॥

तोऽचः ॥ ७ ॥

अच स्वरान्तरस्य इतिशब्दस्यादे रिकारस्य तकारोभवति । तहत्ति तथ
ति । झत्ति झडिति । पिओत्ति प्रियहति^३ । अचइतिकिम् । किति^४ ॥

शोलुप्तयवरशोर्दिः ॥ ८ ॥

अचइत्यस्य षष्ठ्यन्तपरिणामः^५ । शो शशषसानां लुप्तयवरशो . लु य
वरशषसानामादे स्वरस्य दि दीर्घोभवति^६ । संयोगे उपर्यथो वर्तते
मानाना यत्र शषसानां लोपे सति ये अचशिष्टा शषसा^७ तेषां दि
रचो दीर्घोभवतीत्यर्थः ॥ शस्ययलोपे^८ । कश्यप . कासओ^९ । वाव
दयकम् आवासअं । पश्यति पासइ ॥ वल्लोपे^{१०} । अश्व . आमां . वि
शवासः वीसासो । विश्वसिति वीससइ ॥ रलोपे^{११} । विभ्राम . वीनोमो

1 प्राकृतान्पूर्वछाया क ख पुस्तक्या 2 (1 V 238 3 प्राकृतान्पूर्व
छाया ख 4 'किति' इति कपुस्तकनास्ति 5 'अचइत्यस्य षष्ठ्यन्तपरिणामः'
इति स्वपुस्तकनास्ति 6 'आदेरचो दीर्घोभवति' इति म 7 'शषसा' इति ल
पुस्तके नास्ति 8 'शस्ययलोप' ख 'शस्यलोप' इति कपुस्तकस्थोऽपवादः
9 'कासवो' हे. 10 'वल्लोप' ख 11 'रलोप' ख

विश्राम्यति वीसमइ^१ । मिश्रम् मोसं । संस्पर्शं संपासो ॥ शलो
 पे । दुःशासनः दूसासणो । मनश्शिला मणासिला ॥ षस्य
 यलोपे । शिष्यः सीसो । पुष्यः पूसो । मनुष्यः मणूसो ॥ वलोपे^२ ।
 विवाण् वीसाण^३ । विष्वक् वीसुं ॥ रलोपे । कर्षकः कास
 ओ^४ । वर्षः वासा । वर्षः वासो ॥ षलोपे । निष्पिक्तः णोसि
 ओ^५ ॥ सस्ययलोप । सस्यम् सामप् । कस्यचित् कासइ ॥
 वलोपे । विकस्वरः विकासरो । निम्बः णोसो ॥ रलोपे ।
 उस्त्रः ऊसो । विस्रम्भः वीसंभो ॥ सलोपे । निम्नहः णोसहो ।
 बहुलाधिकारात्कचिदन्त्यस्यच्चेदीर्घः^६ । जिह्वा जीश । दीर्घान्न
 (१ । ४ । ८७) इतिप्रतिषेधाच्छेपादेशम्याहोचारवोः (१ । ४ । ८६) इ
 इति तसूक्तं^७ द्वित्वं न भवति ॥

हि दक्षिणे ऽस्य ॥ ० ॥

नित्यनुवर्तते । दक्षिणशब्द अभ्य अवर्ण य दीर्घाभवति । हि
 सः हकारे सति । दाक्षिणो । दिडित्किम् । दक्षिणो ॥

तु समृद्धादौ (८) ॥ १० ॥

अस्येत्यनुवर्तते । समृद्ध्यादिषु शब्देषु आदेशवर्णस्य दीर्घाभवति

१ 'वीसामइ' इति क पुस्तकस्थो ऽपपाठ । नशपामितिनिषेधनात्रश
 स्त्वेधिकरणप्रत्ययानामभावात् तस्मात्तयोर्गोशित्त्वदीर्घस्याप्यभावः २ 'पश्य
 वलोपे क. ३ विवाण वीसाणो क. ४ 'कासवो' इति क पुस्तकस्थो ऽप
 पाठ ५ नागित्तो क. ६ 'बहुलाधिकारात्कचिदन्त्ये' आन्त्यरयवाददार्ढ्यमेव
 ति । जहवा जहा क. ७ 'तुल्ये' । तस्मात्तुल्य पुस्तकस्थोऽन्ति

तु । सामिद्धो समिद्धो समृद्धिः । पाडिसिद्धो पडिसिद्धो प्रति
सिद्धिः । सारिच्छो सरिच्छो सदृक्षः । माणंसी मणंसी मनस्वी ।
पासुत्तो पसुत्तो प्रसुतः । पाडिण्फद्धो पडिण्फद्धो प्रतिस्पधिः ।
पाडिवआ पडिवआ प्रतिपत् । पावामू पवामू प्रवासी । आडि
आई अडिआई अभिजातिः । पायडं पयडं प्रकटम् । पासिद्धो प
सिद्धो प्रसिद्धिः । पारकेरं परकेरं पारकं परकं परकीयम् । चा
उरंतं चउरंतं चतुरन्तम् । आफंसो अफंसो अम्पणः । पावअण
पवअणं प्रवचनम् । पारोहो परोहो प्रोहः ॥ इत्यादि ॥

स्वप्नादाविल् ॥ ११ ॥

स्वप्नादिपुशब्देषु आदेशवर्णस्य इत्वं भवति । लिच्वानित्यम् ।
मिविणो वणः । विअणं व्यजनम् । विलिअं व्यलीकम् । कि
विणो कृपणः । मुटंगो मृदङ्गः । ईमि ईपत् । वेडिमो वेतस्
दिण्णं दन्तम् । उत्तिमो उत्तमः । मिरिअं मरिचम् । इत्यादि
बहुलाधिकारा णत्वाभावे दत्ते निव्वं न भवति । दत्तं ॥

पकाङ्गरलालाटेतु ॥ १२ ॥

पक अङ्गार ललाट इत्यं तेषु आदेशवर्णस्य इत्वं भवति तु । पिकं प
कं पकम् । इंगालो अंगालो अङ्गारः । णिडालं णडालं ललाटम् ॥

1 'पायय पयय प्राकृतम्' इति खपुस्तकस्थो ऽपपाठ । प्राकृतशब्दे आ
दावाकारस्यैव मत्वात् 2 'परकेर' इति कपुस्तकेनास्ति 3 'प्र
वदनम्' क. 4 'परोहो' इति कपुस्तकेनास्ति 5 'दत्तेन भवति' क.

सप्तपर्णे फोः ॥ १३ ॥

सप्तपर्णे फोः^१ द्वितीयस्य अस्य इत्वं भवति तु । छत्ति
वण्णो छत्तवण्णो सप्तपर्णः^२ ॥

मध्यमकतमेच ॥ १४ ॥

चकारः फोरित्यनु वृत्त्यर्थः^३ । मध्यम कतमयोः द्वितीय स्यास्य
इ ङ्रवति^४ । पृथग्योगान्नित्यम्^५ । यज्जिमो । कडिमो ॥

हरेत्वी ॥ १५ ॥

हरशब्दे^६ आदे रवर्णस्य ईत्वं भवति तु । होगे । हरो ॥

उ ध्वनि गवय विष्वचोवः ॥ १६ ॥

६५ गवय विष्वक्छन्दानां वकारसम्बन्धिनोऽवर्णस्य उत्त्व
न्निवति^७ । जुणी । गउओ गउआ^८ । वीमु^९ ॥

झोणो (१०) अभिज्ञादौ ॥ १७ ॥

उत्त्व मनुवर्तते । अभिज्ञादिवु जकागदेशस्य णस्य^९ सम्बन्धि

१ 'फो' इति कपुस्तकेनास्ति २ 'छत्तवण्णो सप्तपर्ण' इति खपुस्तकेनास्ति
३ 'चकार फोरित्यस्यावृत्त्यर्थ' क. ४ 'इन्दभेवति' क. ५ 'पृथग्यो
गोनित्यार्थ' क ख. ६ हरशब्दस्य क. ७ ध्वनिगवयविष्वक्छन्देष्वकारस्य
वधिनोऽकारस्य उत्त्वभवति । लिख्यते क. ८ गउआ' इति कपुस्तकेना
स्ति. ९ 'णकारस्य' क.

नो णस्य उत्त्वंलिङ्गवति¹ । अहिण्णू अभिजः । सञ्जण्णू सर्वजः ।
आगमण्णू आगमजः । कअण्णू कृतजः । णइतिकिप् ॥ अडिज्जो ।
येपां जादेशणकारसम्बन्धिनः णस्य उत्त्वंदृश्यते ते² भित्तादयः ॥

स्तावकसास्त्रे ॥ १८ ॥

स्तावक सास्त्रा शब्दयो रादे रस्य उ वं लिङ्गति । स्तावकः थुव
ओ । सास्त्रा सुण्हा ॥

णावान्णण्डखण्डिते ॥ १९ ॥

चण्ड खण्डितशब्दयो णा³ णकार णमह आदेशस्य⁴ उत्त्वं भव
ति तु । चुडो चंडो⁵ । खुडिओ खडिओ⁶ ॥

प्रथमे प्योः, ॥ २० ॥

प्रथमशब्दे पकार थकारयो स्सम्बन्धिनो⁷ वर्णस्य युगपत्त्वं
चोत्त्वं भवति तु⁸ । प्ठमं प्ठमं प्ठमं प्ठमं प्रथमम्⁹ ॥ ५

आर्यायां यः श्वश्र्वामृल् ॥ २२ ॥

श्वश्र्ववाचि न्यायीशब्द र्थकारसम्बन्धिनो वर्णस्य ऊत्त्वं लिङ्गव
ति । अज्जू । श्वश्र्वामिति किम् । अज्जा । संस्कृतमाता¹⁰ ॥

1 लितं इति कपुस्तकेनास्ति 2 ब्रकारादश क. 3 णा इति कपुस्तकेनास्ति
4 णकारेणगहितयः वर्णस्य क. 5 चुडं क 6 खुडिअ क
7 पकारयकारसम्बन्धिनो क. 8 उव्ववामवान क 9 पठमं प्ठमं
प्रथमं इत्येतावदेव क 10 'संस्कृतमाता' इति कपुस्तकेनास्ति.

आसारेतु ॥ २२ ॥

आसारे आदे रवर्णस्य ऊर्त्वं भवति तु ॥ ऊसारो । आसारो^१ ॥

तोन्तर्येल् (११) ॥ २३ ॥

अन्तरशब्दे^२ तकारसम्बन्धिनो ऽवर्णस्य^३ एत्वं लिङ्गवति । अन्तः
पुरम् अन्तेउरं । अन्तश्चारो अन्तेआरो^४ । कचिन्नभवति । अन्तम्
अं अन्तर्गतम्^५ । अन्तो वीसंभणिवेसिआणं^६ अन्तर्विस्मम्भनिवेशि
तानाम् ॥

पारावतेतुफोः ॥ २४ ॥

वते फो द्वितीयस्यास्य एत्वं^७ भवति तु । पारेवओ पारावओ ॥

उत्करवल्लीद्वारमात्रचः ॥ २५ ॥

उत्कर वल्ली द्वारशब्देषु^८ मात्रचप्रत्ययेऽपि^९ आदेरवर्णस्य एत्वं
वा^{१०} भवति । उक्करो उक्करो । वेल्लो वल्ली । देरं दुआरं^{११} । ए

१ 'आसारो' इति स्त पुस्तकेनास्ति । 'अन्तशब्दस्य' क. ३ 'अवर्ण
मात्रस्य' ख. ४ क पुस्तकेप्राकृतानन्तरं सस्कृतम् ५ 'अन्तर्गतम्' इतिक
पुस्तकेनास्ति ६ 'अतावीसभणिवेसिआण' क. ७ द्वितीयस्यास्यैव' क.
८ 'उत्करवल्लीद्वारमात्रशब्देषु' इति कपुस्तकस्थोपपाठ ९ 'मात्रचप्रत्यये
च' क. १० 'तु' क. ११ 'देर । पक्षेदार । नेर । वार' क.

त्तिअमेत्तं¹ एत्तिअमेत्तं² एतावन्मात्रम् । मात्रशब्देऽपि³ । भोअण
मेत्तं⁴ भोजनमात्रम् ॥

शय्यादौ, ॥ २६ ॥

शय्यादि ष्वादेरवर्णस्य एत्वंभवति । पृथग्योगान्नित्यम् । सेज्जा श
य्या । एत्थ अत्त । गेज्जं ग्राह्यम् । गेदुअं कन्दुकम्⁵ ॥

त्वाद्रु⁶ उदोत् ॥ २७ ॥

आर्द्रशब्दे आदेरवर्णस्य उत्त्व मोत्वंचवाभवति⁶ । उळ्ळं ओळ्ळं⁷ ।
पक्षेअळ्ळं अहं । बाह सलिलत्पवाहेण ओळ्ळेइ बाष्पसलिलप्रवा
हेणार्द्रयति⁸ ॥

स्वपि ॥ २८ ॥

उदोदितिवर्तते⁹ । स्वपिधाता वादेरस्य¹⁰ उदोतौ भवतः । पृथग्या
गान्नित्यम् । सुवइ सोवड ॥

- 1 'मात्राचि एत्तिअमेत्त' क. 2 'एत्तिअमेत्त' इति कपुस्तकेनारित 3
चट्टलाधिकारान्मात्रशब्देऽपि क. 4 'भोणमेत्त' क. आम्प्रेबोनशब्दअन्नायको
न्यवहियते. 5 गेन्दुकवदस्सस्कृतेप्यस्ति तथाचामर 'गेन्दुक कन्दुक' इति ।
6 'उत्त्वमोत्त्व भवतितु' क. 7 'ओळ्ळ' इति कपुस्तकेनारित 8 'बाहभाकि
बाष्पवाहिणउळ्ळ्या । बाष्पसलिलप्रवाहिणार्द्रयति' क. 'बाहसलिलप्रवाहेणउळ्ळेइ हे
9 'उदोदित्यनुवर्तते' क. 10 'स्वपिधातारादेरवर्णस्य' क.

ओदाल्यांपङ्क्तौ ॥ २९ ॥

पङ्क्तौ^१ पङ्क्तिवाचिन्यालीशब्दे आदेरवर्णस्य ओत्वंभवति ।
ओली । पङ्क्तावितिकिम् । आली सखी ॥

फोः परस्परनमस्कारे (१२) ॥ ३० ॥

ओदित्यनुवर्तते । परस्परनमस्कारशब्दयोः^२ फोः द्वितीयस्यास्य^३
ओत्वंभवति । परोप्परं^४ । णमोकारो ॥

पद्मे मि ॥ ३१ ॥

पद्मे आदे रस्य^५ मकारेपरे ओ ङ्गवति^६ । पोम्पं । मोतिकिम् ।
॥

त्वर्पौ ॥ ३२ ॥

अर्पि^७ धाता^७ वादेरस्य ओङ्गवतितु^८ । ओप्पेइ । अप्पेइ । ओ
प्पि^९ । अप्पिअं^{१०} ॥

इ^१ ल्खल्वाटस्त्यानआतः ॥ ३३ ॥

१ 'पङ्क्तौ' इति कपुस्तकेनास्ति २ 'परस्परनमस्कारयो' क ३ 'द्वि
नामार्णस्याख्य' क ४ 'परोप्परो' क. ५ 'आदेरवर्णस्य' क. ६ 'ओत्वभ
ति' क. ७ 'अर्पयतौधातौ' क. ८ 'ओत्वभवतितु' क. ९ 'ओप्पिअ' इति
खपुस्तकेनास्ति १० 'अप्पिअ' इतिकपुस्तकेनास्ति

खल्वाटस्त्यानयो रादे रातः आकारस्य ईत्वं भवति^१ । लित्वान्नि
त्यम् । खल्लोडो^२ । ठोणं थोणं । संस्वायमितितु^३ स्यस्समः खा
(२ । ४ । १२४) इतिखादेशेक्तमत्ययान्ते सिद्धम् ॥

इत्तुसदादौ, ॥ ३४ ॥

आत इत्यनुवर्तते । सदाइत्यादिष्वारे राकारस्य इत्वं भवतितु ।
सइ सआ सदा । कुप्पिसो कुप्पासो कूपीसः । णिसिअरो णिसा
अरो निशाकरः । इत्यादि ॥

आचार्ये चोहश्च ॥ ३५ ॥

आचार्यशब्दे चकारसम्यन्धिन आतः ह्रस्वोभवति । चकारादि
त्वंच । आअरिओ आइरिओ ॥

इयामाकेमः ॥ ३६ ॥

इ इत्यनुवर्तते । इयामाके मकार स्यातः ह्रस्वो भवति । साम^४ ॥

नवाव्ययोरखात्तादौ (१३) ॥ ३७ ॥

अव्यये षूत्वातादिषु च आदे रातः ह्रस्वो नवा भवति ॥ अव्यये ।

१ 'स्थैषट्थैण्णदसदधातयो । खल्वाटस्त्यानयोराकारस्य इत्वंभवति' क.

२ खल्लोडशब्दसकृतेऽप्यस्ति तथाचत्रिवाण्डशेषे 'खल्लोड खलति खल्ल'
अस्ति. ३ 'सास्त्रां' इत्यत्र क. ४ 'सदाइत्ये' कारस्यइत्वंतुभवति. क.

जह जहा यथा । तह तथा तथा । सिअ सिआ स्यात् । स्याद्भव्य
 चैत्य (१।४।१००) इत्यादिना इत्वम्^१ । अहव अहवा अथवा । व
 वा । इ हा । इत्यादि ॥ उत्खातादि । उक्खाअं उक्खाअं उत्खा
 तम् । कुमरो कुमारो कुमारः । खड्गं खाड्गं खादिरम् । बलआ
 बलाआ^२ बलाका । पअअं पाअअं^३ प्राकृतम् । चमगो चामगो
 चामरः । कलओ कलाओ^४ कलादः स्वर्णकारः । हलिओ हालिओ
 हालिकः कूपोवलः । नराओ नाराओ^५ नाराचः । तलवोण्डं ताल
 वण्डं^६, तलवोण्डं तालवोण्डं^७ तालवृन्तं । ठविओ ठाविओ स्थापि
 तः^८ । पट्टविओ पट्टाविओ^९ प्रस्थापितः । संठविओ संठाविओ
 संस्थापितः । इत्यादि ॥ केचिद्ब्राह्मण पूर्वाहणयोरपोच्छन्ति । ब
 म्हणो बाम्हणो । पुव्वण्हो पुव्वाण्हो ॥

घञिवा ॥ ३८ ॥

निमित्तो योऽष्टद्विरूप आकारः तस्यादिभूतस्य द्वस्वोवाभव
 ति । अग्रहणा दुत्तरत्त नविकल्पः । पवहो पवाहो प्रवाहः । प

ओ अइत्यारभ्यइत्वम् इत्यन्तोऽग्रन्थ कपुस्तकेहेमचन्द्रयोर्नास्ति २ 'बलआव
 लागा' कपुस्तकाथोऽपपाठः बोव (१-३-६१) इतिवत्त्वस्य अन्तोरखोरच (१-३-
 ७) इत्या कारस्थत्वेनाप्राप्त्ये ३ 'पउत पाउत' क. ४ 'कलवो कलावो
 कलाद' कः 'कलओ कालओ कलाद' ख, 'कलओ कालओ कालक' हे. ५
 'नराओ ना' (ओ) क. ६ 'तलविण्ड तालविण्ड' हे. ७ 'तलवोण्ड तालवो
 ण्ड' इति कपुस्तकेनास्ति ८ 'ठविओ ठाविओ स्थापित' इति कपुस्तकेना
 स्ति ९ 'परिद्वविओ परिद्वविओ' हे.

हरो पहारो प्रहारः । पअरो पआरो प्रकारः प्रचारोवा । पत्थ
बो पत्थावो¹ प्रस्तावः । कचिन्नभवति । रागः राओ² । भा
गः³ भाओ⁴ ॥

स्वरस्यविन्दमि ॥ ३९ ॥

विन्दौ अमि द्वितोयैकवचनेच परे⁵ स्वरस्यह्रस्वोभवति⁶ ॥ वि
न्दौ । मांसम् मंसं । मांसलम् मंसलं । पांसुः⁷ पंसू । कांस्य
म् कंसम् । वांशिकः वंसिओ⁸ । कञ्चनम् कंचणम् । लाञ्छ
नम् लंछणं ॥ अमि । गंगं, मालं, नइं⁹, वहुं पेच्छ ॥

संयोगे ॥ ४० ॥

संयोगेपरे पूर्वस्य स्वरस्य ह्रस्वोभवति ॥ आ* । आम्रम्^३ ।
ताम्रम् तम्बं । विग्हाणिः विरहमी । अमात्यः असच्चो । ।
व्यम् कवं¹⁰ ॥ ई* । मुनोन्द्रः मुण्डो । तोथम् तित् । हो
ग्रम् सिग्यं¹¹ ॥ उ* । चूर्णम्^{१२} । सूत्रम् सुत्तं । म* । प

1 'पठविओ पठविओ प्रस्थापित' क. 2 'भाव' क.
3 'भाओ भाग' क. 4 'द्वितोयैकव' क. 5 'ह्रस्व' क.
6 'पांसु' ख. तालव्या अपि दन्त्याश्च सम्बसुव. 7 'वांशिको' इति क.
8 'वसिओ' इति क. 9 'न' इति क. 10 'कवं' ख. 11 'सिग्य' इति क. 12 'चूर्णम्' इति क.
पाठ * आ, ई, ऊ, इत्येते कपुस्तके नसन्ति

ब्बं ॥ ए* । नरेन्द्रः णरिंदो । म्लेच्छः मिलिच्छो ॥ ऐ* ।
 दृष्टैपकस्तनपट्टम् दिदृक्कयणवट्टं ॥ ओ* । अधरोष्ठः अहरुट्ठो ।
 नीलोत्पलम् णीलुप्पलम् । एदोतोः कचित्स्वरूपेणैवह्रस्वः^१ । ए
 कः एकोः^२ । सेवा सेव्वा । नोडम् नेड्डं । ग्राह्यम् गेज्झं ।
 स्तोकम् थोकं । तुण्डम् तोंडं । इत्यादि ॥

त्वेदितः ॥ ४१ ॥

संयोगइतिवतते । आदेरिकारस्य संयोगेपरे एत्वं तु भवति^३ । पे
 दं पिंदं पिण्डम् । धम्मेल्लं धम्मिल्लं धम्मिल्लम् । सेंदूरं सिं
 दूरं सिन्दूरम् । वेल्लं विल्लं विल्वम् । वेण्डू^४ विण्डू विष्णः ।
 कचिन्नभवति चिंता^५ ॥

मिरायांलित्, ॥ ४२ ॥

इत इत्यनुवतते । एदितिव । मिराशब्दे इतएत्वंलिद्भवति^६ । मे
 रा^७ । सोमा ॥

मूषिकविभीतक हरिद्रा पथिपृथिवी
 प्रतिश्रुत्यत् (१४) ॥ ४३ ॥

१ 'स्वरूपेणह्रस्वः' क. २ 'एक' एको' इति कपुस्तकेनास्ति ३, भ
 वतितु' क. ४ आन्ध्रे वेन्नुडु इति व्यवह्रियते ५ 'चिन्ता' हे. ६ 'इत एन्
 लिद्भवति' क. ७ आन्ध्रे मेर इति व्यवह्रियते । * ए, ऐ, ओ, इत्येतेकपु
 स्तकेनसन्ति

मूषिकादिष्वादेरिकारस्यकारो^१ भवति । मूषिकः मूसओ^२ । विभो
तकः ववेडओ । हरिद्रा हलदो । पर्थि पहो । अकारान्ते सत्य
पिपथशब्दे^३ पथिशब्दस्य रूपान्तरनिवृत्त्यर्थेयं^४ योगः । पृथिवी
पृह्वी^५ पुह्वी । पडंसुआ प्रतिश्रुत् प्रतिध्वनिः ॥

रस्तित्तिरौ ॥ ४४ ॥

अदित्यनुवर्तते^६ । तित्तिरिशब्दे रसम्बन्धिनइकारस्य अत्वं स्था
त्^७ । तित्तिरौ ॥

इतोतौवाक्यादौ ॥ ४५ ॥

वाक्यादिभूते इति शब्दे तकारसम्बन्धिनः इतः अद्भवति^८ । इअ
विअसिअकुमुमसरो^९ इति विकसितकुमुमशरः । वाक्यादावि
तिकिम् । पिओत्ति^{१०} ॥

वेङ्गुदशिथिलयोः ॥ ४६ ॥

इङ्गुदशिथिलयोः आदेरितः अत्वंभवतिवा^{११} । अंगुअं इंगुअं । यदि

१ 'अकागदेशो' क. २ 'मूषओ' इति कपुस्तकस्योऽपपाठ ३ 'पथ
शब्दे' इति कपुस्तकेनास्ति ४ 'अय' इति कपुस्तकेनास्ति ५ पृथ्वी
शब्दस्संस्कृतेऽप्यस्ति तथाचउज्ज्वलदत्त. (१पा १५सू.) 'ध्वान्नित्येकं । पृथ्वी
पृथिवी पृथ्वी धरा सर्वसहा रसेति शब्दार्णव.' इति ६ 'अदित्यनुवर्तते' इतिक
पुस्तकेनास्ति, ७ 'अकागेभवति' ख. ८ 'अत्वभवति' क. ९ 'कुमुमस
रो' क. १० 'पियोत्ति' क. ११ 'अत्ववास्यात्' क.

लं सिद्धिलं¹ । णिममं² णिममं इत्येतौ निर्मात³ निर्मिताभ्यां
भविष्यतः ॥

उयुधिष्ठिरे ॥ ४७ ॥

वेत्यनुवृत्तिः⁴ । युधिष्ठिरे आदेरित उत्वं वा भवति⁵ । जहुद्विलो ज
द्विद्विलो ॥

दिनीक्षु प्रवासिषु ॥ ४८ ॥

उत्त्वमित्यनुवर्तते⁶ । द्विशब्दे नीत्युपसर्गे इक्षुप्रवासिशब्दयोश्चादेरि
न उत्वं भवति । पृथग्योगा न विकल्पः⁷ । द्विमात्रः दुमत्तो । द्विजा
तिः दुर्भाई । द्विविधः दुविहो⁸ । द्विरेफः दुरेहो⁹ । द्विवचनम्
दुवअणं । दुहा वि सो सुरवधूसत्यो द्विधा पिस सुरवधूसार्थः ।
बहु अधिकारात्कचिद्विकल्पः । दुउणो विउणो द्विगणः । दुइओ
विइओ¹⁰ द्वितीयः । कचिन्नभवति¹¹ । द्विजः दिओ । द्विरदः
दिरओ¹² । द्विधागतिः दिहागई¹³ । कचिदेत्वमपि¹⁴ । देवभ
णं द्विवचनम्¹⁵ । णुमज्जइ निमज्जति । णुमंतो¹⁶ निमन्तः । कचि

1 एतदनन्तरकपुरतक 'पमडिलं पमिडिलं प्रमिथिलं' इत्यधिकम्. 2 'णि
म्माणं' ख. 3 निर्माण ख. 4 'वेत्यनुवृत्तिः' इति खपुस्तके नास्ति. 5
'वास्यत' क. 6 'उत्त्वमित्यनुवर्तते' क. 7 'पृथग्योगावित्यम्' क. 8 'द्विवि
धा दुविहा' ख. 9 'द्विविभव दुविहवो' क. 10 'दुईओ विईओ' क. 11
'कचिन्न' क. 12 'दिरदो' क. 13 'द्विधागत दिहागओ' क. 14 'कचि
देत्वच' क. 15 'द्विवचन' मिति छाया खपुस्तकेनास्ति. 16 'णुमन्तो' हे

नभवति^१ । निपतति गिवडइ^२ । इक्षुः उच्छू । प्रवासी प
सूवा ॥

तुनिर्झरद्विधाकृज्ज्योन्ना (१५) ॥ ४९ ॥

निर्झरशब्दे द्विधाकृज् शब्देच आदरितः नकारेणसह ओत्वं तु
भवति^३ । ओज्झरो णिज्झरो^४ । दोहाकिज्जइ दुहाकिज्जइ ।
द्विधाक्रियते । दोहाइअं दुहाः अं द्विधाकृत्^५ । कृत्तिक्कि । दि
हागअं ॥

ईतःकाश्मीरहरीतकयोर्लीलौ ॥ ५० ॥

काश्मीर हरीतकोशब्दयो^६ रीकागम्य आ अ इत्येतौ लितौ यथा
संख्येन^७ भवतः । कम्हारो । हरडइ^८ ॥

गभीरगइत्, ॥ ५१ ॥

इत इत्यनुवर्तते । गभीरादिवादेरीकागम्य^९ इत्वंभवति । गग्गिरो
गभीरः । सिरिसो सिरिपः । आणिअं आनीतम्^{१०} । खियामी
कारो पिहय्यते । आणोदाभुवणब्भुदेक्कजणणी आनीता भुवणाद्भु
तैक्कजणनी^{११} । गग्गिअं पृथीतम् । विलिअं व्रीडितम् । किलिअं व्रीडि

१ 'कृत्तिक्' क. २ मस्कृतप्राकृतयोर्व्यत्यय क. ३ 'भवति' क. ४
'णिज्झर' इति कपुस्तकेनास्ति ५ 'दुहाइअं द्विधाकृत्' इति कपुस्तकेनास्ति.
६ 'काश्मीरहरीतयो' क. ७ 'यथासंख्य' क. ८ कम्हारो कम्मारो । 'हर
डइ' हरडइ ख. ९ 'आदीनां क. १० 'आणीदो आनीत' क. ११ कर्पूरम
ज्जरा १ ज. १६ श्लो ॥ मुख्यामुद्रित [काव्यमाला]कर्पूरमज्जया प्राकृतापङ्गलम्
त्रेषुच 'आणीदा इयमब्भुदेक्कजणणी' इति दृश्यते

तप्^१ । विइओ द्वितीयः । पश्विअं प्रदोषितं । तइओ तृतीयः ।
जिअउ जीवतु । आसिअंता अवसोदन् । पसिअ प्रमोद ।
वग्मिओ वरमोकः । इत्यादि । तआणिं इतितु^२ तदानो शब्दस्य
स्वरस्वविन्दुमिति हस्वेसिद्ध^३ ॥

वापानीयगे ॥ ५२ ॥

पानोयादि^४ प्वादे रोकारस्य इत्वं वा भवति । पाणिअं पाणीअं
पानोयम् । अलिअं अलोअं अलोरुम् । करिअं करीयं करीषम् ।
उवणिअं उवणीअं उवनोतम् । जिअइ जीअइ जीवति । इत्यादि ॥

उत्थजेणो ॥ ५३ ॥

जेणशब्दे ईत उत्थं भवति । लिवाञ्च विकल्पः^५ जुणं । क्व
निश्चयभवति^६ । जिण भोजनमेतत्^७ जीणे भोजनमात्रे ॥

तीर्थेहूत् ॥ ५४ ॥

तीर्थे^८ डीन ऊत्वा^९ । हि हकारेसति । तूहं । हितिकिम् । तित्थं ॥

विहोनहोने वा (१६) ॥ ५५ ॥

१ 'किंलअ क्रीडन' इति क पुस्तकेनास्ति. २ 'इत्यत्र' क. ३ 'ह
स्वात्मद्व' क. ४ 'पानोयादे' क. ५ 'लिवाञ्चित्यम्' क. ६ 'क्वचि
ज्ञमवात' इति क पुस्तकेनास्ति. ७ 'जिण भोजनमेतत्' क; 'जिणभोजन
मतेओ' हे. ८ 'तीर्थशब्दे' क. ९ 'ऊत्वा भवति' क.

विहीन हीनयो रीत उत्त्वं वा भवति । विहूणं विहीणं¹ । हूणं ही
णं² । अनयोरिति किम् । पहीण जरमरणा³ ॥

एल्पीठनीड कीदृश पीयूषविभीतके दृशापीडे, ॥ ५६॥

पीठादि प्यादेरीतः एत्वंभवति । लित्वा न्नविकल्पः⁴ । पेढं । नेडुं ।
केरिसो । पेऊसं । वहेडओ । एरिसो । आमेलो । बहुला
धिकारा त्पीठनीडयो विकल्पः । पीढं । नीडं ॥

त्वदुतउपरिगुरुके ॥ ५७ ॥

उपरिगुरुकयो रादे रुकारस्य अत्वं तु भवति⁵ । अवरि उवरि⁶ । ग
रुओ गुरुओ⁶ । कप्रत्य य परिग्रहा दगुरौ नभवति ॥

मुकुलादौ ॥ ५८ ॥

उतइत्यनुवर्तते । अदितिच⁷ । मुकुलादिष्वादे रुकारस्य अद्भवति ।
पृथग्योगान्नविकल्पः । मउलं मुकुलम् । मउडं मुकुटम् । मउटं
संस्कृतेच । तथा प्ययं योगो मुकुटस्य रूपान्तर निवृत्त्यर्थः⁸ । मउरं

1 'विहूणो विहीणो' क. 2 'हूणो हीणो' क. 3 'वहिणजरमणो'
क. 4 'लित्वान्नित्यम्' क. 5 'भवति' क. 6 'गरओ गुरुओ'
इतिख पुस्तके 'गरओ गुरुतौ' इति कपुस्तकेचापणाठ 7. 'उतइत्यनुवर्तते'
अर्थादिति' इति कपुस्तकेनास्ति. 8 मकुट संस्कृतेचेत्यारभ्यतदतो मन्थ कपु
स्तकेनास्ति

मुकुरम् । अगरू^१ अगुरुः । गलोई गुडूची । गरूई गुर्वी । जहु
द्विलो युधिष्ठिरः । सोअमल्लं सौकुमार्यम् इत्यादि । बहुलाधि
कारान्कचिदात्वमपि^२ । विद्रुतः विद्वाओ ॥

रोभ्रुकुटिपुरुषइत् ॥ ५९ ॥

अनयोः रेफ सम्बन्धिन उकारस्य इत्वं भवति । भिउडो भ्रुकुटिः ।
पुगिसो पुरुष । पउरिसं पौरुषम् ॥

क्षुतइत् (१७) ॥ ६० ॥

क्षुन उत इत्वंभवति । छीअं^३ ॥

५ दोदो नुत्साहोत्सन्नऊच्छसि ॥ ६१ ॥

उदि त्युप सर्गस्य उतः शकार सकारयोः परयो दौ दकारेणमह
उत्त्रं^४ भवति^५ । उत्साहोत्सन्नशब्दौ वर्जयित्वा । उच्छवासः ऊ
सासो । उच्छवसिति ऊससइ । उद्गताशुकायस्मिन् सउच्छुकः^५
ऊसुओ । उत्सवः ऊसओ । उत्सरति ऊसरइ । उत्सिक्तः ऊ

१. 'अगरू' क, हे.

२. 'आत्वमपि भवति' क.

३. 'क्षुच्छब्दस्य इत्वं भवति । च्वि

अं' इति क.पुस्तकस्थो ऽपपाठ

४. 'उदुपसर्गस्योत शसकारयो दौका
रेणमह उत्त्रभवति' क.

५. 'उद्गताशुका यस्मात्स उच्छुक'
हे.

सितो । अनुत्साहोत्सन्नइतिकिम् । उच्छाहो । उच्छन्नो¹ ॥

दुरोरलुकितु ॥ ६२ ॥

ऊदि त्यनुवर्तते² । दुरि त्युपसर्गस्य रलुकि रेफलोपेसति आदेह
तः ऊद्वाभवति । दूसहो दुसहो दुस्सहः । दूहओ दुहओ³ दुर्भ
गः⁴ । रलुकीतिकिम् । दुस्सहो विरहो ॥

सुभगमुसलयोः, ॥ ६३ ॥

त्विद्यनुवर्तते । सुभगमुसलयोरादे⁵ रुतऊद्भवति । सूहओ सुह
ओ सुभगः । मूसलं मुसलं मुसलम्⁶ ॥

हश्चौत्कुतूहले ॥ ६४ ॥

उत⁷ओत्वं भवति । हश्च । तन्सन्नियोगे ऊतोद्भवश्च । कोउहर्त् ।
कुऊहलं । कोउहल्लं⁸ ॥

स्तौ ॥ ६५ ॥

1. एतदनन्तर कपुस्तके 'शर्साति	5	'आदे' इतिकपुस्तकेनास्ति
किम् । (वृग्गवो) उगगओ । 'इत्य	6-	'सुभग, मुसलम्' इति छाया क
धिकम् ॥		पुस्तकेनास्ति.
2. 'ऊदित्यनुवर्तने' इति ख पुस्तक	7	'ऊ' इति ख पुस्तकस्थो ऽप
स्थोऽपपाठ		पाठ
3 'दूहवा दुहवो' क, हे	8.	'तूहहळ । कावूहळ । कुनुहळ ।
4. 'दुर्भव.' क.		तत्प्रात्वम् । ओदित्यनुवर्तते ।? क.

ओदितिवर्तते । स्तौ¹संयुक्ते परे आदे रूत ओत्वं भवति । तुण्डम्
तोडं । मुण्डम् मोडं । पुंकरम् पोक्खरं । कुट्टिमम् कोट्टिमं । पुस्त
कम् पोत्थअं । मूस्ता मोत्था । मुद्गरः मोग्गरो । पुद्गलः पोग्ग
लो । कुण्डम् कोडं । व्युत्क्रान्तम् वोक्तं ॥

सूक्ष्मे ऽद्वोतः ॥ ६६ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतः अत्वं भवति वा² । सण्हं । सुण्हं ॥

अल्दुकूले ॥ ६७ ॥

वोत इत्यनुवर्तते³ । दुकूले ऊत अलित्यादेशो वाभवति । लकारो
नानुबन्धः । दुअल्लं । दुऊलं ॥

ईदुद्धूढे (१८) ॥ ६८ ॥

उद्धूढे ऊत ईत्वं भवति वा⁴ । उव्वीहं उव्वूहं⁵ ॥

उल्लकण्डू यहनूमद्वातूले ॥ ६९ ॥

कण्डूयतौधातो हनूम द्वातूलयोश्च आदेरूत उत्वं लिङ्गवति । कंडू

1. 'ओदितिवर्तते । स्तौ' इति कपु
स्तकेनास्ति
2. 'वाभवति' क.

3. 'ऊतइत्यनुवर्तते क.
- 4- 'वाभवति' क.
5. 'उव्वूह' इति ख पुस्तकेनास्ति

अइ । हणुपंतो¹ । वाउलो ॥

वामधूके ॥ ७० ॥

मधूकशब्दे ऊत उत्वं वा भवति । महुअं । महुअं ॥

इदे, नूपुरे ॥ ७१ ॥

वेल्यनुवर्तते । नूपुरेऊत इदेतौ² वा भवतः । णेउरं । णिउरं । णू
उरं ॥

ओल्स्थूणातूणमूल्य तूणीरकूर्परगुडूची (१९)

कूडमाणडीतम्बूलेषु ॥ ७२ ॥

एषु ऊत ओत्वं लिङ्गवति । थोणा । तोणं । मोल्लं । तोणीरं ।
कोप्परं । गलोई । कोहंउ । तंबोलं । यहुलाधिकारा त्स्यूणातूण
विकल्पः । थूणा । तूणं³ ॥

ऋतोऽत् ॥ ७३ ॥

1. हनुमच्छब्दे ह्रस्वमध्य रसस्कृतेऽ
अस्ति तथाचर्चिरूपकौश — हनु
मान् हनुमानपि (११ श्लो)

2. 'एदितौ' ख.

3. 'ओत्स्थूणातूणे ॥ ७२ ॥

अनयोऽन्यतोत्वं वाभवति । थो

णा । थूणा । तोण । तूण ॥ कू
परमूल्य कूडमाण्ड ताम्बू
ल गुडूचीतूणीरे ॥ ७३ ॥ ए
षुतर्भवति । पृथग्योगाद् विक
ल्प । कोप्पर । मोल्ल । कोहडा ।
तबोल । गलोई । तोणीर ॥' ख.

आदेः ऋकारस्य अत्वं भवति । घृतम् घअं । तृणम् तणं । कुतम् कअं । वृषभः वसहो । मृगः मओ ॥

आदामृदुत्वमृदुकृशासु ॥ ७४ ॥

ऋत इत्यनुवर्तते । एष्वादेः^१ ऋकारस्य आत्वं वा भवति । माउत्तणं मउत्तणं । माउअं मउअं । कासा कसा^२ ॥

इल्कृपगे ॥ ७५ ॥

कृपइत्यादिषु शब्दे ष्वादेः ऋतः इत्वं भवति । लित्वान्न विकल्पः । किवो कृपः । णिवो नृपः^३ । किवा कृपा । किवणो कृपणः । किसो कृशः । किसानू कृशानुः । किई^४ कृतिः । विसो वृषः मूषिकः^५ । किसरो कृसरः विलेपविशेषः^६ । किच्छं कृच्छम् । किवा^७ कृपोणः । किमिओ^८ कृपिकः । इमो ऋषिः । धिई धृतिः । विच्छिओ विच्छुओ^९ वृश्चिकः । वित्तं वृत्तम् । वित्तो वृत्तिः । पिच्छो पृथ्वी । किच्चा कृत्या दुर्गा^{१०} । घुसिणं घुमृणम् । घिणा घृ

१ 'मृदुत्वादिष्वादे' क.

४ 'ई' क.

२ 'माउत्तक मउत्तक । माउल मउल मृदुलम् । कासा कसा कृशा' क.

५ 'विसो वृष मूषिकइत्यर्थः' इति क पुस्तके नास्ति

'माउत्तक मउत्तक मृदुत्वम् । मा

६ 'किगरा कृसर' क.

उअं मउअं मृदुक' । खः 'का सा

७ 'किसवो' क.

किसा' हे.

८ 'विच्छुओ' इति क पुस्तके नास्ति

३ 'णिवो नृप' इति क पुस्तके नास्ति

९ 'कृत्या किच्चा' क.

णा । इदो ऋद्धिः । समिद्धो समृद्धिः । गिद्धो गृष्टिः । विद्ध
 कई वृद्धकविः¹ । छिहा स्पृहा । विसो वृसी । हिअं हृदयम् । उ
 किं उत्कृष्टम् । मिहं मृष्टम् रसेण² । अन्यतमद्वं । दिहं दृष्टम् ।
 पिहं पृष्टम्³ । विइण्हो वितृण्णः । सइ⁴ सकृत् । दिहं दृष्टम्⁵ । दिहो
 दृष्टिः । सिहो सृष्टिः⁶ । सिआलो सृगालः । बाहिच्चं व्याहृतम्⁷ ।
 बिंहिअं बृंहितम् । हिअं हृतम् । तिप्पं तृप्तम्⁸ । दुःखम्, मोघ
 म्, अधर्मः, पापम्, काष्ठम्, आज्यंवा⁹ । सिहं मृष्टम् । सिंगारो
 शृङ्गारः । सिंगो शृङ्गः । भिऊ भृगुः । भिंगारो शृङ्गारः । इत्या
 दि ॥

शृङ्ग मृगाङ्गमृत्युधृष्टमसृ

णेषु वा ॥ ७६ ॥

शृङ्गादिषु कृत इत्वं वाभवति । सिंगं संगं शृङ्गम् । मिअंकां म

1. 'वृद्धकवि', क.

2. 'रसेण' क.

3. 'पिहं पृष्ट' इति क पुस्तकेना
 स्ति

4. 'सकिइ' इति क पुस्तकस्योऽपपा
 ठ ।

5. 'दिहं दृष्ट' इति कपुस्तकेनास्ति

6. 'सिहो दृष्टिः', इति कपुस्तकेनास्ति

7. 'बावित्तं व्यावृत्तम्' क.

8. 'तृप्तम्' इति सर्वत्र पाठ. 'शतोष्ण

तृप्तेभ्यस्तदसहने । + । स्फायित

अचीर्तर्क् । तृप् पुरोडाश । तं

नसहेतु तृप्तालुः । तृप् दुःखमिति

माधव ।' इति सिद्धान्तकौमु

दी प्रामाण्याच्छोधित

9. दुःखम् इत्यारभ्यैतदन्तोऽग्रन्थ' क

पुस्तकेनास्ति

अंको मृगाङ्गः । मिच्छू मच्छू मृत्युः । पिहो धहो घृष्टः । मसिर्णं
मसर्णं मसृणम् ॥

पृष्ठे ५(२०) नुत्तरपदे ॥ ७७ ॥

पृष्ठशब्देऽनुत्तरपदे ऋतइत्वं वा^१ भवति । पिहो पहो । पिहि परिह
विअं । अनुत्तरपद इतिकिम् । महिवहं^२ महीषम् ॥

उद वृषभेवुः ॥ ७८ ॥

वृषभे वृ इत्यस्या वयवस्य^३ उत्वं वा भवति । उसहो वसहो^४ ॥

बृन्दारकनिवृत्तयोः ॥ ७९ ॥

बृदित्यनुवर्तते^५ । अनयोः ऋतः उत्वाभवति । बृन्दारओ बृन्दार
ओ^६ निवृत्तो निवृत्तो^७ ॥

ऋतुगे, ॥ ८० ॥

ऋत्वादिषु शब्देष्वावेः ऋतः उत्वं भवति^८ । पृथग्योगान्नित्यम्^९ । उ

१. 'ऋतो वाइत्व'क.

आ वदारआ हे.

२. 'महिपठ'ख.

७. 'णिवृत्त णिवृत्त' क; 'णिवृत्त णि

३. 'वयवस्य ऋत'उत्वं' क.

भत्त हे.

४. 'तसहो' इतिखपुस्तकेनास्ति

८. 'उद्भवति'क.

५. 'बृदित्यनुवर्तते' इतिकपुस्तकेना
स्ति.

९. 'पृथग्योगान्नित्यम्' इतिकपुस्तके
नास्ति.

६. 'बृन्दारओ । बृन्दारओ'क; 'बृन्दार

ऊ ऋतुः । ऊसहो ऋषभः¹ । पाहुडं प्राभृतम् । पहुडो प्रभृतिः² ।
 भुई³ भृतिः । णिहुअं निभृतम् । परहुअं⁴ परभृतम् । विउअं विवृ-
 तम् । संउअं संवृतम्⁵ । णिव्हुअं निवृत्तम् । णिव्हुई निवृत्तिः । प
 उन्नो पट्टसिः । पाउसो प्राट्टम् । वुत्तंतो वृत्तान्तः । वुंदं वृन्दम् ।
 वुंदावणं वृन्दावनम् । पुहवो पृथिवी । उज्जू ऋजुः । मृणालं मृणा-
 लम् । वुड्ढो वृद्धः । पुड्ढो पृष्ठः⁶ । पउड्ढो प्रवृष्टः । वुड्ढो वृद्धिः⁷ ।
 परामुड्ढो परामृष्टः । भाउओ भ्रातृकः । पिउओ पितृकः । जा
 मारओ जामातृकः । माउआ मातृका⁸ । इत्यादि ॥

गौणान्त्यस्य ॥ ८१ ॥

गौणपदस्य योऽन्त्यः ऋत् तस्य उव् भवति । माउमंडलं मातृमण्ड-
 लम् । माउहरं¹⁰ मातृगृहम् । पिउहरं¹¹ पितृगृहम् । माउमिआ माउ
 च्छा मातृष्वसा । पिउमिआ पिउच्छा पितृष्वसा । पिउवण
 वनम् । पिउवई पितृपतिः ॥

1 'वृषभ' इति कपुस्तकस्थोऽपपाठः	6 एत दनन्तरं 'वुड्ढो वृष्टि' इत्यवि
2 'पहुडि प्रभृति' क. हे.	ककपुस्तके
3 'हृई' इति कपुस्तकस्थोऽपपाठः ।	7 'वुड्ढो वृद्धि' इति कपुस्तके नाम्नि
फस्यमहौवा (१-३-६०) इति हत्व	8 'माउओ मातृक' क.
स्थअस्तोरन्वोरच (१-३-२१) इ	9 'गौणपदस्य उपसर्जनपदस्य' क
त्यधिकार स्थत्वेन आदावग्रामे	10 'माउघर' क.
4 'वरहुओ' हे.	11 'पिउघर' क.
5 'णिउअ निवृत्तम्' क.	

इदुन्मातुः ॥ ८२ ॥

गौणस्य मातृशब्दस्य क्तः इदुतो^१ भवतः । माइहरं माउहरं^२ मातृ
गृहम् । क्वचिदगौणस्यापि । माईणं माऊणं मातृणाम्^३ ॥

वृष्टिपृथङ्मृदङ्गनपतृकवृष्टे (२१) ॥ ८३ ॥

इदु दित्यनुवर्तते । वृष्ट्यादिषु क्त इदुतो^४ भवतः । विष्टो बुष्टो षु
ष्टिः । पिष्टं पुष्टं पृथक् । मिङ्गो मुङ्गो^५ मृदङ्गः । णत्तिओ णत्तु
ओ नप्पृकः । विष्टो बुष्टो वृष्टः ॥

तुवृहस्पतौ ॥ ८४ ॥

वृहस्पतौ क्त इदुतो तु भवतः । विहृप्फई । बुहृप्फई । बहृप्फई^६ ॥

उदूदोलमृषि ॥ ८५ ॥

मृषी^७ शब्दे क्त उत्तम मूलं मोत्वंच भवन्ति^७ । लिट्वात्राविकल्पः ।

१ 'इदुतो वाभवत' क.

२ 'माइघर माउघर' क.

३ 'माइआ माउआ मातृका' क.
माईणं हे.

४ 'इदुनौवाभवतः' इति क पुस्तक
स्यो ऽपपाठः. तुवृहस्पताविति तु
शब्दविरोधान् । एवमिदुन्मातुरि
स्यत्रापि.

५ 'मि अगो मुअगो' इति क पुस्तक
कस्योपपाठः स्वप्नादीत्वस्यानित्य
त्वात्

६ 'विहृप्फई । बुहृप्फई । बहृप्फई' इ
ति ख पुस्तकः यो ऽपपाठः. के
व. इति वत्वस्य अस्तोरखोरचइत्स
धिकारस्थितत्वात्

७. 'भवति' क

एष्वेच स्सन्ध्यक्षराणां इत्वं भवति तु । चविडा चवेडा चपेटा । कि
त्तरं केसरं केसरम् । दिअरो देअरो देवरः । सिण्णं सेण्णं दैत्या
दित्वात् सइण्णं सैन्यम् । विअणा वेअणा वेदना । महिला मडे
ला इत्येतौ तत्समावेव ॥

सैन्धव शनैश्चरे ॥ ९४ ॥

एच इत्यनुवर्तते^१ । सैन्धव शनैश्चरयो रादेरेच इत्वं भवति । ए
चम्योगा न्नविकल्पः^२ । सिंधवं । सणिच्छरो ॥

स्वत्सरोरुह मनोहरप्रकोष्ठातोद्या (२१)

न्योन्येवश्चक्तोः ॥ ९५ ॥

एष्वेचः अत्वं तु भवति । तत्सन्नियोगे यथा सम्भवं ककार तकार
योश्च वकारादेशः । सररुहं सरोरुहं । मणहरं मणोहरं । 'पटो
पओटो । आवज्जं आओज्जं । अण्णण्णं अण्णोण्णं । सिर अणा
सिरोवेअणा इत्येतौ शिरोवेदनायाः साध्यमान सिद्धावस् शीरेव
भवतः ॥

कौक्षेयक उत् ॥ ९६ ॥

कौक्षेयके^३ आदेरेच उत्वं तु भवति^४ । कुच्छेअअं कोच्छेअअं^५ ॥

1. 'एचइत्यनुवर्तते' इति कपुस्तके 3. 'कौक्षेयकस्य' क.

नास्ति

4. 'भवतितु' क.

2. 'पृथग्योगान्नित्यम्' क.

शौण्डिगेषु ॥ ९७ ॥

शौण्डादि त्वादे रेच उत्तंभवति । योगविभागात् विद्वत्पः । सुं
डो शौण्डः । सुद्धोअणो शौद्धोदनिः । मुंजागणो मुंजागणः ।
मुंदेरं मुंदेरिअं मुन्दर्यम् । सुगंधत्तणं सौगन्ध्यम् । दूतागि तो दौ
वारिकः । सुवणिओ सौवणिकः । पुलोदो पौलोदो ॥

गन्धउदादन ॥ ९८ ॥

गोशब्दे एवः यत् आइ इत्यनौ भवतः । क्तो भो क्तम् । एसा
माई ॥

ऊत्ते नेवा ॥ ९९ ॥

स्तेने सन्धयक्षस्य उत्तं वा भवति । धूगो ॥ ॥

सोच्छवारो ॥ १०० ॥

सोच्छवासो एव उ चवति । पृथग्योगविद्वत्पः । क्तम् ॥

ऐ चण्ड ॥ १०१ ॥

ऐचः ऐकागौकारयोः एच् ऐकागौकारौ चकारंभ्यं भवति ॥
ऐ । शैलः सेला । लैयोमयणं लेलोहं । ऐरावतः ऐरावतो ।
कैलासः कैलासो । वैद्यः वेद्यो । कैटभः कैटभो । वैधव्यं वैद

व्वं^१ ॥ औ । कौमुदी कोमुई । यौवनम् जोव्वणम् । कौस्तुभः
कोत्थुहो । कौशाम्बो कोसंबो । क्रौञ्चः कोञ्चो । कौशिकः कोसि
ओ ॥

अइतुवैरादौ (२४) ॥ १०२ ॥

ऐच इत्यनुवर्तते । वैगदि त्वादेरैचः अइ इत्यादेशो भवति । वैरम्
वइरं वेरं । वैशम्पायनः वइसंपाअणो वेसंपाअणो । वैदेशिकम् वइ
देसिअं वेदेसिअं^२ । वैश्रवणः वइसवणो वेसवणो । चैत्रः चइत्तो
चेत्तो । कैलासः कइलासो केलासो । वैतालिकः वइआलिओ
वेआलिओ । कैरवम् कइरवं केरवं । दैवम् दइव्वं दइवं देव्वं दे
वं । इत्यादि ॥

दैत्यादौ ॥ १०३ ॥

दैत्यादि त्वादेरैच अइ इत्यादेशो भवति^३ । पृथग्योगान्न विक
ल्पः । दइच्चो दैत्यः । दइन्नं^४ दैन्यम् । दइव्वं^५ दैवतम् । कइ
अवं कैतवम् । वइअब्भो^६ वैदर्भः । वइदेहो^७ वैदेहः । अइस
रिअं ऐश्चर्यम् । वइअणणो वैजननः^७ । भइरवो भैरवः । वइ

१ 'विह्व' हे

४ 'दइण्ण' क.

२ 'वइमिअवेमिअ वैशिकम्' क. हे.

५ 'वइदब्भो' हे.

३ 'कैलास इत्यादि न्येतदन्ताग्रन्थ

६ 'वइएहो' हे.

क पुस्तकेल्लवकप्रमाणेनादभूत्

७ 'वइजवणो वैजवन' क. हे.

॥ १०३ ॥ वैतालीयम् । वइएसो वैदेशः । वइसाणरो वैश्वानरः ।
वइसाहो वैशाखः । वइसालो वैशालः विशालायां भवः^१ । स
इरं स्वैरम् । चइत्तं चैत्यम् । चैत्येविश्लेपे नभवति । चेइअं ॥

नाव्यावः ॥ १०४ ॥

१०४ शब्दे ए च आव इत्यादेशोभवति । नावा ॥

गौरवआत् ॥ १०५ ॥

गौरवे ए च आत्वं भवति । गारवं^२ ॥

पौरगेचाउत् ॥ १०६ ॥

॥ १०६ ॥ रादिपु^३ चकाराद्गौरवच एच^४ अउ इत्यादेशो भवति । पउ
॥ १०७ ॥ पौरः । सउरो सौरः^५ । मउली मौलिः । कउरवो कौरवः ।
उडो गौडः । कउलो कौलः । कउसलं कौशलम् । पउरिसं पौ
रिसम् । कउच्छेअअं कौक्षेयकम् सउहं^६ सौधम् । मउणं मौनम् ।
वित्यादि ॥ गउरवं गौरवम् ॥

उच्चैनी चैसोरअः ॥ १०७ ॥

‘विशालायाभव’ इति कपुस्तके	३. ४ ‘पौरादिपु’ इति ‘एच’ इतिचक
नास्ति	पुस्तकेनास्ति
‘गारवम्’ इति आन्ध्रेपिगारवश्च	५. ‘सउरा सौरा’ हे.
न्दो व्यवहियते.	६. ‘सउध’ क.

उच्चैस् नोच्चैस् इत्येतयोर्नैच अअ इत्यादेशो भवति । न्तः ।
 नोचअं । उच्चनोवाभ्यां कप्तयेसिद्धम् । उच्चै नोच्चैशोरूपा अं ।
 न्तर निवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

ईर्ये ॥ १०८ ॥

धैर्यं ए च ईत्वं भवति । धीरं हरइ विसाओ । धैर्यं हरति विपाः ।

वायुआय्याद्याः(२५) ॥ १०९ ॥

पुआई इत्यादयश्चब्दा स्वरदेशविशेषिता वानिपात्यन्ते ॥

पुआई=उन्मत्तः, पिशाचश्च^५ । (H D VI-50)

उण्दिअं=आनन्दितम् । (H D I-141)

टिबुरु=तुंगुरु^३ । (H D IV-3)

माडियाओ=पात्रक^४ । (H D. VI 131)

सङ्कोटी=क्षतकोटिः । (H D.)

माडंदो=पाकन्दः । (H D VI-125)

अलिआ=आली^७ । (H D. I-16)

1 'शब्दयो' ख	5 पपाट
2 'उच्चनान्तोरु' ख.	6 'टिबुरु' क, 'टिबरो' ख.
3 'ई उल्हादेशोमवात' क	8 'रो' ग.
4 'स्वराद्यादेश' ख.	7 क पुस्तकेनास्ति 'आलिआ'
5. 'पिशाचोपा' इति ख पुस्तकस्थो	निगपुस्तकस्थोऽपपाटः,

दुरो=उन्दुरुः¹ । (H D)

तणसोल्ली=तृणशून्यम्=मल्लिका² । (H D V-6)

रिष्टो=अरिष्टः=दैत्यः, काकोवा³ । (H D VII-6)

ह्रल्लिअं=लघु=शोघम्⁴ । (H D)

किरो=किरिः=चराहः । (H D II-30)

वामरोरो=गामनूरुः⁵ । (H D)

हेरिं वो=हेरंवः । (H D VIII-72)

वंद्रं=वृन्दम्⁶ । (H D VII-32)

चिका=स्तोकम् । (H D III-21)

चलणाऊहो=चरणायुधः⁸ । (H D III-7)

पुआइणो=पिशाचिनो=उन्मत्ता, दुःशीलाच⁹ । (H D VI-54)

मूसलं=मांसलम् । (H D VI-137)

‘ओदुरा’ क, ‘ओदुरो’ ग.

विसो=वृष=मषिक इत्यर्थको ऽप

‘तणसोल्ली तृणशून्ये’ इति ग पुस्त
कस्थो ऽप पाठ

पाठ । विसो=वृष=मषिक इति क
पादिगण एव पठितत्वात् ।

‘अरिष्टदैत्यकाकेषु रिष्टो’ इति ग पु
स्तकस्थो ऽप पाठ । दैत्यार्धहिमच

क पुस्तकेनास्ति ‘विवं वृन्दम्’
इति ख

‘व्रीयेनास्ति ॥

7 ‘चिक=स्तोकम्’ क, ख, ग,

एतत्स्थाने ग पुस्तके ‘द्रुतेदुरिय’ इ
त्यरित

8 ‘चलणाऊहो’ क. ‘चलणाऊहो’
H D

‘हमलूरो’ क ग. एतदनन्तर ग
पुस्तके ‘विसोवृषमूषिकयो’ इति

9 उन्मत्तादुःशीलयोर्वयणिया’ ग.

महालवकखो=महालयपक्षः । (H. D. VI-127)

चंचरिओ=चञ्चरोकः¹ । (H. D. III-6) इत्यादि ॥

इति श्रीमदहर्नन्दिनैविद्यदेवश्रीपाद प्रसादासादित समस्त विद्याम-
भाव श्रीमत्त्रिविक्रमदेव विरचित प्राकृत व्याकरणवृत्तौ प्रथमाध्या-
यस्य द्वितीयपादः² ॥

1. चंचरिओ' क. ग. 'चंचरीओ' 2. इति श्रीमत्त्रिविक्रमदेवविरचितप्रा-
H. D.
कृतव्याकरणवृत्तौ प्रथमाध्याय-
द्वितीयः पादः । क.

॥ अथ प्रथमाध्यायतृतीय पादः ॥

एत्सोज्झलात्रयोदशगे ऽचः ॥ १ ॥

आदे रित्यनुवर्तते ॥ तयोदशादि ष्वादे रचः साज्झला सस्वरव्य-
नेन परेण सह एत्वं भवति । तेरह तयोदश । थेरो स्थविरः । वृद्ध
ब्रह्मावा । एकारो अयस्कारः । वेइल्लं विर्चिकलम् । मुद्रविअइह
पसूनपुंजाइ मुग्धविचकिलपसूनपुञ्जानि २ इति च दृश्यते । तेवीसा
तयोविंशतिः । तत्तोसा तयस्त्रिंशत् । इत्यादि ॥

कदलेतु ॥ २ ॥

एत्साज्झलेत्यनुवर्तते । कदले आदेरचः परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह
एद्भवतितु ३ । केळं कअळं । केलो कअलो ॥

कर्णिकारेफोः , ॥ ३ ॥

कर्णिकारे फोः द्वितीयस्याचः परेण साज्झलासह ४ एत्वं भवतितु ।
कण्णेरो । कण्णिआरो ५ ॥

नवमालिकावदरनवफलिकापूगफलपूतरओल (२६) ॥

एष्वादेरचः परेण साज्झलासह ओत्वं भवति । लिट्वाच्च विकल्पः ।

1 'आदेरित्यनुवर्तते' इति क पुस्तके नास्ति.	तितु' क.
2. 'मुग्धविचकिलेत्यादिछाया क पु इतकेनास्ति. (K. M. I. 19)	4 'द्वितीयाच. परेणसस्वरव्यञ्जनेनसह क.
3. 'सस्वरव्यञ्जनेनपरेणसहएत्वंभव	5. 'कणेरो कणिआरो' क.

णोमालिआ नवमालिका । वोरं वदरम् । णोहलिआ नवफलिका ।
पोफलं ¹ पूगफलम् । पोरो पूतरः । अधमोजलजन्तुर्वा ॥

तुसयूरचतुर्थचतुर्वारचतुर्दश चतुर्गुण
मयूखो , लूखलसुउमारोदूखललवण
कुतूहले ॥ ५ ॥

मयूरादि आदेः स्वस्य ² परेण सस्वरव्यञ्जनेनसहोत्वं तु भव
ति । मोरो मऊरो मयूरः । चोत्थो चउत्थो चतुर्थः । चोव्वारो च
उव्वारो चतुर्वारः । चोदह चउदह चतुदश । चोदसी चउदसी चतुर्द
शी । चोगुणो चउगुणो चतुर्गुणः ³ । माहो मऊहो मयूखः । ओह
लं उलूहलं उलूखलम् । सोमालो सुउमालो सुकुमारः ⁴ । ओहलो उ
ऊहलो उदूखलः । लोणं लअणं लवणम् । कोहलं कुऊहलं कुतूह
लम् । मोरस्सं स्फुत्तेपोतिकश्चित् ⁵ । तदप्रसिद्धम् ⁶ ॥

निषण्णउमः(२७) ॥ ६ ॥

निषण्णे आदेरचः परेणसस्वरव्यञ्जनेनसह ⁷ उम इत्यादेशो भव

1 'पोअफल' इति क पुस्तकार्थः 5	5 'कचित्' क.
पपाट	6. मोरो मऊरो इति तु मोरमयूरशब्दा
2 'आदेरच' क.	भ्याः सिद्धमिति हेमचन्द्रः तस्ये
3 'चोगुण चउगुण चतुर्गुणम्' क	दखण्डनम् ॥ (H G.I. 171)
4 'सोमालो सुउमालो सुकुमार' इ	7 'परेणसाज्जलासह' ख.
ति कपुस्तकेष्वष्ट .	

तितु । गुमणो गिसणो¹ ॥

अस्तोरखोरनः ॥ ७ ॥

अधिकारोयम् । शोस्सल् (१ । ३ । ८७) इति यावत् । यदितु ऊ
र्ध्वं मनुक्रमिष्यते त दस्तो रसंयुक्तस्य अखोरनादौ वर्तमानस्य अचः
परस्य भस्मोतिवेदितव्यम्² ॥

प्रायोलुक्क गचजतदपयवाम् ॥ ८ ॥

असंयुक्तानां मनादौ वर्तमानानां अचः परेषां क ग च ज त द प
य व इत्येतेषां प्रायो लुग्भवति ॥ क । लोकः लोओ । शकटम् स
अटं । तोर्थकरः तित्थअरो ॥ ग³ । नगरम् णअरं । नगः णओ ।
मृगाङ्गः मिअंको ॥ च⁴ । शची सई । कचग्रहः कअगहो ॥
ज⁵ । गजः गओ । रजतम् रअअं । प्रजापतिः पआवई ॥ त⁶
सुतः सुओ । यतिः जई । रतिः रई । रसातलम् रसाअलं ॥ द⁷
नदो णई । मदनः मअणो । गदा गआ ॥ प⁸ । रिपुः रिऊ ।
विपुलम् विउलं । सुपुरुषः सुउरिसो ॥ य⁹ । जयः जओ ।

1 'निसणो' ख.

4 'चलोप' क.

2. 'अधिकारोयम्' लोहललाङ्गललाङ्ग

5 'अकारलोप' क.

लेतियावत् । तत्र अस्तोरसंयुक्त

6 'तलोप' क.

स्य अखोरनादे अचस्स्वरान्परस्य द्वि

7. 'दलोप' क.

ति ख

8 'पलोप' क.

3. 'गलोप' क

9 'यलोप' क

वियोगः विओओ । नयनम् णअणं ॥ व १ । लावण्यम् ला३
 ण्णं । दवानलः दआणलो २ । विबुधः विडो ॥ प्रायोग्रहणात्कचि
 न्नभवति । सुक्रुमुमं ॥ पयागजलं । सगओ । अगळ ॥ सचाणं ॥
 विजणं ॥ सुतारं ॥ विदुरो ॥ सपावं ॥ समवायो ॥ देवो ॥
 दाणवो ॥ अस्तोरित्येव । अको । सगो । चच्चा । अज्जुणो ।
 धुत्तो । उद्दामो । विष्णो । सव्वं ॥ अखोरित्येव । कलं । गंगा ॥
 चरो । जडो । तमो । दया । परो । वरो ॥ अचइत्येव । संकरो
 संगमो । पंचाणं । धनंजओ । अंतरा । चंदणं । कंपो । सयंवरो ॥
 समासेतु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपिविवक्ष्यते । तेनतत्तो
 भयमपि यथादर्शनंभवति ३ । सुहकरो सुहअरो । आगमिओ आ
 अमिओ । जलवरो जलअरो । मुजणो मुअणो । बहुतरो बहुअरो ।
 सुहदो सुहओ । शुभद स्सुखदोवा । इत्यादि ॥ बहुलाधिकारात्क
 चिदावेरपि । चिह्नम् ईधं । सपुनः सोउण । नपुनः णउण ४ ।
 सच सोअ । कचिच्चस्यजः । पिशाची पिसाजी ॥

नात्पः, ॥९॥

अवर्णात्परस्यानादेः पकारस्य लुङ्नभवति । सवहो शपथः । सा
 वो शापः । आदितिकिम् । विउलो विपुलः । अनादेरितिकि

१ 'बलोप क

ख.

२ 'वडवानलः बलवानलो' इति ख

४. 'नपुन. णउण' इत्येतस्यस्थाने 'कचि

पुस्तके

तस्यथः हलद्वी' इत्यस्ति ख

३ 'दर्शनमुभयमपि भवति'

म्^१ । परउहो परपुष्टः ॥

यश्रुतिरः ॥ १० ॥

आदित्य नुवर्तते । प्रायोलुक्कगचजेत्यादिना लुक्सिति योऽवशिष्यते
अवर्णः सःअवर्णात्परः लघुप्रयत्नतरयकार श्रुतिर्भवति ॥ शकटम्
सयदं । आकरः आयरो । प्रकारः पयारो । आकाशः आयासो ॥
नागरम् णायरो । वचनम् वयणं । आचारः आयारो^२ ॥ रजतम् रय
यं । भाजनम् भायणं । प्रजापतिः पयावई ॥ कृतम् कयं ॥ गदा ग
या^३ ॥ नयनम् णयणं । जाया जाया ॥ लावण्यम् लायणं ॥ अव
र्णइतिकिम् । शकुनः सउणो । प्रगुणः पउणो । प्रचुरः पउरो ।
राजीवम् राईवं । रतिः रई । स्वादुः साऊ^४ । कपिः कई । वा
युः वाऊ ॥ आदित्येव । विअडं विद्धुम् । दिअरो देवरः ॥ क
विद्धवति । पियइ पिबति ॥

कामुकयमुनाचा मुण्डातिमुक्ते

मोडलुक्(२८)॥११॥

कामकादिषु मकारस्य लुभभवति । ङानुबन्धत्वाच्छेषस्य स्वरस्य^५

1	विउलो इत्यारभ्य अनादेरितिकिम्	पुस्तके लेखकभ्रमाद्भट्ट
	इत्यन्तोग्रन्थ क पुस्तकेनास्ति.	4 जायाइत्यारभ्यै तदन्तोग्रन्थः ख
2	नागरम् इत्यारभ्यै तदन्तोग्रन्थ ले	पुस्तकेलेखकभ्रमाद्भट्ट
	खकभ्रमाद्भट्ट ख पुस्तके.	5 'शेषस्यस्वरस्यइति क पुस्तकेना
3	कृतमित्यारभ्यैत दन्तो ग्रन्थ. ख	स्ति

ति १०

सानुनासिको चारः । कामुकःकाउँओ । यमुना अउँणा । चामुण्डा
चाउँदा । अतिमुक्तकम् अणिउँतअं । कचित् अइमुत्तअं अइमंत
अं इतिचट्थ्यते ॥

खोऽपुष्प कुब्जकर्पर कीलेकोः ॥ १२ ॥

उकारेणा नुबन्धेन स्ववर्ग्याः परिगृह्यन्ते इति व्याकरणान्तरे
सिद्धम् । यथाकुः कवर्गः । एवं चुटुतुपवः । अपुष्पवाचिनि कुब्ज
शब्दे कर्पर कील योश्च कोः कवर्गस्य खकारो भवति । खुज्जो । पु
ष्पे तु बन्धेऽं कुब्जअप्पमूणं । खप्परं । खोलओ ॥

छागशृङ्खलकिराते, लकचम् ॥ १३ ॥

कोरित्यनुवर्तते । छाग शृङ्खल किरातेषु कवर्गस्य लकचमित्येतत्^१
यथासङ्ख्यं भवति । छागः छालो । छालो । शृङ्खलं संकलं^२ । कि
रातः चिलाओ । पुलिंदं पर्यायएव । कामरूपिणितु^३ नेप्यते । न
मिपो हरकिरायं ॥

वैकादौगः ॥ १४ ॥

एकादिषु कौर्गकारो वा भवति^४ । एगो । पक्षेएको । एओ^५ ॥ आ

1 'लकचमित्येतेवर्णा' क

4. 'एकादिपुगकारो भवतिवा' क.

2. 'आन्ने 'संकेच्छु' इतिव्यवाह्रि
यते

5. 'एओ' इति क ख पुस्तकयोर्ना
स्ति.

3. 'कामरूपेत्' क.

गरिसो । आयरिसो । आकर्षः ॥ लोगो । लोओ । लोकः ॥ अ
मुगो । अमुओ । अमुकः ॥ तित्थगरो । तित्थअरो तोथकरः ॥
उज्जोअगरो । उज्जोअयरो । उद्योतकरः ॥ सावगो । सावओ ।
श्रावकः ॥ अमुगो । अमुओ । अमुकः ॥ आगारो आयारो आ
कारः ॥ इत्यादि ॥

खोःकन्दु क मरकत मदकले (९२) ॥ १५ ॥

खोराडेः कवर्गस्य गोभवति । पृथग्योगान्नविकल्पः । मेदुअं । म
रगयं । मयगलो^१ ॥

पुन्नागभागिनी चन्द्रिकासुमः ॥ १६ ॥

एष कोमोभवति । पुण्णामाईवसंते । भामिणो । चंदिमा ॥

शीकरेतु भहौ , ॥ १७ ॥

शीकरे कवर्गस्य भकार हकारौतु भवतः । सीभरो । सीहरो । सी
अरो^२ ॥

ऊत्वेदुर्भग सुभगेवः ॥ १८ ॥

अनयो रुत ऊत्वेसति कोर्वकारोभवति । दूहवो । मूहवो । ऊत्त्व
इतिकिम् । दुहओ । मुहओ ॥

1 'मदगलो' क.

2. 'सीअरो'इति क पुस्तकेनास्ति

निकष स्फटिकचिकुरेहः (३०) ॥ १९ ॥

एषुकवर्गस्य ह्रस्वं भवति । णिहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुर
स्मंस्कृतेपीति दुर्गाचार्यः^१ ॥

खघथप्रभाम् ॥ २० ॥

हः तिर्वर्तते । असंयुक्तानाम् नादौ च तेषामानां अचः परोषां खघथथ
भ इत्येतेषां प्रायो^२ हकारो भवति । शाखा साहा । मुखम् मुहं ।
लिखति लिहइ ॥ मेघः मेहो । जघनम् जःणं । श्लाघते सन्नाहइ ॥
नाथः णाहो । रथः रहो । मिथुनम् मिहणं । कथयति कहइ ॥ सा
धु साहु । सुधा सुहा । बाधते बाहइ ॥ शुभम् सुहं । स्वभावः सहा
ओ । स्तनभरः थणहरो । शोभते सोहइ ॥ अस्तोरित्येव । सौख्य
म् सोखर्व । आख्याति अक्खइ ॥ अर्घ्यः अग्घो ॥ कथयत कत्थइ ॥
गृध्रः गिद्धो । उद्धरति उद्धरइ ॥ दर्भः दग्घो । लभ्यते लब्भइ ॥
अखारित्येव । खंभो । धंटा । थणो । धेणू । भरो ॥ अचइत्येव ।
संखो । संघो । कंथा । वंघो । रंभा ॥ प्रायइत्येव । सरिसवखलो
सर्षपखलः ॥ पलयघणो प्रलयघनः ॥ अत्थिरो अस्थिरः ॥ जिण
धम्मो जिनधर्मः ॥ पणट्ठभओ प्रनट्ठभयः^३ ॥

धःपृथकितु ॥ २१ ॥

1. 'चिहुर.संस्कृतपीतिभृगाव्य' क इतिशोधितम्
'हुगाचार्या ख. चिहुर सस्कृतेपी 2 'प्रायः इति क पुस्तकेनास्ति
तिदुर्गः इतिहेमचन्द्रवाक्यतदुर्गाचार्य 3 'प्रनट्ठभव , ख.

पृथक् शब्दे यस्यधो भवतितु । पिधं । पुधं । पिहं । पुहं¹² ॥

चोःखचितपिशाचयो रसल्लो (३१) ॥ २२ ॥

त्वित्यनुवर्तते¹³ । खचितपिशाचयो श्रोत्रवर्गस्य सकार द्विरुक्तलकारौ यथासङ्ख्यं तु भवतः । खसिओ । खइओ ॥ पिसल्लो । पिसाओ । स्त्रियां कचिज्जत्वमपि पिसाजी ॥

झोजटिले ॥ २३ ॥

चोरित्यनुवर्तते¹⁴ । जटिले चवर्गस्य झत्वं तु भवति । झडिलो । जडिलो ॥

टोर्बडिशादौलः ॥ २४ ॥

वडिशादौ टोः टवर्गस्य लत्वं तु भवति । बडिसं बलिसं । गुडो गुलो । णलं णडं । चविलो चविडो । आमलो आमडो । नाली नाडो । बेलू वेणू । दालिमं दाडिमं । फालेइ फाडेइ । बडिश, गुड, नड, चपेटा, आपोड, नाडो, वेणु, दाडिम, पाटोति । पाटोति णि जन्तः पटधातुरिहृष्टृहृचते ॥

स्फटिके ॥ २५ ॥

टोरित्यनुवर्तते । स्फटिके टवर्गस्य लो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् ।

12 सर्वत्र 'ढ' पृथक्ति, इति 'पिठपुढं, 13 'त्वित्यनुवर्तते' इति कपुस्तके नास्ति
इति चटवर्गं चतुर्थोद्दिश्यते- हेमचन्द्रे 14 'चोरित्यनुवर्तते' इति खपुस्तके ना
तु पृथक्किधोवा इति तवर्गचतुर्थोद्दिश्य रितः
ते- तदनुसृत्य तवर्गचतुर्थं स्थापितं

फलहो ॥

लरङ्कोठे, ॥ २६ ॥

अङ्कोठे टोलत्वम् । रित्वाद्दिवत्वम् । अङ्कोल्ल तेल्लतुप्पं¹⁵ ॥

ढःकैटभशकटसटे ॥ २७ ॥

कैटभ शकटसटाशब्देषुटोढकारो भवति । केढवो । सयढो । सढा ॥

ठः ॥ २८ ॥

असंयुक्त स्यानादौ स्थितस्या¹⁶ चःपरस्यठ कारस्म ढो भवति ।
मढो मठः । कमढो कमठः । सढो शठः । कुढारो कुठारः ॥ अस्तो
रित्येव । चिट्ठइ ॥ अखोरित्येव । टाड ॥ अचइत्येव । कंठो ॥

पिठरेहस्तुरश्चढः ॥ २९ ॥

ठइत्यनुवर्तति । पिठरेठस्यहत्वंतु भवति । तत्सन्नियोगेरस्यचढः ।
पिहढो । पिढरो ॥

लल् डो (३२) नुडुगे ॥ ३० ॥

अस्तो रखो रचः परस्यडकारस्य लकारो¹⁷ भवति अनुडुगे उड्वा
दीन्वर्जयित्वा । लिट्वाभविक्ल्पः । वडवामुखम् वलपामुहं । गरु
डः गरुलो । तलाअं तडागम् । क्रीडति कीलइ ॥ अस्तोरित्येव । कु
डहं कुड्यम् ॥ अखोरित्येव । डमरुओ डमरुकः ॥ अचइत्येव ।

15 अकोल्लतेल्ल, क.

17 'लत्व, क,

16 'वर्तमानस्या, क

तौडं। अनुडुगइतिकिं उडू। निबिडं। गजडो। तडी। पोडिअं। नोडं। इत्यादि।

टोडः ॥ ३१ ॥

अस्तोरखो रचः परस्य^१ टकारस्य डत्वंभवति । भटः भडो । न
टः णडो । घटः घडो । घटते घडइ ॥ अस्तोरित्येव । खट्वाङ्गम्
खट्गं ॥ अखोरित्येव । टको । देशः^२ ॥ अचइत्येव । घंटा ॥
कचिन्नभवति । अटति अटइ ॥

वेतसइतितोः ॥ ३२ ॥

ड इत्यनुवर्तते । वेतसे अतडितिसति तोस्तवर्गस्य डो भवति । वेडि
सो । इतोतिकिम् । वेअसो । अतएवविधाना त्स्वप्नादौ वेतस
स्यातडत्वंवा भवतीतिज्ञातव्यम् ॥

प्रतिगे ऽप्रतीपगे ॥ ३३ ॥

तो रित्यनुवर्तते । प्रत्यादिपुतो^३ स्तवर्गस्य डो भवति ।^१ अप्रतीपगे ।
प्रतोपादोन्वर्जयित्वा । प्रतिपन्नम् पडिवण्णं^४ । प्रतिभासः पडिहा
सो^५ । प्रतिहारः पडिहारो^६ । प्रतिस्पर्धी पाडिप्फद्धो^७ । प्रतिनिवृ
त्तम् पडिणिअत्तं^८ । प्रतिकरोति पडिकरइ^९ । प्रतिपत् पडिवा ।
प्रतिश्रुत् पडंसुआ^{१०} । प्रतिमा पडिमा । प्रभृति पडुडि^{११} । मृतकम्

1- 'असयुक्तस्यानादौ स्थितस्याच. पर
स्य. ख.

2 'देशइति ख पुस्तकेनास्ति

3. 'तो.' इति क पुस्तकेनास्ति-

4. 'प्रतिपन्नं पडिवण्णो' क.

5- पडिभासो 'क. 'पडिहवो ख.

6. 'प्रतीहारः पडिहारो क.

7. 'पडिप्फद्धी क.

8. 'पडिणिवृत्त क.

9. 'प्रतिकरोमि पडिकरोमि ख

10 'पडिसुआ इति ख पुस्तकस्थो ऽप

11. 'प्रभृति. पडुडि ख. [पाठः

मडअं । भिन्दिवालः भिन्दिवालो । पताका पडाआ । प्राभृतम् पा
हुं । बिभोतकः बढेडओ । व्यापृतः वावडो । कन्दलिका कंदलि
आ¹ औषधविशेषः² । हरीतकी हरडई । इत्यादि ॥ अपतीप
ग इतिकिम् । प्रतोपम् पईवं । प्रतिज्ञा पइण्णा । संप्रति संपइ । प्र
तिसमयं पइसमयं । प्रतिष्ठा पइह्वा । प्रतिष्ठानम् पइष्ठाणं । इत्या
दि ॥

दंशदहोः (३२) ॥ ३४ ॥

दंशति दहत्योर्धात्वो स्तवर्गस्य ङत्वं भवति । दंसइ । डहइ ॥

दम्भ दर दर्भ गर्दभ दष्ट दशन दग्ध

दाह दोहद दोला दण्डक

दनेतु ॥ ३५ ॥

दम्भादिषु तवर्गस्य ङो भवतितु । दंभो दंभो । दरो दरो । दग्भो
दग्भो । गडहो गहहो । दहो दहो । दसणं दसणं । डहहो द
डहो । दाहो दाहो । दंडो दंडो । कडणं कअणं । दरशब्दे भया
र्थ वृत्तावेव³ । अन्यत्रदरदलिअं । दोहदे दंभादि साहचर्यादायस्यै
व⁴ । बहुलाधिकारात् सडहो (शब्दः) इतितुसिद्धम्⁵ ॥

तुच्छेचच्छौ ॥ ३६ ॥

1. 'कन्दरिका । कडलिआ' क,	'दरशब्दस्यभयार्थवृत्तेरवभवति हे.
'कन्दरिका । कण्डलिआ हे.	4. 'हेमचंद्रेनास्ति
2. क. पुस्तकेनास्ति.	5. 'क पुस्तकहेमचंद्रेयोनास्ति ।
3. 'दरशब्दोभयार्थेव । क;	

तुच्छम्वे तकारस्य चकार छकारौ तु भवतः । चुचवं । छुच्छं ।
तुच्छं^१ ॥

टल् वसस्वन्ततूवर तगरे (३३) ॥ ३७ ॥

एषु तवर्गस्य टकारो भवति । लित्वाषविकल्पः^२ । टसरो । वेदं
तालविटं तालवेदं^३ । टूवरो मृद्वरहितो अनड्वान् म्मश्रुरहि
तः पुरुषोवा^४ । टगरो औषधम्, वृक्षविशेषोवा^५ ॥

हःकातर ककुद वितस्ति मातु
लिङ्गेषु ॥ ३८ ॥

एषु तवर्गस्य हत्वं भवति । काहलो^६ । कउहं । विहत्थो । माहलिं
गं । मातुलुङ्गस्यतु माउलुङ्गं^७ ।

वसति भरतेतु, ॥ ३९ ॥

अनयोस्तवर्गस्य हत्वं वाभवति । वसही वसई । भरहो भरओ ॥

लोनिम्ब पलितयोः ॥ ४० ॥

अनयो स्तवर्गस्य लो भवतिवा । लिंबो निंबो । पलिअं पलिळं ॥
कलंबो कअंबो इत्ये तौ कडम्ब कदम्बयोर्लृत्वं लोपयोर्भवतः ॥

1. क पुस्तकेनास्ति

5- 'क पुस्तकेनास्ति ।

2. 'लिङ्गवति' क.

6. 'काहरो इति ख पुस्तकस्थो डफ

3. 'तालविटं तालवेदं इति क पुस्त
केनास्ति ।

'पाठः ।

7- 'मातुलुङ्गं क- ख-

4- 'पुरुषो अननको [१] वा इति ख

दोहद प्रदोप् सातवाहनात्

स्याम् (३४) ॥ ४१ ॥

दोहदे प्रपूर्वेदोप्यतौ । सातवाहने अतस्यांच तवर्गस्य लत्वं भवति ।
पृथग्योगान्नित्यम् । दोहलो । पलोवेइ । पलितं । सालाहणो सा
लवाहणो । अलसी ॥

रत्नसप्तत्यादौ ॥ ४२ ॥

सप्तत्यादिषु तवर्गस्य रत्वं भवति । लिट्त्वान्नित्यम् ^२ । सप्ततिः स
त्तरी । सप्तदश सत्तरह । एकादश एआरह । पञ्चदश पण्णरह । द्वा
दश वारह ^३ । अष्टादश अट्ठारह । त्रयोदश तेरह । गद्गदम् ग
गरं । इत्यादि ॥

अद्रुमे कदल्याम् ॥ ४३ ॥

अद्रुमवाचिनि कदलो शब्दे तोः ^४ रत्वं भवति । करलो । अद्रुम
इतिकिम् । कअलो । केली ^५ ॥

कदर्थिते खोर्वः ॥ ४४ ॥

कदर्थिते खो रादे स्तवर्गस्य वत्वं भवति । कवट्टिओ ॥

पीते लेवा ॥ ४५ ॥

1- 'दीप्यतौघातौ क-

2- 'लिट्त्वान्नित्यम्' क-

3- 'वारह क- ख- हे-

4- 'तवर्गस्य क-

5- 'केली इति ख पुस्तकेनास्ति

तोः इतिवर्तते¹ । पोते स्वार्थिक लृकारेऽसतितो र्वकारो भवति वा ।
पोवळं पोअळं । लङ् इति किम् । पोओ² ।

डोदीपि ॥ ४६ ॥

दोप्यतौ धातौ तन्वर्गस्य ङकारो वा । डिप्पड् दिप्पड् ।

ढः पृथिव्यौषधनिशीथे (३५) ॥ ४७ ॥

एषु तन्वर्गस्य ढो वा भवति । पुढवो पुहवो । ओसढं ओसहं । नि
सीढो निसीढो ॥

प्रथमं शिथिलं मेथिशिथिरनिषधेषु ॥ ४८ ॥

ढङ् इतिवर्तते । प्रथमादिषु तो ह्रस्वं भवति । पढमं । सढिळं सिढि
ळं । मेढो । सिढिलो । निसडो ।

णोदिना रुदिते ॥ ४९ ॥

तन्वर्गस्य दि इच्चनयवन्तसङ्गत्वं भवति । रिच्वाद् द्वित्वम् । रुण्णं ॥

अल्लकेचित् कृत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः । तच्छौरमेनो मा
गधो विषयएव दृश्यत इति लोच्यते । प्राकृते तु । ऋतुः उऊ⁴ । रज
तम् रययं । एतत् एअं । गतः गओ । आगतः आगओ । साम्प्रत
म् संपअं । यतः जओ । ततः तओ । कृतम् कअं । हतम्⁵ हयं ।
हताशः हयासो । श्रुतः सुओ । सुकृतो सुकिड⁶ । निवृत्तिः णिञ्च

1- 'गिति वर्तते क, वा इति वर्तते ख

2 'पोअ हे

3. 'सिढिल इति क पुस्तकेनारित,
सिढिलो हे

4 'रिऊ, उऊ हे

5- 'हतम् हे

6- सुकृति सुकई क, आकृति आ
किई हे

ई^१ । निर्व्वीतः णिव्वाओ^२ । तातः ताओ । कतरः कअरो । द्वितो
यः वईओ^३ इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति । कचित्सम्भवे ऽपि तद्व्य
त्ययश्च (३।४।७०) इतिसिद्धम्^४ ॥

णोवातिमुक्तके ॥ ५० ॥

अतिमुक्तके तवर्गस्य णत्वं वाभवति । अणिउ'तअं । अइमुंतअं^५ ।
अइमुत्तअं ॥

गर्भिते ॥ ५१ ॥

णयित्यनुवर्तते । गर्भिते तवर्गस्यणत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम्^६ ।
गर्भिणे ॥

नः ॥ ५२ ॥

अस्तोरखोरचः परस्य नकारस्य णोभवति । कनकम् कणअं । धनम्
धणं^७ । मानयति माण इ ॥

आदेस्तु ॥ ५३ ॥

न इत्यनुवर्तते । शब्दानामादे नकारस्य णोभवतितु । नदो णई न

1- 'निर्व्वीत' णिव्वुओ क, 'निव्वुओ' हे	दमित्यादि । क्वचिद्भावेऽपि व्यत्ययश्चेत्येवासिद्धम्, हे.
2- क पुस्तक हेमचन्द्रयोनोऽस्ति	5. 'अइउं तअ' क ख
3- 'वईओ' क.	6. ख पुस्तकेनास्ति
4- 'इत्यादयः' प्रायोभवन् । कचित्सम्भवे ऽपि व्यत्ययः, इत्यादयः प्रथाया भवन्ति । नपुनः कृदू रअ	7 'एतत्स्थाने मअणो [मदन.] वअण [वचनम्, वदनवा] नअण [नयनम्] इति हे.

ई । नयति णेइ नेइ । अस्तोरित्येव । न्यायः नाओ ॥

नापितेण्हः॥ ५४ ॥

नापिते नस्य ण्ह इत्ययमादेशो वाभवति* । ण्हाविओ नाविओ ॥

पोवः (३६) ॥ ५५ ॥

प्रायो ऽसंयुक्त स्यानादौ वर्तमान स्याचः परस्य पकारस्य वकारो भवति¹ । शपथः सवहो² । शापः सावो । उपसर्गः उपसर्गो³ । प्रदीपः पईवो⁴ । पापम् पार्व । उपमा उवमा । कपिलः कविलो⁵ । कुणपम् कुणवो⁶ । कलापः⁷ कलावो । कपालम् कवालं । महोपालः महोवालो⁸ । तपति तवइ । गोपायते गोवाअइ⁹ । अस्तोरित्येव । विप्रः विप्पो¹⁰ । अस्वरित्येव । पढइ¹¹ । अचइत्येव । कंप्इ कम्प ते¹² । प्रायइत्येव । कपिः कई । रिपुः रिळ् । एतेन पकारस्य प्राप्त योः¹³ लोपवकरयोः यस्मिन् कृते श्रुतिसुख मुत्पद्ये सतत्र विधे

* 'आदेशोभर्वातु क, 'आदेशस्तु भवति' ख	5 'कविल' हे.
1 'असंयुक्तस्याचः परस्यानादौ वर्तमानस्य पकारस्य वकारो वा भवति प्राय' । क प्रायोऽसंयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याच परस्य पकारस्य वकार प्रायो वा भवति' ख	5 'कुणप कुणवो' क.
2. 'शपथम् सवह' क.	7 'रस्यपुस्तकेनास्ति
3. 'उपसर्गो इति ख पुस्तकस्थोऽपपाठ ।	8. 'महिवालो' ख हे.
4. एतदनन्तरं 'कासवो [कास्यप] इ	9. 'गोवइ' हे.
	10. 'अप्पमतो' हे.
	11 'मुहेण पढइ' हे.
	12 'कम्प कपो' ख
	13. 'प्रकारप्राप्तयो.' क,

यः¹⁴ ॥

फःपाटि परिघ परिखा परुष पनस भ

दूष ॥ ५६ ॥

प इत्यनुवर्तते । णिजन्ते¹⁵ पटिधातौ परिघादिष्वचपस्य फत्वं भवति । फालेइ फाडेइ पाटयति । परिघः फलिहो । परिखा फलिहा । परुषः फरुसो¹⁶ । पनसः फणसो । फनसस्मंस्कृतेऽपि¹⁷ । पारिभद्रः फालिहृद्दो¹⁸ ॥

नोपापीडे मोया ॥ ५७ ॥

नीपे आपीडेच पस्यमो वाभवति¹⁹ । नीमो नीवो । ओमेलो आवेडो ॥

रल्पापद्धौ ॥ ५८ ॥

पापद्धौ पस्य रोभवति । लित्वान्नविकल्पः । पारद्धौ²⁰ ॥

प्रभूतेवः (३७) ॥ ५९ ॥

प्रभूते पस्य वोभवति । बहुत्वं ॥

फस्य भहोवा ॥ ६० ॥

14 'कार्यः' हे

इतिकेषांचिद्वर्गमध्य । इतिअम

15 'ण्यन्ते' हे

रपदपारिजात' ॥

16 'फलसो' इति कपुस्तकस्योऽपपाठ हरिद्रादिषुपरुषशब्दापाठात् ॥

18 'पारिभद्रम् फालिहृद्दं' । क-रव

19 'भवतिवा क.

17 क पुस्तकहेमचद्रयोर्नास्ति ॥ पनस कटकफल ... केषाचित्फनस इतिपवर्गद्वितीय । पण्यते पणस

20 मराठी भाषाया पारद्ध ॥ पापद्धि मृगया ॥

अस्तौ रस्वो रचःपरस्य फकारस्य भकार हकारौ यथादर्शनं व्य
वस्थितविभाषया भवतः । क्वचित् भः । रेफः रेभो । शिफा सि
भा । क्वचित्तुहः¹ । मुक्ताफलम् मुक्ताहलं² । क्वचिदुभावपि । सफ
लम् सभलं सहलं । गेफालिका मेभालिआ सेभालिआ । शफरो स
भरो सङ्गरो । गुफति गुफम् गुङ्ग³ । अत्नोरित्येव । एप्प⁴ । अ
खोरित्येव⁵ । फणी⁶ । अच इत्येव । गुम्फति गुम्फइ⁷ । प्राय इत्ये
व । कसणफणी कुणफणी ॥

वोवः ॥ ६१ ॥

असंयुक्त स्यात्तादौ स्थितस्य⁸ अचःपरस्य वकारस्य वकारो भ
वति । सवलः सवलो । अलावूः अलावू⁹ ॥

ढ्वयौकबन्धे ॥ ६२ ॥

कबन्धे यस्य वकारवकारौ भवतः । क्तिस्त्वा द्वकार स्यानुना
सिकः । कय धो । कयंथो ॥

धिसिन्यांभः ॥ ६३ ॥

विसिनीशब्दे वकारस्य भकारो¹⁰ भवति । भिसिणी¹¹ ।

1 'क्वचिच्चह' क.

2 'मेताहल' ख.

3 'गुम्फति गुफइ गुभइ'

4 'गुम्फ [गुल्फम्]' ख.

5 'अखोरैव' ख.

6 'चिङ्गइ फणी' हे.

7 'गुम्फइ' ख.

8 'अनादावर्तमानस्य' क

9 एतदनन्तर 'अलाऊ' इत्यधिकहे

10 'वस्यभो भवति' ख.

11 एतदनन्तर 'क्लीलिग निर्देशादिहन
भवति । विसतंतुपेलवान्' इति हेम
चन्द्रऽधिकम् ।

वी भस्यकैटभे ॥ ६४ ॥

कैटभे^१ भस्य वत्वं भवति । केढवो ॥

त्वभिपन्यौमः ॥ ६५ ॥

वडित्यनुवर्तते^२ । अभिपन्यौ मस्य वो भवति तु । अहिवन्^३ । अ-
हिवन्^३ ॥

मन्मथे ॥ ६६ ॥

मडित्यनुवर्तते । मन्मथे^४ आदेमस्य वत्वं भवति । दृथयोगा नित्य
म् । वम्महो ॥

तुढो विषमे (३९) ॥ ६७ ॥

विषमशब्दे मस्य ढो भवति तु । वितढो^५ । विसमो ॥

योज तीयाणीयोत्तरीयद्वयेषु ॥ ६८ ॥

त्वित्यनुवर्तते^६ । तीये अलोयेच मन्मथे उत्तरोयशब्दे कृद्विहित यत्
भत्ययेव यकारस्यजकारो भवतितु । रित्ताद्वित्वम् । तीय । तृती
यः तडज्जो तडो^७ । अतोय^८ । करणीयम् करणिज्जं करणी
अं । विस्मयनीयम् विम्हअणिज्जं विम्हअणोअं । यापनीयम् जाव
णिज्जं जावणोअं^९ । उत्तरिज्जं उत्तरोअं । कृद्य^{१०} । ऐज्जा पेआ

१ स्व पुस्तकेनास्ति

२ कपुस्तकेनास्ति.

३ 'अहिव[व]ण्णू' क स्व

४ 'मन्मथे मन्मथशब्दे क.

५ 'विसडो' क.

६ 'त्वितिवर्तते' क-

७ 'विड्जो । वीओ [द्वितीय] हे

८ 'अनीयः. क 'अनीये, स्व.

९ 'जवाणन जवणीअ, हे.

१० 'कृद्ये, स्व.

वेया । मेज्जं मेअं मेयद्म ॥

इन्मयटि, ॥ ६९ ॥

य त्यनुवर्तते । मयट् मत्यये यकारस्य^२ इकारो^३ भवतितु । विसम
इओ विसमओ विषमयः ॥

छायार्या हो ऽकान्तौ ॥ ७० ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हत्वं भवतितु । वच्छस्स च्छा
आ, वच्छस्स च्छाहा, वृक्षस्य च्छाया । पुद्गलपर्यायः^४ । सच्छाहं
सच्छायं । अकान्तावितिकिम् । मुहच्छाया । कान्तिरित्यर्थः ॥

यष्ट्यां लल् ॥ ७१ ॥

यष्ट्यां यस्य लत्वं भवति । लित्वान्नविकल्पः । लट्ठो । बेलुलट्ठो^५
उच्छुलट्ठो । महलट्ठो । यष्टिः । वेगुयष्टिः । इक्षुयष्टिः । मधुय
ष्टिः^६ ॥

कतिपयेवहशौ (४०) ॥ ७२ ॥

कतिपयशब्दे यस्य वत्त्वहत्वे^७ भवतः । हत्वे शिन्वा त्पूर्वस्य दोर्घः ।
कडवअं । कड्वाहं ॥

1 'मियम्, इत्युदाहरणनास्ति हे.

हयो ' इतिमेदिनी ॥

2 'यस्य, ख.

5 'वेगुलट्ठी, हे

3 'इत्वं, क.

6. 'बेलुलट्ठी' इत्यारभ्यैतदुतोऽग्रं ए

4 'आतपाभावः' इति हेमचन्द्रः ॥

पुस्तकेनास्ति.

'पुद्गलसुन्दराकारे त्रिषुपुष्पात्मदे

7. 'वही' क.

अर्थपरेतोयुष्मदि ॥ ७३ ॥

युष्मच्छब्दे अर्थपरे यस्य तकरोभवति । तुम्हकरो युष्मदोयः । तु
भृच्च अं यौष्माकम् । अर्थपरइतिकिम् । जुम्हदम्हृष्यअरणं युष्मदस्म
त्मकरणम् ॥

आदेर्जः ॥ ७४ ॥

पदादेयस्यजो भवति । यशः जसो । यमः जमो । युवतिः जुअई-
यातिः जाई । आदेरितिकिम् । अवयवो । विणयो^१ बहुलाधिका
रा त्सोपसर्ग स्यानादेरपि । संजोओ^२ संयोगः । संजपो संयमः ।
अवजसो अपयशः । क्वचिन्नभवति । पओओ प्रयोगः ॥

भ्यौ वृहस्पतौतु बहोः, ॥ ७५ ॥

वृहस्पतौ वकारहकारयोः ययासंङ्ख्यं भकार यकारौतु भवतः । भ
यप्पई । बहृप्पई ॥

रो डा पर्याणो ॥ ७६ ॥

पर्याणो रस्य डा इत्यादेशो वा भवति । पडायाणं पल्लाणं ॥

लौ जठर वठर निष्ठुरे ॥ ७७ ॥

र इत्यनुवर्तते । जठरादौ रस्य लत्वं वाभवति । जठलं जठरं^५ । बढ

1 'तुम्हारिखे [युष्मादृश.]हे.

2 'हेमचन्द्रेनास्ति.

3. 'विशोओ रव.

27-2-96

4. 'सजोयो हे.

5. 'जठरंइतिटवर्गद्वितीयमभ्यो हे म
चन्द्रे ॥

लो । बदरो । निह्रलो । निहुरो । भसलशब्दो भ्रमरपर्यायः सं
स्कृतव षेव ॥

हरिद्रादौ (४१) ॥ ७८ ॥

हरिद्रादिषु रस्य लृत्वं भवति । पृथग्योगा न्नित्यम् । हलदो हरि
द्रा । ङालो अङ्गारः । चलणो चरणः । जहुद्विलो युधिष्ठिरः ।
सुउमालो^१ सुकुमारः । सिद्विलो शिधिरः^२ । सकालो सत्कारः ।
मुडला मुखरः । वलुणो वरुणः । चिलाओ किरातः । लुणो रुणः
राणो भुगोवा । अयद्वालं अपद्वारम् । कलुणो करुणः । दल्लिदो
दरिद्रः । फल्लिो परिचः । फलिहा परिखा । दल्लिद्वाइ दरिद्राति ।
मच्चल्लो मत्सरः । संवच्चल्लो संवत्सरः । फाल्लिहद् पारिभद्रम् ।
दाल्लिहं दारिद्र्यम् । काहलो कातरः इत्यादि ॥ बहुलाधिकारा द
ङ्कारस्य कु तत्त्वस्यैव । अन्यत्तांगारो ॥ चरणस्य पदार्थवृत्ते रेव ।
अन्यत्र चरणं कणम् । किराते चकारमन्त्रियोग एव । अन्यत्र न
मिमो द्वरकिरायं ॥

किरिभेरेडः ॥ ७९ ॥

अनयोः रेफस्य डो भवति । किडो । वराहो गंतो मूषिको गन्ध
र्वो वा ॥ भडो । भोरु भेंदः कर्म स्सरो मण्डुको दुन्दुभि र्वा ॥

खोःकरवीरेणः ॥ ८० ॥

करवीरे खोः आदेः रकारस्य णत्वं भवति । कणवीरो ॥

1 'सुउमालो सोमालो सुकुमार' ख 2 'सिद्विलो शिधिर, क.

लोललाटेच ॥ ८१ ॥

ण इत्यनुवर्तते । ललाटे आदे लकारस्य णो भवति । चकारः खो
रित्यनुवृत्त्ययः । णिडालं णडालं ॥

लोहललाङ्गललाङ्गुल्लेवा ॥ ८२ ॥

ए एवादे लकारस्य णो वा भवति । णोतलो लोटलो । शब्दादि
शेषः । णंगुलं लंगुलं । णंगूलं लंगूलं ॥

स्थूलं र लृत् श्रौन् ॥ ८३ ॥

स्थूले लस्य रो लि द्रवति । तत्सन्निधौ उत ओन्वं भवति । यो
रो । थूलभदो उतितु स्थूलस्य हस्तिद्वित्वं भविष्यति ॥

बोम इजोयरे ॥ ८४ ॥

शब्दे रस्य मो भवति । ममरा ॥

नीत्री स्वप्न वा ॥ ८५ ॥

अनयो रस्य मो वा भवति । नोमो नीयो । त्रिंशदणो सिद्धिणो ॥

हस्यघोचिन्दोः ॥ ८६ ॥

चिन्दोः परस्य हस्य प्रत्वं वा भवति । मंघागो लंहागः । मिंघो मि
हः । कचिदचिन्दोरपि । दाहः दाघो ॥

शोस्सल् ॥ ८७ ॥

अस्मो ह्वा रच इति निवृत्तम्^१ । शो श्शपसानां सकारो भवति ।
 लिप्ता लिप्यम् । श । शब्दः । सद्यो । कुशः । कृसो । नृशंसः ।
 निसंसो^२ । वंशः वंसो । अश्वः आसो । श्मश्रु शंसू । श्यामा सा
 मा । दश दस । शोभते सोरड । प । पण्डः । संहो । निकषः
 निहसो । कषायः कसाओ । विज्वक् वीमुं । वषः वासो । नृप
 ति तूमड । शपः समो ॥

प्रत्युषदिवसदशपाषाणेतुहः ॥ ८८ ॥

शोभित्यनुवर्तत । प्रत्युषदिषु शपसानां ह्वारो भवति तु । पञ्चू हो
 पञ्चूसो । दिअहो दिअसा । दद दस । दत्सुहो दसभुहो^३ । दह
 बलो । दसबलो^४ । दहगे दसरगे^५ । एआरद एआरस^६ । वा
 रद बारस^७ । तरद तरस^८ । पाषाणो पाषाणो ॥

स्तुषायां ण्हः फोः(४३) ॥ ८९ ॥

स्तुषाशब्द फो द्वितीयस्य^{१०} ण्ह इत्यादेश स्तु भवति । सुष्ठा ।
 सुसा ॥

१ 'स्व-पुस्तकेनारित

६ 'दशरथ' छा०

२ 'निसंसो' क

७ 'एकादश' छा०

३ क-पुस्तकेनास्ति

८ 'द्वादश' छा०

४ 'दशमुख' छा०

९ 'त्रयोदश' छा०

५ 'दशबल' छा०

१० द्वितीयस्यसो. 'स्व'.

छत्षट् मीसुधाशाबसप्तर्णे ॥ ९० ॥

एषु शषसानां छत्वं लिङ्गवति । छठो षष्ठः । छट्ठो षष्टिः । छप्प
ओ षट्पदः । छम्पुहो षम्पुखः । छमो शमो ॥ छुहा सुधा ॥ छा
बो शाबः ॥ छत्तिवण्णो सप्तपर्णः ॥

सिरायांवा, ॥ ९१ ॥

सिराशब्दे शोः छो वा भवति । छिरा । मिरा ॥

लुक्पादपीठपादपतनदुर्गादेव्युदुम्बरेच्चां

तर्दः(४४) ॥ ९२ ॥

पादपीठादि ध्वन्तर्ज्वतमानस्य दकार स्यावासहितस्य लुग्वा भव
ति । पावोदं पाअवोदं । पावडणं पाअवडणं । दुग्गावो दुग्गा
एवो । उं'वरो उउं'वरो । अन्तरिति किम् । दुर्गादेव्या मादौ मा
भूत्^१ ॥

व्याकरणप्राकारागतेकगोः ॥ ९३ ॥

लुगित्यनुवर्तते । वेति । अचेतिच । व्याकरणादिषु ककार गकारयो
रचासह लुग्वा भवति । वारणं वाअरणं । पारो पाआरो । आओ
आअओ^२ ॥

एवमेवदेवकुल, प्रावारक यावज्जीविता

१ 'दुर्गादेव्याआदेर्माभूत्' क

२ 'आगआ ख.

वटावर्तमानतावतिवः(४५) ॥ ९४ ॥

एवमेवादि ष्वन्तर्वर्तमानस्य वकारस्या चासह लुग्व्वा भवति । एमे
अ एअमेअ^१ । देउलं देवउलं । पारओ पावारओ । जा जाव । जो
अं जोविअं । अदो अवदो । आत्तमाणं आवत्तमाणं । ता ताव । अ
न्तरित्येव । एवमेवेन्त्यस्य नस्यात् ॥

ज्यो र्दनुज राजकुल भोजन कालायस

किसलय हृदयेषु, ॥ ९५ ॥

दनुजादिषु ज्यो र्जकार यकारयो र्चा सहितयो लुं ग्वाभवति । द
णुवहो दणुअवहो दनुजवधः । राउलं राअउलं । भोणं भोअणं ।
कालासं कालाअसं । किसलं किसलअं । हिअं हिअअं । महण्णव
समा सहिआ^२ महार्णवसमा स्सहृदयाः । जाला वे सहिअएहि वे
प्पंति^३ । यदा ते सहृदयै गृह्णन्ते ॥

अपतौ घरो गृहस्य ॥ ९६ ॥

गृहशब्दस्य^४ घरइत्यादेशो वा भवति । पतिसब्दः परो नभवति चे
त् । घरो । घरसामो गृहस्वामो । राअघरं राजगृहम् । अपता
वित्तिकिम् । गह्वई ॥

स्त्रीभगिनी दुहितृ वनिताना (४६)

१ 'एमेव । एअमेव' ख

२३ पत्रे.

२ 'समानहिआ, समानहृदया' क

४ 'गृहस्व ख

३ 'काव्यमालाया अलङ्कारसर्वस्वे

मित्थी बहिणी धूआ विलयाः ॥ ९७ ॥

स्त्री प्रभृतीना मित्थि प्रमुखा यथासङ्ख्य मादेशा वा भवन्ति^१ ।
स्त्री इत्यो यो । भगिनो बहिणी भइणो । दुहिता धूआ^२ दुहि
आ । वनिता विलया^३ वणिआ । विलयाशब्द स्मस्कृतेऽपीति
केचित् ॥

उभयाधसो रवहहिठौ, ॥ ९८ ॥

उभय अधस् इत्येतयोर्ग्रन्थसंख्यं अवह हिठ इत्यादेशौ वाभवतः ।
उभयम् अवहं उहअं । उवहेत्यपि केचित्^४ । अधस् हिठं^५ । हि
ठमगो^६ अहमगो अधोमार्गः ॥

मलिन धृति पूर्व वैदूर्याणां मइल दिही

पुरिम वेरुलिआः(४७) ॥ ९९ ॥

मलिनादीनां मइलादय आदेशा यथासङ्ख्यं वा भवन्ति । म
लिनम् मइलं^७ मलिनं । धृतिः दिही धिः । पूर्वम् पुरिमं पुनः ।
वैदूर्यम् वेरुलिअं^८ वेदुज्जं ॥

I 'प्रमुखाभादेशाश्चासङ्ख्यवाभवन्ति' स्व, 'प्रमुखायथासङ्ख्यमादेशाभवन्तिवा' क.	6 'हिठ, हेठमगो इत्युभयवाति क रस् पुरतकयोरकार पठ्यते । तदापरसंयगेपरइदेतोःकासचार (H D III 35) इति हेमचंद्रवाक्यात्साधु ॥
2 'H.D V-60	7 'आन्ध्रेपिमयिल इति न्यवद्वियते
3 'H D VII-65.	8 'वेरुलिअ स्व
4 'अवहमित्यपि केचित् स्व	
5 'H D.V-III-67.	

स्मरकट्वो रीसरकारो ॥ १०० ॥

स्मर कटु शब्दयो रीसर कारङ्ग्यावेशौ यथासङ्ग्यं वाभवतः ।
ईसरो^१ सरो । कारं^२ कटू ॥

बाहिं बाहिरौ वहिसः, ॥ १०१ ॥

वहिशब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यावेशौ वा भवतः । बाहिं बाहिरं ।
बाहिरव्भंतरकिरिआरोहो । बाह्याभ्यन्तरक्रियारोधः ॥

कूरोगौणे षदः ॥ १०२ ॥

ईपच्छब्दस्य गौणस्य कूरइत्यावेशो वा भवति । चिंचेव्व कूरपिक्का
चिंचेव्वैषत्पका^३ । पञ्च इसि ॥

इण्हिं एत्ताहे इदानोमः(४८) ॥ १०३ ॥

इदानो मित्यस्य इण्हिं एत्ताहे इत्येतौ वाभवतः । इण्हिं^४ एत्ताहे^५ ॥

तिर्य वपदाति शुक्ते स्तिरिच्छिपाइक्क
सिप्पि ॥ १०४ ॥

तिरिगाव स्तिरिच्छिपादय आदेशा यथाक्रमं वा भवन्ति । तिरि
च्छिपेच्छ^६ । तिरिआ । पाःको । पआई । सिप्पो^६ । मुत्तो ॥

1 H D I-84.

दीर्घात्मिका रव

2 H-D-II-26

4 'एण्हि क-रव (H D I-79)

३ 'चिंचेव्व कूरपिक्का । चिंचेव्वैषद्व

5 H D I-144 [वद्विष्यते ॥

क्का क. चिंचेव्वकूरपिक्का । किंचि

6 'छिःपी क. आत्रे चिःप इतिव्य

गोणाद्याः ॥ १०५ ॥

गोणादयश्चब्दा अनुक्तः कृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहूलं
निपात्यन्ते ॥

१ गोणो^१ = गौः । स्वार्थे णः । (H D II-104.)

२ गोला = गोदा । गोदेतिगोदावरो^२ । दस्यलः । गोलासंस्कृ
तेपोतिकेचित्^३ । (H.D II-104)

३ ओसायण^४ = आपोशानम् । आपोइत्यस्यओ । शाकारात्प
रोयकारागमश्च । [शस्यसः] ॥ ओसाशब्दोनीहरवाचोदेभ्यः
(H.D I-164) । तत्कणोवा । [प्रायिकः कलोपः । यश्चुतिः ।]
(H D)

४ वणई = वनराजिः । [वृक्षपङ्क्तिरित्यर्थः] राकारस्य लुक् ।
[नस्यणः । जलोपः प्रायिकः] । (H D.VII-35).

५ तल्लडं }
६ तल्लं } = तल्पम् । पलोपः । डः स्वार्थे वा ४। [शेषद्वित्रं ल
७ तलं } स्य] तल्लडं । तल्लं । [बाहुलकात् द्वित्राभावे । तलं ॥

(५, H D V-2, ६, २, H D V-19)

८ थेवो }
९ थोवो } = स्तोकः । कस्य वत्वम् । [स्तस्य थः] । थ स्यौत
१० थोको } एत्वं वा । थेवो । थोवो । सवादि(I-4-92)पाठा

त् [कस्य] द्वित्रे थोको ॥ (H G ८, H.D.V-29)-

१ 'गोण' स्व

४ 'स्वार्थेणोवा' स्व-

२-३ क-पुस्तकेनास्ति

[] एतच्चिह्नमन्यस्योपस्य मदीयः ॥

११ विरुअं = विरुढम् । संयुक्तस्य लृक् । [विरूपम् इति द्वे
चन्द्रः । उतो ह्रस्वः । प्रायिकः पलोपः । विरुअं] (H D VII-
13).

१२ आओ = आपः । शरदादि (I-1-36) पाठादन्य हलो
ऽत्वम् [आदेरतो] दीर्घश्च आओ ॥ (H D I-61 आऊ).

१३ गोसो = गोसर्गः । प्रत्यूषः । गर्गस्यलृक् [गोसं गोसर्गं ।
गोमंप्रभातम् । गोमर्गशब्दो यदि संस्कृतेरूढ स्तदा तद्भवो गोस
ग शब्दः । अन्यथातुदेशो । पर्यायभङ्ग्यान्विहोपात्तः । इतिहेमच
न्द्रवाक्यात् द्वावपिदेश्यौ ॥ प्रभाते गोसगो सर्गौ इतिवोशात्
द्वावपिसंस्कृतेस्तः] ॥ (H D II-96)

१४ वोसरिणं* = व्युत्सर्जनम् । व्युदोवो । रस्सृजि (II-4-
59) इति जस्यरः । इन्वंच । [ऋतोऽत् । नस्यणत्वम् ॥ वोसरिणं
इतिहेमचन्द्रः] (H G IV-174)

१५ धिरत्थु = धिगस्तु । गस्यरः । [स्तस्यथः । धस्यादेशद्वि
त्वम् । प्रथमस्य थम्यतः । धिरत्थु ॥] (H G II-174)

१६ पत्थेणयं = पाथेयम् । थोद्वित्वम् [प्रथमस्यथस्यतः । ए

* वोसरिण क- र्व, ओसरिणं ग

† पत्थेपाथ क- र्व- ग, एतदनन्तरम् ग पुस्तके 'वेलवो = विडवना' इति
'वाओ = बाल,' इतिच अधिकम् । क- पुस्तके 'आहा = अभा' इत्यधिकम्.

कारात्परो] णकारागमश्च । पकाराकारस्य संयोगपरत्वात्ह्रस्वः ॥

(H. D. VI-24)

१७ वृलुंवृलो-वृलुदः । दकारस्योलेः । संयुक्तयोर्मध्यं उंच ।

वृलुंवृलो ॥ (H. D. VI-9) वृलुंवृला-

१८ कर्णि- कर्णम् । धंशाकुरुः, रस्यलः । । संयोगपरत्वादीत इति] (H. D. II-10)

१९ ऊ आ यूका । योत्तुक् । क्लोपः प्रायिकः । । H. D. I-139,

२० ढोगं= युग्मम् । योर्वो । 'यस्यदन्त्यमात्रंतिपतितव्यम् । उत्तओत्वंतु संयोगेपर उदेतो रुदांतोश्चकामचार उत्पदान् । । [अधोमनयामिति मलोपः । रस्यशेषद्विवम्] (H. D. I-139)

२१ धणिआ- धन्या प्रथमा । यान्पूर्वाम् । । नस्यणः] (H. D. V-56)

२२ णिव्वहणं- उद्वहनप= विवाहः । उकारस्यणि । दस्योपरिलोपः । वस्यशेषद्विः । नस्यणः] (H. D. IV-39)

२३ मुव्वहड=उद्वहति । उकारस्यमुः । 'दस्योपरिलोपः । वस्यशेषद्विः । । (H. G. II-174)

२४ छिछि= धिक्धिक् । धस्यछः । [अन्त्यहल्लोपः] (H.

G II-174 यिवधिक् । छिछि छिछि)

२५ वाडी=वृतिः । कृतआ । तस्यडः ॥ (H D VII-43)

२६ गहिल्लो=ग्रहिलः । लोद्वित्वत् । [लवगमधश्चेतिरेफ
लोपः ॥ (H D II 85 गहिल्ल)

२७ गोणिको= गो ऽ नोक्कः । गया मनीक्कः समूहः गो
नीक्कः । कोद्वित्वम् । नस्यणः । संयोगपगन्वाडोत्तत् । (H D
II- 97)

२८ आडरजुवई= अचिग्यवृतिः । नववधूः । चलोपः । य
स्यजः । तलोपः । अपूर्वेत्यर्थः ॥ (H D I- 45) ॥

२९ अणरहू= नववधूः । नकोरवकाग्यो रत्यणन्वे । वस्यच
र । [धम्यहः] । (H D I- 48 अणवहुआ)

३० अगयो= असुरः । मुकाग्गे फयोर्गयौ ॥ (H D I-6)

३१ पणअण्णा)

३२ पंचावण्णा) = पञ्चपञ्चाशत् । स्तोरादेर्णः । आशतो

ण्णा[पोलुक्] पणअण्णा ॥ द्वितीयस्यातआत् । आशतोण्णा । [पो
वः] । पंचावण्णा । (H G II-171, H D VI-27 पणवण्णा)

३३ गामहणं= ग्रामस्थानम् । स्थाकारस्यहः । [रेफलोपः ।
नोणः] । (H D II-90)

३४ तेव्रग्गा = विपश्चाशत् । इतणत् । आशतोण्णा । [रफ
लोपः । पोवः] । (H. G. II-171)

३५ घुसिमं = घुसणम् = [कुङ्कुमम्] । णोमः । [ऋतइत्] ।
(H. D. II-109 घुमिणं)

३६ छडा = छटा । [विद्युत्] । टोडः । (H. D. III-21)

३७ वड्लो = वलोवदः । दोल्लः । लावयोरिः । [दोलइ
त्पेववक्तव्यम् । लस्यादेशद्वित्वम्] (H. G. II-171; H. D.
VI-91)

३८ पाउरणं)
३९ पंगुरणं) = प्रावरणम् । द्वितीयस्यातउः । [रेफलोपः

वल्लोपः] ॥ वस्यङ्कुः । संयोगपरत्वादातः अत् ॥ (H. G. I-175)

४० लक्कुडो = लकुडः । गस्यक्कः ॥ (H. D. VII-19 ल
कुडं)

४१ आसंघो = आस्था । स्थाकारस्यअंघः ॥ (H. D. I 63.
आसंघा)

४२ चेणो = स्तोत्रः । स्तोत्रः । [नोणः] । (H. D. III-39
छेथो)

४३ दोसिणा = ज्योत्स्ना । ज्योतोदो । नात्पूर्वमित्वम् । [नो
णः] । (H. D. V-50. दोसिणो)

४४ द्विजो=हयः[=गतदिनम्] । यकारस्य इज्जः । [हिज्जोक्लले । कल्यंथविष्यदतिक्रान्तं च दिनमित्यर्थः । इति हेमचन्द्रः] (H D VIII 67)

४५ कक्खडो=कक्कशः । कक्कोः खडौ । [खस्यादेशद्वित्वकत्वे] (H D II 11)

४६ तेआलीसा=त्रिचत्वारिंशत् । इतएत् । [रेफलोपः] चत्त्रयोरा । रोलः । विंशत्यादि पाठाद्विन्दो झलुक् । [शस्यसः] (H G II-174)

४७ कत्तं=कलत्रम् । लस्यसाचोलुक् । [रेफलोपः । शेषद्वित्वंतस्य] ॥

४८ कलवू=अलावूः । [तुम्बोपात्रम्] । द्वितीयातःअः । अतःकश्च । [वोवः] । (H D II-12)

४९ णलिअं
५० णि हेलणं } =निलयः । इदतो व्यत्ययः । [नोणः] णलिअं । (H D IV-20) ॥ योणः । लात्पूर्वहे । [नोणः] । (H. D IV-51) [णिहेलणशब्दो निकेतनशब्दभवः स्यात् । इतिपाइअलच्छोनाममालाभूमिकायां बुहलर् (D. G. Buhler C 1 E) पंडितः] ॥

५१ णिकडो=निश्चलः । थल्लोःकडौ । [नोणः] । (H. D. IV-29 णिकडं कठिनम्) .

५२ णिरासो=वृशंसः । शंकारस्यरा । [कृपादित्वात् कृतत्वि १७

इत्त्वम् । नोणः] । (H. D IV-37 गिराहो)

५३ विहंडुओ=विधुंतुदः । तोडः । [धस्यदः । दस्यलो
पः] ॥ (H. D VII-65)

५४ पहिओ=मथितः । मःपः । [थोहः । तलोपः] ।
(H. D VI-6 पहिअं)

५५ खेडुं=खेलः । लोडुं ॥ (H. G II-174)

५६ कोलोरं=कुरुविंदम्^१ । पबरागः । रत्नविशेषः । उरु
कारयोरो । बोलः । इंदयोश्च रः । (H. D II-46)

५७ विउसगो=व्युत्सर्गः । व्युदोचिउ^२ ॥ (H. G. II-
174 विउस्सगो)

५८ संघअणं=संहननम् । [शरोरमित्यर्थः] । हस्यघोविं
दोः । आदिर्नःअः । [नलोपः कर्तव्यः] ॥ (H. D VIII-14)

५९ घायणो=गायनः । गोघः । [नोणः] ॥ (H. D II-108)

६० देंकुणो=मत्कुणः । मदोदे^३ ॥ (H. D IV-14)

६१ कउदं=ककुदम् । दोडः । [कलोपः] । (H. G II-174
ककुदं=ककुधम्)

६२ सेवालो=जम्वालः । [पङ्कइत्यर्थः] । जंइत्यस्यसे ।

१ एतदारभ्य '५९ गहरो=गृध्रः' इत्येतदन्तोग्रन्थे ख पुस्तकेनास्ति ।
त्रुटिचिह्नमपिनास्ति । केवल । एतादृशहसपादीद्वयमे वास्ति ।

२ 'व्युदो=विट' इति ग पुस्तकस्थोऽपपाठः । सचलिपिभ्रममूलकः । वि
उसगव्युडौ व्युत्सर्गविटयोरिति वदन् षड्भाषान्निद्रिकाकारोऽपि वध्रामा ।

[बोवः] ॥ (H D VIII-43)

६३ खुडुओ=क्षुल्लकः । [क्षस्यस्रः] । लोटः । [कलोपः] ॥

(H. G II-174)

६४ बहुअरो=बृहत्तरः । [कतो त्] । हत् इत्यस्यङ्गः ।

[तलोपः] ॥ (H G II-174 बहुअरं)

६५ अत्यकं=अकाण्डम् । काण्डयो स्थकौ ॥ (H G II-174)

६६ आणुअं=आननम् । आदेरतउः । [नोणः] । द्वितीय

स्य नोलुक् ॥ (H D I-62)

६७ संगोल्लो=संघातः । घातयोगो^१ल्लो ॥ (H D VIII-4)

६८ सामलो=शाल्मलिः । लोलुक् । [शिष्टस्यमस्य] द्वित्वा

भावश्च ॥ (H D VIII-24 सामरो)

६९ 'हिमोरं=भिमोरः । बोहः' इति "क"पुस्तके । 'हीमो

रो=भीमारः' इति "ग"पुस्तके । 'हिमोरः=भिमोरो' इति हेमच
न्द्रे ॥ (H G II-174)

७० अढ्वा=अम्बा । बिन्दोर्लुक् । बोदित्वंच ॥ (H G.

I-5 अढ्वा)

७१ सिण्पो=सूची । ऊतइः । चस्यद्विरुक्तः पः ॥ (H. D.

VIII-29 सिण्वी)

७२ 'वह्नि=वाणि । प्नोह्नः' इति "क"पुस्तके । 'पम्पो=

पाणिः' इति "ग"पुस्तके ॥ (H D.)

७३ जच्छंदो=स्वच्छन्दः । स्वस्यजः ॥ (H. D. III-43)
जच्छंदो स्वच्छन्दः । कप्त्ययाभावे जच्छंदो)

७४ तलारो=तलवरः । पुराध्यक्षः । पस्यगचआ । उश्च
क्^३ ॥ (H. D. V-3)

७५ कुङ्कुं=कुतुकम् । तोलुक् । कस्यडो द्विरुक्तः ॥
(H. D. II-33 कुङ्कुं आश्चर्यम्)

७६ सीसकं=शोषितम् । तस्यकः [रेफस्योपरिलोपः । श
पयोःसः । शर्षतप्तवज्रं तोत्वविप्रकर्षो डेमचन्द्रमतेव्यवस्थितविभा
षाश्रयणात् नभवति । त्विविक्रममते व्यवस्थित विभाषानाश्रयणा
त् तद्विप्रकर्षभावो लचिन्त्यः । बाहुलकादिति समाधानं त्वगतिक
गतिः] (H. D. VIII-35)

७७ अणुदिवं=दिनमुखम् । यस्य अनुदिवम् (?) (H. D.
I-19 अणुदवि प्रभातम्)

७८ सत्थरो=संस्तरः । बिंदोलुक् [स्तम्यथः । आदेश
द्वित्वं । पूर्वस्यथस्यतः] ॥ (H. D. VIII-4)

७९ विडुर्त्=विस्तारः । स्ताकारस्यडः । । अदेशद्विर्दस्यः
॥ (H. D. VII-90 विडिरं)

८० वोलो=वोचिः । [तरङ्गः] । चोलः ॥ (H. D. VII-73)

८१ डंभिओ=दाम्भिकः । दोडः । [स्वरस्यविन्दुमिति
आतःअत्] ॥ (H. D. IV. डंभिओ द्युतकारः)

८२ कडप्पो=कलापः । लोडः । पोद्वित्वं च । (H. D. II-13
कडप्पो निकरः । कडप्पोकटप्रशब्दभवः कवोनानातिप्रसिद्धः ।
वस्त्रैकदेश इतिकेचित् ।)

८३ दूसल्लो=दुर्भगः । भगस्यसल्लो । [निर्दुर्वित्सन्त्य
लोपः । दुरोरल्लुकित्वितिउतऊत् ।] (H.D. V-43दूसल्लो)

८४ गल्लो=गंडः । ण्डोल्लः ।

८५ पाडिसिद्धो=प्रतिस्पर्धा । स्पस्यसि । आतर्ई । [प्रतेः
पाडोति रूपं प्रत्यादित्वा त्समृद्धयादित्वाच्च । रेफस्याधोलोपः ।
धस्यशेषद्वित्वादि] (H. D. VI-77 पाडिसिद्धो=स्पर्धा)

८६ पोडो । दोडः । आअणो । डोला । (?)

८७ डोअणं=लोचनम् । 'लोनयोर्वता । अत्तावेरचस्स...।
चोलुक् । डोलो । कयइ । कचिच्छेसर्थः । (?) (H.D. IV-9)

८८ डेडु, रो=दर्दुरः । [भेकः] । अतए । दकारयोर्डः ।
[रेफस्योपरिलोपः । डस्यशेषद्विः ।] (H.D. IV-9डेडु, रो)

८९ छिल्लं=छिद्रम् । स्तोर्लः । [लस्यादेशद्विः] । (H.
D. III-35)

९० वंजरो=मार्जारः । मोवोवा । वकादिपाठादनुस्वा
रः । आतोच्च । [पक्षे मंजरो । स्वरस्यविन्द्वमोत्यावेरातअत्] .

९१ गहरो=गृध्रः । [क्रतो ऽत्] रीत्पूर्वम् । [धोहः] ।
(H. D. II-84)

९२ उअओ } =ऊजु । जोरअः । [कृतउत् । उअओ] ।
९३ अज्जामो }

ऋकारोकारयोरजौ । स्वार्थेमश्च । अज्जमौ ॥ (१२ H D. I-३८
उअं; १३ I-14 अंजसं)

९४ सालंकिआ = शारिका । गेल्लं । अन्त्यस्यात् इआ ।
[शोस्सल] । (H. D VIII-24 सालंकी)

९५ अरणिः = सरणिः । सोलुक्* ।

९६ तणेसी = दृणराशिः । [ऋतोऽत्] राकारस्य पूर्वेणाच्चा
सहस्यम् । (H. D V-3)

९७ दुग्गं = दुःखम् । स्तोर्गः । (H. D V-53)

९८ चउक्कं = चतुष्पथम् । [तस्यप्रायलुक्] पथस्यकः ।
(H. D III-2)

९९ काले = करालम् । रलोर्लतायः । आगस्त्येच । काले
कंकालश्च ॥ इत्यादि ॥ (H. D II-51 काले)

इतिश्रीमदहंनिर्दिष्टं विद्वत्पुत्राणां श्रीपादभ्याम् । तस्मिन्
समस्तविद्याप्रभाव श्रीमद्भिदिक्रमवेव विरचितः प्राकृतव्याकरण
प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

प्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादः

स्तोः ॥ १ ॥

अधिकारो ऽयम् । ईलज्याया मिति यावद् (११०) । य दित ऊर्ध्व
प्रनुक्रमिष्यते तत् स्तो स्मर्युक्तस्य भवतीति दक्षितव्यम् ॥

* 'सखलुक्' ख

† 'इतिश्रीमदहंनिर्दिष्टं विद्वत्पुत्राणां श्रीपादभ्याम् प्राकृतव्याकरणसूत्रद्वयौ' क

वा रक्ते गः ॥ २ ॥

रक्ते स्तोस्मंयुक्तस्य गः १ गकारोवाभवति । रगो । रत्तो ॥

शुल्के ङ्गः^२ ॥ ३ ॥

वेत्यनुवर्तते । शुल्केसंयुक्तस्य डाक्रान्तगकारो भवति । मुङ्गं ।
पक्षे मुङ्गं ॥

कञ्जशक्त मुक्त दष्टमृदुत्व(४७) रुग्णे षु ॥ ४ ॥

एष स्तोः ककारो वा भवति । सतो । सत्तो । मुक्तो । मुत्तो । द
पो । दष्टो । माउङ्गं । मउङ्गं । माउत्तणं । मउत्तणं^३ । लुक्तो ।
लुग्ना ४ ॥

क्ष्वेटकगे खल् ॥ ५ ॥

क्ष्वेटकादिषु संयुक्तस्य खकारो भवति । लित्वान्नविकल्पः । क्ष्वेट
कः खेडओ । क्ष्वेटकोविषपर्यायः । स्फोटकः खोडओ । क्ष्वोटकः
खोडओ । स्फोटकः । खेडओ^१ ।

एकस्कोर्नाम्नि ॥ ६ ॥

ख इत्यनुवर्तते । एकस्क इत्येतयोर्नाम्नि संज्ञायांखो भवति । एकर

१ 'ग' क-पुस्तकेनारित.

२ 'शुङ्गेङ्ग' इति हेमचन्द्रपुस्तके॥ आन्ध्रे सुंक्मु इति शुल्कस्यद्वयवहारा च्छु
ल्कइत्येवसाभीयान्पाठः ।

३ 'मउक्क । मउत्तण' क, 'माउत्त । मउत्त' ख.

४ 'रुक्को । रुग्णो' क.

१ एतदनन्तरं 'स्फोटक' खेडओ हे.

म् पोक्खरं । पुष्करिणी पोक्खरिणी । निष्कम् णिक्खं ॥ स्कन्दः
खन्दो । स्कन्धावारः खंधावारो । अवस्कन्दः अवक्खंदो । नाम्नो
तिकिम् । दुक्कं दुक्करम् । निक्कं पं निक्कम्पम् । णमोकारो नमस्का
रः । सक्कअं संस्कृतम् । सकारो संस्कारः ॥

वृश्च रुवृक्षे, ॥ ७ ॥

वृक्षे संयुक्तस्य खो भवति । तत्सन्धियोगेन वृकारस्यच रुकारः ।
रुक्खो । स्पृहादित्वाच्छत्वे वच्छो ।

क्षः ॥ ८ ॥

क्षकारस्य खो भवति । लक्षणम् लक्खणं । क्षयः खयो । विचक्षणः
विअक्खणो । बहुलाधिकाराः त्क्चित् छडावपि । क्षीणम् खीणं
छोणं डीणं । क्षीयते डिज्झइ ॥

स्थाणावहरे ॥ ९ ॥

स्थाणुशब्दे स्तोः खो भवति । अहरे ह्य अं टाच्छो र खोः ।
खाणू । अहर ईदिकिम् । थाणू ।

स्कन्दतोक्ष्णशुभ्रः खोः ॥ १० ॥

एषु खो रावेस्संयुक्तस्य खो भवात् तु । खंदो । बंदो । तिक्खं ।
तिण्हं । मुक्खं । मुक्कं ॥

स्तम्भे (४८) ॥ ११ ॥

खोरित्यनुवर्तते । त्वित्तिच । स्तम्भे खो स्संयुक्तस्य खकारो भव

तितु । खंभो । थंभो । काष्ठादिमयः । योगविभागउत्तरार्थः ॥

लथो ऽस्पन्दे ॥ १२ ॥

स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे खो रादे स्मंयुक्तस्य थकारो लिङ्गवति ।
थंभो । थंभिज्जइ ॥

स्तगानचतुर्थे च तु ठः ॥ १३ ॥

स्तगानचतुर्थयो श्रकारा दस्पन्दवृत्तौ स्तम्भे च ठत्वं भवति तु । ठो
णं । थोणं । चउट्ठो । चउत्थो । ठंभो । ठंभिज्जइ ॥

ट्टः ॥ १४ ॥

ठ इत्यनुवर्तते । ट्टस्यठोभवति । योगविभागान्नित्यम् । ट्टिः दि
ट्ठो । मुट्टिः मुट्ठो । यट्टिः लट्ठो । सौराट्टम् सौरट्ठं ॥

विसंस्थुलास्थगधनार्थे, ॥ १५ ॥

विसंस्थुलोस्थिशब्दयो रधनवाचिन्यर्थं शब्दे च स्तो स्मंयुक्तस्य
ठा भवति । विसंठुलो । अट्ठो । अट्ठो अर्थः । प्रयोजनम् । अध
नाथं इतिकिम् । अत्थो ॥

चः कृत्ति चत्वरे ॥ १६ ॥

कृत्ति चत्वरशब्दयो स्मंयुक्तस्य चो भवति । किच्चो । चच्चरं ॥

त्यो ऽचैत्ये ॥ १७ ॥

अचैत्ये चैत्यवर्जिते त्यस्य चोभवति । सत्यम् । सच्चम् । प्रत्ययः
पच्चओ । अमात्यः अमच्चो । अचैत्य इतिकिम् । चइत्तं ॥

श्रेवृश्चिके ञ्चुर्वा(४९) ॥ १८ ॥

वृश्चिके श्रिइत्यस्य श्रुइत्यादेशो भवति । विञ्चुओ । विञ्छिओ ॥

उत्सव ऋक्षोत्सुक सामर्थ्येछोवा ॥ १९ ॥

एषु स्तोऽच्छत्वं बोधवति । पृनर्वाग्रहणा दुस्तरत्र न विकल्पः । उच्छ
ओ । ऊसओ । रिच्छो । रिक्खो । उच्छुओ । ऊसुओ । साम
च्छं । सामत्थं ॥

क्षमायांको , ॥ २० ॥

छइत्यनुवर्तते । कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे स्तो ऋछत्वं भव
ति । छमा । लाक्षणिकस्यापि । छमा । का वितिकिम् । ख
मा । क्षमा । क्षान्तिः ॥

क्षण उत्सवे ॥ २१ ॥

उत्सववाचिनि क्षणे संयुक्तस्य छो भवति । छणो । उत्सव इति
किम् । खणो ॥

स्पृहादौ ॥ २२ ॥

स्पृहादिषु स्तोः छो भवति । छिहा स्पृहा । क्षुरः क्षुरो । क्षीरम् छो
रं । वृक्षः वच्छो । क्षेत्रम् छेत्तं । वक्षः वच्छो । कुक्षिः कुच्छो ।
क्षुतम् छोअं । क्षतम् छअं । क्षुण्णः छुण्णो । कक्ष्या कच्छा ।
कक्षः कच्छो । मक्षिका मच्छिआ । क्षारम् क्षारं । इक्षुः उच्छू ।

१ क्षमारणे ऽभ्येति सूत्रनिष्पन्नस्यापीत्यर्थः ॥

सदक्षः सरिच्छो । अक्षि आच्छ । स्थगितः छइओ । दक्षः द
च्छो । कौक्षेयकम् कुच्छेयम् । उक्षा उच्छा । सादृश्यम् सारि
च्छं । क्षुधा छुहा । लक्ष्मीः लच्छो । इत्यादि ॥

ध्यश्चत्सप्सा मनिश्चले ॥ २३ ॥

अनिश्चले निश्चलवर्जिते ध्यश्चत्सप्स इत्येतेषां छो भवति । ध्य ।
पच्छं पथ्यम् । पच्छा पथ्या । मिच्छा मिथ्या । थ । पश्चिमम्
पच्छिमं । अच्छेरं आश्चर्यम् । पश्चात् पच्छा । त्स । उच्छाहो उ
त्साहः । मच्छलो मत्सरः । चिइच्छा चिकित्सा । चिइच्छइ चि
कित्सति । प्स । अच्छरा अप्सरसः । लिच्छइ लिप्सते । अनि
श्चल इति किम् । णिच्चलो ॥

दग्यययी (५०) जः ॥ २४ ॥

एषां जकारो भवति । य । मज्जं मयम् । अवज्जं अवयम् । जुई
द्युतिः । जोओ द्योतः । य्य । मेज्जा शय्या । जज्जो जययः ।
र्यं । कज्जं कार्यम् । पज्जाओ पर्यायः । पज्जत्तं पर्याप्तम् ॥

त्वभिमन्यौजजौ ॥ २५ ॥

अभिमन्यौ स्तोः जर्ज इत्येतौ तु भवतः । रित्वाद्द्वित्वम् । अ
हिमज्जू । अहिमजू । पक्षे अहिमण्णू ॥

ध्यहोर्झल् ॥ २६ ॥

ध्य ह्य इत्येतयोर्भ्रत्वं भवति । लिप्त्वा अविक्ल्पः । ध्य । क्षाणं

ध्यानम् । उवज्ज्ञओ उपाध्यायः । संज्ञा सन्ध्या । विंज्ञो वि
 न्ध्यः । ह्य । सह्यः सज्ज्ञो । गुह्यम् गुज्ज्ञं । ग्राह्यम् गेज्ज्ञं ।
 नह्यते नज्ज्ञइ ॥

साध्वसे ॥ २७ ॥

साध्वसशब्दे स्तो ओ भवति । सज्ज्ञसो ॥

ध्वजेवा ॥ २८ ॥

ध्वजे स्तो ओ वो भवति । झओ । धओ । ध्वजः ॥

इन्धौ , ॥ २९ ॥

इन्धो दीप्ता वित्येतस्मिन् धातौ स्तोः झ इत्योदेशो वा भवति ।
 समिज्झाइ । समिध्यते ॥

तस्याधूर्तादौटः ॥ ३० ॥

तस्य टो भवति । अधूर्तादौ धूर्तादौ वर्जयित्वा । केवटो कैवर्तः ।
 वटो वृत्तिः । वटुलं वर्तुलम् । संवट्टिओ खंवर्तितः । पवट्टइ प्रवर्तते ।
 नट्टइ नर्तयति । अधूर्तादाविति किम् । धुतो धूर्तः । वत्ता वार्ता ।
 संवर्तनम् संवत्तणं । प्रवर्तनम् पवत्तणं । निर्वर्तनम् निवत्तणं । आ
 वर्तनम् आवत्तणं । मुहूर्तः मुहुत्तो । मूर्तम् मुत्तं । आवर्तकः आवत्त
 ओ । संवर्तकः संवत्तओ । वार्तिकः वत्तिओ । वर्तिका वत्तिओ
 प्रवर्तकः पवत्तओ । मूर्तिः मुत्तो । उत्कर्तितः उक्त्तिओ । निर्वर्त
 कः निवत्तओ । कर्तरी कत्तरी । निर्वर्तकः निव्वत्तओ । कीर्तिः कि
 त्तो । कार्तिकः कत्तिओ । इत्यादि । बहुलाधिकारात् वट्टा । वार्ता ॥

प्रवृत्त सन्दष्ट सृत्ति वृत्तेशा (२२) पत्त
नकदर्थि तोष्टे ॥ ३१ ॥

एषु स्तोः उत्तं भवति । प्रवृत्तः पञ्चद्वो । सन्दष्टः संद्वो । सृत्तिः
मष्टो । वृत्तः पट् । इष्टा इष्टा । पत्तनम् पट्णं^२ । कदर्थितः कवट्टि
आ । उट् : उट्टो । सन्दष्टोऽत्रे ठ त्वापवादः^३ ॥

वा न्त न्यो मन्यु चिह्ननयोः ॥ ३२ ॥

आयो स्म्युक्तयोः यथासंख्यं न्त न्य इत्येतौ वा भवतः । मन्तू
मण्टू । चिन्धं डन्धं चिह्णं ॥

उ लङो मर्दित विच्छर्द छर्दि कपर्द वि
तर्दि गर्त सन्मर्द (२३) ॥ ३३ ॥

एषु को द्वितीयस्य संयुक्तस्य डन्वं लित् भवति । मर्दितः मडि
आ विच्छर्दः विच्छट्टो । छर्दिः छट्टो । कपर्दः कवट्टो । विन
रिः विभट्टो । गर्तः गट्टो । सन्मर्दः सम्मट्टो ॥

द्वो धे विर्ध श्रद्धा मूर्ध्नि तु ॥ ३४ ॥

फां गिति वर्तते । एषु स्तोः द्वितीयस्य द्वो भवति । अर्धम् अहं
अर्द्धं । कर्द्धिः इहो गिद्धो^४ । श्रद्धा सट्ठा सद्धा । मूर्धा मुट्ठा
मुद्धा ॥

1 'आनोऽपि 'मट्टि' इति सृत्तिकाया 3 टल्यत्वं 'ट्' '१।४।१४' इति
व्यवहारः । सूत्रेण प्राप्तञ्चस्य अपवादः ।

2 पट्ण-नन्द स्म्युक्तेऽपि ।

4 'रदी' क.

दग्ध विदग्ध वृद्धि दंष्ट्रा वृद्धेः ॥ ३५ ॥

एष संयुक्तस्य ढो भवति । पृथ ग्योगा न विकल्पः ।^१ दडढो ।
विअढो । वृढो । दाढा । बुढो । इचित्, विद्धकङ्णिण्दिअं
वृद्धकविनिष्पिनप्^२ ॥

पञ्चदश दत्त पञ्चाशति पाः ॥ ३६ ॥

एष स्तो णकारो भवति । पण्णग्द । णिणं । पण्णासाः^३ ॥

झ म्मोः ॥ ३७ ॥

झ म्म इत्येतयो णत्वं भवति । ज्ञानम् णाणं । सञ्ज्ञा सण्णा । वि
ज्ञानम् विण्णाणं^४ ॥ निम्नम् णिणं । प्रयुष्मः पञ्जुणो ॥

स्तवे थो वा (५४) । ३८ ।

स्तवे संयुक्तस्य थो वा भवति । थवो ! तपोः^५ ॥

रो ह थो रसाहे । ३९ ॥

थ इ न्यनुवर्तते । वेतिच । उन्माहे संयुक्तस्य थो वा भवति । त
त्सन्नियोगेन हस्य च रः । उन्थारो । उच्छ्राहा ॥

स्तः ॥ ४० ॥

स्तस्य थकारो भवति । हस्तः हत्थो । स्तुतिः थुडं । स्तोत्रम् थो

१ 'विद्धकङ् वृद्धकवि' । क.

३ आन्ध्रे ऽपि 'विम्नणमु' इतिव्यव

२ तैत्तिरीय वेदस्य पञ्चाशत्पदसमुदा ह्रियते ।

यस्य 'पमस' इति व्ययनार आन्त्र ४ ख-पुस्तके नास्ति-

देशं ।

अं । प्रस्तरः पत्तगो । स्वस्ति सत्ति । ॥

पर्यस्ते टश्च ॥ ४१ ॥

पर्यो स्तस् टो भवति । चकागत् यश्च । पल्लटो । पल्लत्थो ॥

वा त्म भस्मनि पः ॥ ४२ ॥

आत्त भस्म इत्येतयोः स्तोः पो वा भवति । अप्पा अप्पणो ।
अत्ता अत्तणो ॥ भस्मा । भस्मो ॥

ट्म वसोः ॥ ४३ ॥

ट्म कम इत्येतयोः पो भवति । कूट्मलत् कूप्पलं । रुक्मिणो रु
प्पिगो । क्विक्त्वा ऽपि । रुग्मं रुप्पं रुक्मम् ॥

ष्प स्पोः फः ॥ ४४ ॥

ष्प स्प इत्येतयोः फो भवति । पुष्पत् पुष्पं । शप्पत् सप्पं । नि
प्पावः निप्फावा । निप्पेवः निप्फेसो ॥ स्पन्दनम् फंदणं । प्र
तिस्पर्धो पाडिप्फद्धो ॥

1 स्वस्तिशब्दस्य प्रथिद्वयं सर्वेष्वपि
नाटकेषु 'सोत्थि' इति आकारसहि
तं पाठो दृश्यते ।

2 'क्वचित् इमो ऽपि । राह्मी । रा
प्पी ।' (?) ख, 'रुक्मिणीरमणः रु
प्पिणीरमणो । क्वचित्थो ऽपि । रु
त्थिणीरमणो । क्वचित्थो ऽपि । रुक्मि

णीरमणो ।' इति षडभाषाचान्द्रिका ;
मणिदीपे एतदश एव नास्ति ; हृषी
केश व्याकरणे 'क्वचित्त्त्मापि । रु
क्मी (रुक्मी)' इति वर्तते । एतादृ
शसन्दिग्धस्थले पाठप्रदर्शना दन्यद्दु
श्शकम् ॥ अत्र सशयः प्रयोगदर्शना
पनाय ॥

भोष्मे ॥ ४५ ॥

भोष्मे स्तोः फत्व भवति । भिष्फो ॥

इलेष्म बृहस्पतौ तु फोः ॥ ४६ ॥

अनयोः फोः द्वितीयस्य संयुक्तस्य फो भवति तु । सेष्फो मिन्ने
म्हो । बुहष्फई वृहस्सई ॥

ग्मो मः ॥ ४७ ॥

ग्मस्य मो भवति तु । युग्मम् जुग्मं जुग्मं । तिग्मप् तिग्मं तिग्मं ॥

न्मः (५५) ॥ ४८ ॥

न्मस्य मो भवति । पृथग्योगा विचर् । जन्म जन्मो । मन्मथः व
म्महो । मन्मनः मम्मणो मम्मणं ॥

ताम्रा अयो भवः ॥ ४९ ॥

अनयो स्संयुक्तस्य मकाराक्रान्तो वो^२ भवति । तम्बं । अम्बं । तं
विरं । अंबिरं । इ त्येतौ देभ्यौ^३ ॥

ऊर्ध्वे भो वा ॥ ५० ॥

ऊर्ध्वे स्तोः भो वा भवति । उर्ध्वं । उद्धं ॥

ह्रः ॥ ५१ ॥

१ 'मम्महो' ख.

(१ । १५) इतिद्विज्ञानाममाला । तं

२ 'बकारो' क. 'बोभवतितु' ख.

विर- शब्दस्तु द्विज्ञानाममालाया नो

३ अंब कडक्केसु अंबिर अवगा

पलभ्यते ।

भ इ त्यनुवर्तते । इत्य भो वा भवति । जिम्भा । जोह । जिहा ॥

वश्च विह्वले ॥ ५२ ॥

विह्वले संयुक्तस्य वकारस्य च या वा भवति । विम्भलो । विशलो । ॥

काश्मोरे, क्मः ॥ ५३ ॥

काश्मोरे संयुक्तस्य भ इ त्यादेशो दा । कम्भारं । कम्भारं ॥

लो वा द्वे ॥ ५४ ॥

आर्जज्वे रलोः संयुक्तस्य लत्वं वा भवति । पुनर्वाप्रणा दुत्तर
त न विकल्पः । अल्ल । उल्लं । ओल्लं । अहं । उहं । आहं ॥

यं स्सौकुमार्यं पर्यस्त पर्याणं (५६) ॥ ५५ ॥

एषु यस्य लो भवति । सोअमल्लं । पल्लहं । पल्लन्धं । पल्ला
णं ॥ पल्लंको इति तु पल्यङ्गस्य ॥

अर रीअ रिज्ज माश्चर्ये ॥ ५६ ॥

र्ष इ त्यनुवर्तते । आश्चर्ये र्यस्य अर रीअ रिज्ज इति त्रय आदेशा
भवन्ति । अच्छरं । अच्छरोअं । अच्छरिज्जं ॥

डेरो ब्रह्मचर्यं सौन्दर्यं च, ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्यं सौन्दर्ययोश्चकारा दाश्चर्ये च र्यस्य डि डेर इ त्यादेशो

१ वृत्त्यनुसारेण 'विम्भलो । विह्वलो । मिह्वलो ।' इत्युदाहृतव्यमिति
प्रतिभाति ।

भवति । वम्हचेरं । मुंवेरं । अच्छेरं । चौर्यसमत्वात् (१ । ४ ।
१००) वम्हचरिअं । मुंदरिअं । अच्छरिअं ॥

वा पर्यन्ते ॥ ५८ ॥

पर्यन्तो र्यस्य डेरौ वा भवति । परंतो । पजंतो ॥

धैर्ये रः ॥ ५९ ॥

वे त्यनुपर्वने । धैर्ये र्यस्य रो वा भवति । धोरं धिज्जं ॥

तूर्य दशार्हं शौण्डोर्ये (५७) ॥ ६० ॥

एषु स्तोः रो भवति । पृथग्गोना निचप् । तूरं । दमारो, देशः ।
सौंडारं ॥

वाष्पे हो ऽश्रुणि ॥ ६१ ॥

अश्रुवाचिनि वाष्पशब्दे स्तो ही वा भवति । वाडो । नेवजलम् ।
अश्रुणो ति क्किप् । दण्फो । ऊप्फा ॥

कार्पापणे ॥ ६२ ॥

कार्पापणे संयुक्तस्य हो भवति । काडावणो । कडावणो इत्यत्र सं
योगे (१ । २ । ४०) इति पूर्व मेव ह्रस्वः । पश्चादादेशः । अथ
वा । कर्पापण शब्दात् सिद्धः ॥

न वा तीर्थं दुःखं दक्षिणं दीर्घं, ॥ ६३ ॥

एषु संयुक्तस्य ह्रस्वं न वा भवति । तूहं । तित्थं । दुहं । दुक्खं ।

1 'दिदेकारो ऽन्त्यादेशो भवति' इति ख-पुस्तकस्थो ऽपपाठः ।

दुहिओ । दुक्खिओ । दाहिणो । दक्खिणो । दोरो । दोहो ।
दियो ॥

कूष्माण्डां ण्डश्च तुलः ॥ ६४ ॥

कूष्माण्डो शब्दे प्रथमस्य मंयुत्तस्य हकारो भवति । ण्ड इत्यस्य
च लट् नु भवति । कोहो १ । कोण्डो । कोहलो इत्येत संयोगे
(१ । २ । ४०) इति प्रागेव हरवः । पश्चा ललट्यम् ॥

त्वथ्य द्वध्वां कच्चिच्च छजज्ञाः ॥ ६५ ॥

न्यथ्व द्वध्व इत्येतेषां दशासंख्यं च छजज्ञ इत्येते कच्चि-
प्रज्ञानुसारेण भवन्ति । भुक्त्वा भोक्त्वा । ज्ञात्वा णक्त्वा । श्रुत्वा
सोच्चा ॥ ५५० पिच्छो ॥ विद्वान् विज्जं १ ॥ ध्वनिः झुणो । बुद्ध्या
बुज्झा ॥ सकलपिच्छीविज्जं सकलदृष्टोविद्वान् ॥

हो लहः (५८) ॥ ६६ ॥

हकारस्य लकाराकान्न हकारो भवति । कलारम् कलारं । प्रह्लादः
पलशओ ॥

श्मष्मस्मह्मा मस्मर रश्मौ म्हः ॥ ६७ ॥

श्मष्मस्मह्म इत्येतेषां म्ह इत्यादेशो भवति । स्मर रश्मि श-
ब्दौ वर्जयित्वा । काश्मीरः कम्हारो ॥ ग्रीष्मः गिम्हो । ऊष्म उ-

1 २ । १ । २४ सब द्रष्टव्यम् ।

त । अत कोहल्ली इति द्वित्वं यु-

2 'कोहल्ली' क-पङ्भापाचन्द्रिकयोर-

को ऽपपाठएव ॥

पपाठ । लस्य य यादेशाद्दि स्वात्

3 'वरइत्तगास्तुनार्थ' (२ । १ । ३०)

'कोहल्ली इत्यत्रे' लाशुपन्यासवैयर्थ्यखा

इति सूत्रवन्त्युपान्त्ये द्रष्टव्यम्-

रुडो ॥ विस्मयः विम्वभो । अस्मादशः अम्हासिसो ॥ ब्रह्मा वम्हा ।
ब्राह्मणः वम्हणो । ब्रह्मवर्षम् वम्ह्वरं ॥ अस्मररम्मा दिति कि
म् । सरा । रस्तो ॥

पक्ष्मणि ॥ ६८ ॥

ह्य इत्यनुवर्तते । पक्ष्म शब्दे संयुक्तस्य म्हाकारो भवति । पम्हाइ
[पक्ष्मणि] । पम्हल्लोअणो पक्ष्मल्लोचनः ॥

इत्त ण्न ह्न त्सन ह्न ह्ण क्षणां ण्हः ॥ ६९ ॥

एषां ण्ह इत्यादेशो भवति । ण्न । प्रणः ण्हो । शिणः सि
णो ॥ एण । विण्णुः वेण्हू । जिण्णुः जिण्हू । कण्णः कण्हो । उ
ण्णोपण्ण उण्णोसं ॥ स्त । स्तातः ण्हाओ । प्रस्सवः पण्णो ॥ न्त ।
जोत्तन्ना जोण्ण ॥ ह्ण । जह्णुः जण्हू ॥ ह्ण । पूर्वह्णः पुव्वण्णो ।
अपराह्णः अवरण्णो ॥ ह्ण । शृङ्गण्ण सण्हं । तोह्णण्ण्णिण्हं ॥

सूक्ष्मे ॥ ७० ॥

सूक्ष्मे संयुक्तस्य ण्णे भवति । सण्हं । सुण्हं ॥

आश्लिष्टे लघौ ॥ ७१ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयो र्थथासङ्ख्यं लघौ भवतः । आलिद्धो ॥

ठ ढौ स्तब्धे (५९) ॥ ७२ ॥

स्तब्धे संयुक्तयो र्थथासङ्ख्यं ठ ढौ भवतः । ठड्ढो ॥

1 'अ ण्न-स्न-त्स-ह्न ह्ण-क्ष' इत्येते ख-पुस्तकेनमन्ति-

तो ढो र श्चारब्धे तु ॥ ७३ ॥

आरब्धे संयुक्तस्य तकारो भवति तु । तत्सन्नियोगे रस्य च ढः ।
आढतो । आरद्धो ॥

सो बृहस्पति वनस्पत्योः ॥ ७४ ॥

अनयो स्मंयुक्तस्य सकारो भवति तु । बहस्सई । बहष्पई । भ
यस्सई । भयष्पई । ॥ वणस्सई । वणष्पई ॥

शो लु खोः स्तम्ब समस्त निस्पृह परस्पर

श्मशान श्मश्रौ (६०) ॥ ७५ ॥

स्तम्बादिषु शोः शपसानां खो रादौ वर्तमानानां संयुक्तसम्ब
न्धिनां लु भवति । तंदो । समत्तो । णिप्पिहो । परोप्परं । मसा
णं । मंसू ॥

श्चस्य हरिश्चन्द्रे ॥ ७६ ॥

हरिश्चन्द्रे श्चकारस्य लु भवति । हरिअंदो ॥

क ग ट ड त द प ःक ःप शो रूप

र्यद्रे, ॥ ७७ ॥

क ग ट ड त द पानां जिह्वामूली योपज्ञानीययोः शोः शपसा
नां च संयुक्तसम्बन्धिना मुपरिस्थिनानां लु भवति । अद्रे द्रकारं
वर्जयित्वा २ । क । भुक्तम् भुत्तं । सिक्थम् सित्थं । ग । दुग्धम् दु

1 'पुहस्सई । वुहस्सई । अहस्सई । वुह वहष्पई । वर्हस्सई^२ ख.

प्पई । अहस्सई । हअप्पई ।' क; 2 'अद्रे द्रे नभवति' क.

द्धं । मुग्धा मुद्धा । ट । पट्पदः छप्पओ । कट्पलम् कप्फर्चं ।
 ड । खड्गः खग्गो । पड्जः सज्जो । त । उत्पलम् उप्पलं । उत्पा
 तः । उप्पाओ । द । मद्गः मग्गू । मद्गरः मोग्गरो । प । सुप्तः
 सत्तो । गुप्तः गुत्तो । ८५ । दुस्सम् दुस्सवं । ८६ । अन्तःपालः अं
 तप्पाओ । श । निश्चलः निश्चलो । श्लः गस्सणं । अचोतति च्छओ ।
 ष । गोष्ठो गोष्ठो । पष्ठः चट्ठो । सयः स्खलितः खल्लिओ । स्मे
 णेडो । अद्र इति किम् । समुद्रो । चंद्रो । भद्रप । अद्र इति तिषे
 धो अयं धावो द्वे र (१ । ४ । ८०) त्त्विति विकल्पने रलोपे प्रा
 सो वकार लोपो माभूत् इति ॥

ल वरा मधश्च ॥ ७८ ॥

लवरां संगुक्त स्याधो वर्तमानानां चकारा उपगिस्थितानां च लु
 ग्भवति । अयः । ल । शृङ्खणम् सण्णं । विह्वयः विह्वयो । व । प
 कम् पिकं । विध्वस्तः विह्वल्लो । र । चक्रम् चक्कं । ग्रः गगो
 राविः रत्ती ॥ उपगि । ल । उल्का उक्का । दन्तकलम् दन्तलं । व ।
 शब्दः सद्धो । अद्धः अद्धो । लब्धवाः लुद्धओ । र । अकः अ
 क्को । तर्कः तक्को ॥

मनयास् ॥ ७९ ॥

मनयुक्त स्याधो वर्तमानानां मनयां लुगभवति । मा । गुग्मम् गुग्मां ।

१ उत्पाट् ज्व.

२ ग्म-पुस्तक-क-त-स-इत्यादय उदा

हृग्मपुववान्तो न सन्ति ।

३ 'उपगि वकारस्य कुत्रा व्यसत्त्वा द्व

वयो रभदसत्त्वाच्च उपगिलोपे ओ

पृथस्यवस्य, अधोलोपे दन्तापृथस्य

वस्य, इति विवेकः ।

रश्मिः रस्मो । स्मरः सरो ॥ न । नयः नगो । लग्नः लग्नो ॥
य । श्यामा सामा । कुडचम् कुड् ॥ अत द्वितीय कल्पमाल्यादिः
ष्वेतन्मूत्रत्रयस्यापि प्राप्तिर्यथादर्शनं लोपः । द्वितीयः बिभ्रो ।
द्विगुणः विउगो । द्वादश वारह । द्वाविंशतिः वावीसा । द्वाविंशत्
ववीसाऽ) कल्पमम् कम्मसं । रुत्वम् सुव्वं ॥ कचि च्वधः । द्विपः
दिशो । द्विजातिः दुआई ३ । काव्यम् कव्वं । दिव्यम् दिव्वं । मा
ल्यम् मल्लं । कुला कुल्ला ॥ कचित् पर्यायेण । उद्विग्नः उव्वि
ग्ना उव्विग्नो ॥ रेफस्य तु सर्वतैव । सर्वम् सव्वं । चक्रम् चक्कं ॥
‘सर्वत्रला रामचन्द्रे’ इति कश्चित् ४ । त दयुक्तम् । ‘चन्दो । चंद्रो’ ।
इति स्वय मे बोदहन्वात् । तथा विध प्रयोगदर्शनाच्च उत्तरसूत्रो
क्त विरूप ए वाभ्युपगन्तव्यः ॥

धात्रो द्रे र स्तु ॥ ८० ॥

धात्रोऽब्दे द्रशब्दे च रेफस्य लुग्भवति तु । धत्तो धारी । ह्रस्वात्मा
मेवरलापे । धाई ॥ द्र । चंद्रो चंदो । रुद्रो रुद्रो । भद्रं भद्रं । समु
द्रः समुद्रो । ह्रदशब्दे दहयोः स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम् । तत्
द्रहो दहा । केचिन्नेच्छन्ति लोपः ५ । द्रहशब्दस्मस्कृतेऽपि ति केचि

1 'द्वितीय विरूप माल्यादिषु' क.

ठ । द्विनील (१ । २ । ४८) इत्यु

2 'बिभ्रो । दिउगो । द्वादश वारहो ।

त्वस्य नित्यत्वात् । (३३ पृष्ठे ॥)

वावीसा । ववीसा । इतितत् स्थाने
पु ख-पुस्तकपाठ ।

4 'केचित्' क. हेमचन्द्रमत खण्डन
मिदम् ।

3 'दिआई' इति क-पुस्तकस्थोऽप्या

5 'केचिन्नेच्छन्ति द्वेरलोपम् ख-

त^१। वोद्रहादय^२ स्तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देभ्या
एव । सिक्खन्तुवोद्रहोओ^३ । वोद्रह द्रहाम्म पडिआ^४ ॥

हस्य मध्याह्ने (६१) ॥ ८१ ॥

मधयोद्ने हस्य लुग्वा भवति । मज्झण्णो । मज्झण्हो ॥

ज्ञो ओ ऽविज्ञाने ॥ ८२ ॥

ज्ञस्य संबन्धिनो अस्य लुग्भवति तु । आविज्ञाने विज्ञान शब्दे न भ
वति । ज्ञानं जाणं, णाणं । सर्वज्ञः सव्वज्जो, सव्वण्णू । आत्मज्ञः
अप्पज्जो अप्पण्णू । दैवज्ञः दइवज्जो, दइवण्णू । इङ्गितज्ञः इंगिअ
ज्जो इंगिअण्णू । अभिज्ञः अहिज्जो, अहिण्णू । मनोज्ञः मणो
ज्जो, मणोण्णू । पूजा पज्जा, पण्णा । ओजा अज्जा, अण्णा, आ
णा । सज्जा सज्जा सण्णा । अविज्ञान इतिक्रिम् । विण्णाणं ॥

द्वो द्वारे ॥ ८३ ॥

द्वारे दकार वकारयोः पर्यायेण लुग्भवति तु । दारं । वारं । पक्षे दु

१ 'काश्चत्' ख-

२ 'वोद्रह' क; 'भोद्रह' ख. 'वोरच्छ
वोद्रहा' तरुणे । (७ । ८०)' इति
देशीनाममाला । 'वोरच्छो तथा वो
द्रहो' तरुण । वोद्रह ओष्ठ्यादि
प्रायेण ।' इतितर्का । अत क-पुस्त
कपाठो ऽपि सार्धयानेव । ख-पुस्त
कस्थ स्त्वपपाठ ॥

३ गाथासप्तशत्यां शतके ८२ इलोके ।

काव्यमालामद्वितगाथासप्तशत्यां
'सिक्खन्तु वोद्रहोओ' इतिमुल । 'वो
डहो कुमारी तरुणीवा' इतिव्याख्या
नेचापपाठः ॥ वेवर्पडित मुद्रिते
'सप्तशतकम् डेस हाल' नाम्नि
पुस्तके एतदायैव न दृश्यते ।

४ 'शिक्षन्तु तरुण्य' ।, 'तरुण ह्रदे
पतिता' । इति च्छाया-

वारं^१ ॥

रात्रौ ॥ ८४ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुगभवति तु । रात्रिः । रत्नी ॥

रितो द्वित्वल् ॥ ८५ ॥

रे फानुबन्धस्योदेशव्यञ्जनस्य द्वित्वं लिङ्भवति । अंकोल्लो । अं
कोठः । रुष्णं रुदितम् । कर्णज्जं करणोयम्^२ ॥

शेषा देशस्याहो ऽचो खोः ॥ ८६ ॥

द्वित्वमिति वर्तते । संयुक्तयो रेकतरस्य लोपे यो ऽधशिष्यते स शेषः । तस्य, संयुक्ता देशस्य च, अहः = हकाररेफवर्जितस्य, अचः = स्वरात्परस्य, अखोः = अनादीवर्तमानस्य, द्वित्वं भवति । शेषः । समस्तः समत्तो । निस्पृहः निष्पिहो । भुक्तम् भुक्तं । दुग्धम् दुद्धं । षट्पदः छप्पओ । खड्गः खग्गो । उत्पलम् उप्पलं । मुद्गरः मोगगरो । प्राप्तः पत्तो । दुःखम् दुक्खं । अन्तःपोतः अंतप्पाओ । निश्चलः निच्चलो । दुष्करम् दुक्खरं । विप्लवः विप्पवो । पक्कम् पक्कं । धूर्तः धुत्तो । रात्रिः रत्तो । युग्मम् जुग्गं । रश्मिः रस्सो । नग्नः णग्गो । काव्यम् कव्वं ॥ आदेशः—रक्तः रग्गो । शक्तः सको । अमा

१ 'दुवार' ख- पुस्तकस्थपाठान्तरम्-
आन्ध्रे 'दुवारमु'.

२ लरङ्कोठे (१ । ३ । २६) । णोदिना
रुदिते (१ । ३ । ४९) । योजनीय
(१ । ३ । ६८) इत्यादि । एषु लर्

णं जर् इत्येते रितः । हेमचन्द्रेणास्त्ये
षा परिभाषा । प्रायोलिति (१ । १ ।
१४) इत्यादि परिभाषाप्रकरणमनाह
त्य अत्रपाठे क्लं मृग्यम् ॥

त्यः अमञ्चो । आत्मा अप्ता । आर्षा अज्ञा । उपाध्यायः उवज्ज्ञा
 ओ । सह्यः सज्ज्ञो । साध्वसः सज्ज्ञसो । वृत्स्पतिः बहम्सः ।
 अइइतिकिप् । निहलः विलो । दुःखम् दुर्ह । बाष्पः बाहो ।
 धातो धार । तूर्यम् तूरं । धेम् धोः । अच इति कि । कांस्यम् कं
 सं । वयस्याः वयंसो । सन्ध्या संज्ञा । भिन्दिवालः भिन्दिवालो ।
 अखोरिनि किय् । स्वयेतः खलिओ । रथूयः थोरो । स्तम्भः
 स्वंभो ॥

दीर्घान् ॥ ८७ ॥

शेषादेशे स्येति वर्तते । लाक्षणिका दलाक्षणिकाश्च दीर्घात् परयो
 शेषादेशयोः द्वित्रं न भवति ॥ लाक्षणिकात्—निश्वासाः पोसा
 सो । स्पर्शः पासो । वंष्ट्रा दोडा । अर्यर्जः आरंसो ॥ अलाक्ष
 णिकात्—पार्श्वम् पारं । शीर्षम् सीमं । ईश्वरः ईसरो । द्वेष्ट्यः
 वेसो । लास्यम् लासं । आस्यम् आसं । प्रेष्ट्यः पेसो । अवमाल्य
 म् ओमालं । आह्वा आगा । ओहतिः आणतो । आज्ञापनम्
 आणावणं । इत्यादि । ‘अमञ्चो’ इत्यादिषु संयोगे (१ । २ । ४०)
 इति आदा वेव ह्रस्वः । पश्चात् द्वित्वम् । अलाक्षणिकोत् द्वित्वाभा
 वः प्रायः प्रयोगतोऽनुसर्तव्यः ॥

कर्णिकारे णो वा (६२) ॥ ८८ ॥

कर्णिकारे शेषस्य द्वित्रं वा न भवति* । कर्णिआरो । कर्णिगआरो ।
 णग्रहणं मन्तरार्थम् ।

* निषेधविकल्पे विधिविकल्पः फलतीतिभावः ।

दैवादिषु अनादौ यथादर्शनं व्यञ्जनस्य द्वित्वं वा भवति । दैवम्
दइच्चं, दइच्चं । व्याकुलः वाउल्लो, वाउलो । नखः णक्खो, णहो ।
नीडम् णेड्डं, णोडं । निहितः णिहिच्चो णिहिओ । मृदुत्वम् माउ
कं, माउअं । कुतूहलम् कोडहल्लं, कोडहलं । स्थूलः थुल्लो,
थोरो^२ । एकः एक्को, एओ, एगो । व्याहृतम् वाहिच्चं, वोहिअं ।
तूष्णीकः तुण्हक्को, तुण्होओ । मूकः मूक्को, मूओ । सेवा सेव्या,
सेवा । अस्मादोयम् अम्हवक्केरं, अम्हक्केरं । हूतम् हुत्तं, हूअं । स्त्या
नम् थिण्णं, थोणं । स्थाणुः खण्णू, खाणू । विअ - सोच्चिअ
सोचिअ; चेअ - सोच्चेअ, सोचेअ = सएव । इत्यादि ॥

तालौदौ ॥ ९३॥

तैलादिषु यथादर्शनं मन्त्य स्थानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वं भव
ति । पृथग्योगा न विकल्पः^३ । तैलम् तेल्लं । बीटा विड्डा । प्रेम पे
म्मं । स्रोतम् सोत्तं, प्रभूतम् पडुत्तं । मण्डूकः मंडुक्को । उलूखलम्
ओक्खलम् । यौवनम् जोव्वणं । ऋजुः उज्जू । विचकिलम् वेइ
ल्लं । इत्यादि ॥

पूर्व मुपरि वर्गयुजः ॥ ९४ ॥

1 'नखाः । णक्खा । णहा ।' ख-

2 'स्थूलः । थुहो । थूला ।' क. 'स्थू
लेरलूतथात् (१ । ३ । ८३) इतिरे
फस्यालित्वात् स्थूलशब्दस्य थोरो
इतिरूपादन्यदसाधु । बाहुल्यं त्वग
तिकर्गति । अतो ऽत्र 'स्थूरः थू
लो, थुल्लो ।' इति साधु । स्थूलश

ब्दममानार्थक स्थूरशब्दो ऽपि वर्त
त इत्यत्र 'स्थूल्लरल् (१ । ३ । ८३)
इतिसूत्रवृत्तिरेव ज्ञापिका । तस्यहरि
द्रादि (१ । ३ । ७८) त्वात्तलत्वम् ।
ततो ऽनेन द्वित्वामेयस्मदाशय ॥

3 'पृथग्योगा न्नित्यम्' क.

वर्गसम्बन्धिनो युग्वर्णस्य शेषस्यादेशस्य वा द्वित्वमसङ्गे उपरि पू
र्वं मक्षरं भवति । वर्गाणां द्वितीयस्योपरि प्रथमं चतुर्थं स्योपरि तृती
यमित्यर्थः । वक्खाणं व्याख्यानम् । रुक्खो वृक्षः । वग्घो व्याघ्रः । अ
ग्घइ राजते । मुच्छा मूर्छा । अच्छी अक्षि । णिज्जरो निर्जरः । म
ज्जण्हो मध्याह्नः । णिट्ठुरो निष्ठुरः । मुट्ठी मुष्टिः । तित्थं तीर्थं
म् । हत्थो हस्तः । णिद्धणो निर्धनः । आलिद्धो आश्लिष्टः । गुप्फं गु
ल्फम् । पुप्फं पुष्पम् । णिब्भरो निर्भरः । विब्भलो विह्वलः ॥ प्रमु
क्तादौ (१।४।९१) द्वित्वे मलयसिहरक्खंडो । वैवादौ (१।४।
९२) णक्खो । तैलादौ (१।४।९३) ओक्खळं । समासे (१।४।
९०) कइद्धओ कपिध्वजः ॥ द्वित्व इत्येव । ख्यातः खाओ ॥

प्राक् श्लाघा लक्षशाङ्गे ड्लो ऽत् (६३) ॥ ९५ ॥

श्लाघादिषु ड्लः डकारलकाराभ्यां प्राक् अत् अकारो भवति । स
लाहा । पलक्खो । सारङ्गं ॥

क्षमा रत्ने ऽन्त्यहलः ॥ ९६ ॥

प्रागित्यनुवर्तते । अदिति च । क्षमाशब्दे रत्नशब्देच संयुक्तस्या
न्त्यहलः अन्त्यव्यञ्जनात्प्रागत्वं भवति । छमा । रअणं ॥

1 ख- पुस्तके उदाहरणानां छाया ना
स्ति । 'अग्घइ अर्घति' इति क-खपा
ठः । अस्मिन् सूत्रे शेषखकारस्य 'व
क्खाणं', आदेशखकारस्य 'रुक्खां'
इतिक्रमेण शेषादेशयो रुदाहरणानि ।
ततश्च 'वग्घो' इति शेषघस्योदाहर
णम् । 'अग्घइ' इत्यादेशस्य । यद्य

यम् 'अर्घति' इत्यस्य रूपं तदा ऽत्
त्योषः शेष एव भवति । न त्वादे
शः । अतः 'अर्घति' इति व्याख्या
परित्यज्य 'राजते' इति
परिकल्पिता ।

2 'प्रमुक्तादौ' इत्यारभ्येतदन्तो
मैन्ध- ख- पुस्तके नास्ति ।

स्नेहा ग्रो वा ॥ ९७ ॥

अन्त्यहल इत्यनुवर्तते । स्नेहाग्रयोः संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रा गत्वं वा भवति । सणेहो, णेहो । अगणो, अगो ॥

शं षं तस वजरे ष्वित्, ॥ ९८ ॥

शं षं इत्येतयोः तस वज्रे च संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रा गित्वं वा भवति । शं—आदर्शः आयरिसो, आर्यसो । सुदर्शनः सुअरिसणो, सुदंसणो । दर्शनम् दरिसणं, दंसणं । षं—वर्षशतम् वरिससअं वाससअं^१ । वर्षाः वरिसा, वासा । तसः तविओ, तत्तो । वज्रम् वइरं^२, वज्जं ॥

हर्षां मर्ष श्री ह्री क्रिया परामर्शं कृत्स्न

दिष्ट्या हें (६४) ॥ ९९ ॥

अहर्षादिषु संक्तयु स्यान्त्यहलः प्रा गित्वं भवति । पृथग्योगा न्नित्यम् । हरिसो । अमरिसो । सिर्रो । हिरी । हीतः हिरिओ । अहोक्कः अहिरिओ । किरिआ । परामरिसो । कसिणं । दिट्ठिआ । हें—अरिहो अर्हः । गरिहा गर्हा । वरिहो बर्हः ॥

स्या ऋव्य चैत्य चौर्यसमे यात् ॥ १०० ॥

स्यात् भव्य चैत्य इत्येतेषु चौर्यसमेषु च संयुक्तस्य यकारा त्पा

१ 'वर्षम् । वरिसं । वासं ।' ख-

उदाहरणान् छाया च क-पुस्तके

२ द्रमिडभाषाया मप्येवं व्यवह्रियते-

अधिकम्.

३ एतत्पूर्वं '[वा]' इति निवर्तते । इति,

४ 'हर्षादिषु हें इत्यत्र च संयुक्तस्य कः'

गित्वं भवति । स्यात् सिआ । स्याद्वाद् सिआवाओ । भव्यः भ
विओ । चैत्यम् चेइअं । चौर्यसम् — चौर्यम् चोरिअं । गाम्भी
र्यम् गंभीरिअं । धैर्यम् धोरिअं । भार्या भारिआ । सौन्दर्यं सुंद
रिअं । ब्रह्मचर्यम् बम्हचरिअं । सूर्यः सूरिओ । शौर्यम् सोरिअं ।
आचार्यः आइरिओ आयरिओ । वर्यः वरिओ । वीर्यम् वीरिअं ।
चर्या चरिआ । स्थैर्यम् थेरिअं । इत्यादि । आकृतिगणत्वात्
पर्यङ्गादयः । परिअंको ॥

ला दक्लबेषु ॥ १०१ ॥

संयुक्तस्य लकारा त्वागित्वं भवति अक्लबेषु क्लवप्रकारेषु न भव
ति । क्लिन्नम् किलिन्नं । क्लिष्टम् कलिष्टं । क्लान्तम् किलंतं २ । प्लुष्ट
म् पिलुष्टं । प्लोवः पिलोसो । श्लेषः सिलेम्हो ३ । श्लेषः सिलेसो ।
शुक्लम् सुकिलं । क्लेशः किलेओ । क्लेशः किलेसो । अम्लम् अ
मिलं ४ । ग्लायति गिलाअइ । म्लायति मिलाअइ । म्लानम् मिला
णं । क्लाम्यति किलम्मइ ५ । अक्लबेष्वितिकिम् । क्लवः कवो । वि
क्लवः विक्कवो । क्लमः कपो । प्लवः पवो ६ । विप्लवः विप्पओ ।
शुक्लपक्षः सुक्कपक्खो । उत्प्लावयति उप्पावेइ ॥

ना त्स्वप्ने, ॥ १०२ ॥

1 'गम्भीरिअ' 'गाम्भीरियं' क. 'गर्भारिअ' गाहिरिअ ख. 'गर्भारिअ' 'गद्भीरिअं' हे.	4 एतत्स्थाने 'प्लव-पिलवो' क.
2 'किलिन्नं क्लिप्तम्' क.	5 क-पुस्तके नास्ति-
3 'अम्लम् अमिल' क-आधिकम्-	6 'विक्लवः' इत्यारभ्यैतदन्तो ग्रन्थ-क-पुस्तके लेखकभ्रमाद्भटः,

स्वप्नशब्दे^१ संयुक्तस्य नकारा त्वा गित्वं भवति^२ । सिमिणो ।
सिमिणो ॥

स्निग्धे त्व दितौ ॥ १०३ ॥

ना दिति वर्तते । स्निग्धे संयुक्तस्य नकारा त्वा गत्व मित्वं च तु
भवतः । सणिद्धं सिणिद्धं । गिद्धं^३ ॥

कृष्णे वर्णे ॥ १०४ ॥

अ दिता विति वर्तते । न्वि तिच । वर्णवाचिनि कृष्णशब्दे संयु
क्त^४ श्यान्यहलः प्रा गदितौ नु भवतः । कसणो । कसिणो । व
णं इति किम् । कण्हो विणुः ॥

अर्हं त्युच्च ॥ १०५ ॥

अर्हं छल्लेऽन्त्यहलः प्रा गत्व म दितौ च भवन्ति । अरुहो ।
अरहो । अरिहो ॥ अरुहंतो । अरहंतो । अरिहंतो ॥

तन्व्याभे (६७) ॥ १०६ ॥

च दि त्यनुवर्तते । उकारान्ता ङीप्त्ययान्ता स्त न्व्याभाः । तेषु सं
युक्तस्यान्यहलः प्रागुत्वं भवति । तन्वी तण्वी । लध्वी लहुवी ।
गुर्वी गुरुवी^५ । पृध्वी पुहुवी । वध्वी बहुवी । गृध्वी मउवी । इत्या
दि ॥

१ 'स्वप्ने' क.

२ 'गिद्धवति' क.

३ 'गिद्ध' ख.

४ क. पुस्तके नार्हति.

५ '.. लहुं' ।

गुह्वं' क.

खु धने रात् ॥ १०७ ॥

सुप्ते रा न्पूव मुत्वं भवति । सुहृद्यं नगरम् ॥

एकाचि श्व स्वे ॥ १०८ ॥

एकस्वरयोः श्वम् स्व इत्येतयोः संयुक्त स्यान्त्यहलः प्रा गुत्वं भवति । श्वः कृतम् सुवो कर्त्तुम् । स्वे जनाः सुवे जना । एकाचीति किम् । स्वजनः सअणो ॥

वा च्छद्म पद्म मूर्ख द्वारे, ॥ १०९ ॥

एषु स्तो रन्त्यहलः प्रा गुत्वं वा भवति । छडम् छम् । पडम् पोभम् । मुरुवरु मुरुवो । डुवारं दारं देरं २ ॥

ईल् ज्यायाम् ॥ ११० ॥

ज्या शब्दे ऽन्त्यहलः प्रा गीत्वं लिङ्भवति । जीआ ३ ॥

हश्च महाराष्ट्रं द्वौ वीत्ययः ॥ १११ ॥

स्तो रिति निवृत्तम् । महाराष्ट्रशब्दे द्वौ = हकाररेफयोः व्यत्य

1 क- खा- हे- 'मुवेकअ' इत्येवपाठः ।

ख रूपान्तरनिवृत्त्यर्थो ऽयं यत्नः ॥

2 'वारं' हे- अधिकम् ।

जीवाइ पडच पडमुआ' (६।१४)

3 'जीवा' शब्दो 'ज्या' शब्दसमानार्थक मस्कृते ऽस्ति । तथा च शाश्वतः (सितुप्रदीपोद्धतः) । 'ज्या जीवा, जीवन जीवो, जीवो कर्णबृहस्पती ।' इति । तस्य प्राकृते यद्यपि 'जीआ' इति सिद्ध्यति । तथापि ज्याशब्द

इति देशीनाममाला । 'जीवा गुणो पडचा अ ।' इति (१२२) पाइअलच्छीणाममाला । उभयत्रापि वन्नेपो वाहुलका न्न ॥

4 १।४।१। सूत्रवृत्तिः (१४४) ॥

दृष्टव्या ।

यः=स्थितिपरिवृत्तिः । भवति । एकस्यस्थाने एको भवतीत्यर्थः ।
हृथ= ह्रस्वश्च दीर्घस्य भवति । मरहृष्ठो ॥

ल लो रालाने (६६) ॥ ११२ ॥

व्यत्यय इत्यनुवर्तते । आलाने लकार नकारयोर्व्यत्ययो भवति ।
आणालो । अणालकवम्भो आलानस्तम्भः । स्तम्भ (१ । ४ । ११)
इति खत्वम्^२ ।

वाराणसी करेणवां रणोः ॥ ११३ ॥

अनयोः रेफणकारयोः व्यत्ययो भवति । वाराणसी । कणे^३ । क
रेणवा मिति स्त्रीलिङ्गनिर्देशादन्यत्र न भवति । एसो करेणू^४ ॥

ललाटे डलोः ॥ ११४ ॥

ललाटे यस्य इत्वं^५ सति डलयोः व्यत्ययो भवति । णडालं^६ ।
लोललाटेच (१ । ३ । ८१) इति आद्यस्य णत्वमेव ॥

ह्रदे दहयोः ॥ ११५ ॥

ह्रदे दहयोर्व्यत्ययो भवति । द्रहो । दहो ॥

चलयो रचलपुरे ॥ ११६ ॥

1 स्थितिपरिवृत्तिं रित्येव वररुचि	माभ्याम् ॥ हे II-116 सू ॥ इ ॥
तदनुसारि मार्कण्डेयादि व्यवहा	2 'आणालकवम्भो' इत्यारभ्येत दन्तो
र- (प्रा ॥ प्र-IV-30, प्रा ॥ स-IV-	ग्रन्थ क पुस्तकेनास्ति-
51) अतः प्राचीन व्यवहारमनुसृत्य	3 'करेण मत्तो' प्रा ॥ स.
व्यत्ययशब्दस्य स्थितिपरिवृत्ति	4 १ । ३ । ३१ सू ॥
रित्यर्थः कथितो हेमचन्द्र त्रिविक्र	5 'णिडालं' क; १/२/१५ सू ॥ इ ॥

अचलपुरे चलयो व्यत्ययो भवति । अत्रअर्चः ।

हे ह्यो वा ॥ ११७ ॥

ह्य शब्दे हकारयकारयो व्यत्ययो वा भवति । गुह्यम् गुह्यं , गुह्यं । सह्यम् सय्यं, सज्जं ॥

लघुके लहोः ॥ ११८ ॥

लघुशब्दे घस्यत्वे लहो वा व्यत्ययो भवति । हलुओ लुओ । घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वाः कृत्वं न भवतीति हकरणम् ॥

रलो हरिताले (६७) ॥ ११९ ॥

हरिताले रलो व्यत्ययो भवति । हलिआरो । हरिआलो ॥

दवींकर निवहो दवीरय णिहवो तु ॥ १२० ॥

दवींकर निवहशब्दौ यथामन्त्रं दवीरय णिहव इति कृतव्यत्ययविधानौ निपात्यन्ते । दवीरओ सर्पः । पक्षे दवीरओ । णिहवो । निवहो ॥

गहिआद्याः , ॥ १२१ ॥

गहिआ इत्यादयः शब्दा निर्वचनगोचरा निपात्यन्ते ।

१ गहिआ= काम्यमाना । ग्राह्या । काम्यमानत्वात् । ह

1 'अचलपुर' ख.

2 पुलिगो हेमचन्द्रे.

3 १।३।२० सू॥ ८ ॥

4 हत्वाविधायक (१।३।२०) सूत्र

ख अस्तो रखोरच' (१।३।७)

इत्यधिकारस्थत्वे नैव मुक्तिः.

स्वः । चौधस्य १ । ४ । १००) त्वात् प्रा गित्त्वं च । गहिआ ॥
(H D II-85)

२ किमिद्ववसणं= कौशेयम् । किमिद्ववमनम् । किमि
विदि तादृग्णादेव त तन्तो रूपत्तेः ॥ (H D II-33)

३ णंदिणी= धेनुः । नन्दिनी व नन्दिनी । (H D IV-18)

४ पडिसाओ= घर्घकण्ठः । प्रतिशन्दवन्वात्, ध्वनेः
प्रतिपादकत्वाद्वा ॥ (H D. IV-17)

५ वडरोडो =जारः । रुट् । भ्वा । पर । स्तेये । प

६ अविणयवडं निरोडनि वञ्चयतीति वडरोडो । (H

७ अणडो D VII-42 पोत्रः ॥ = अवि नयप

८ अजडो निः । अविणयवडं (H D. I-18) ॥

९ छिण्णो अजुनः । मन्पादि १ । ३ । ३३ । पा

१० छिण्णालोऽं टा चक्ष्य डः । अणडो H D I-18 ॥

११ छिच्छओ अजडो (H. D. I-18- अणाडो । शी

घमागित्वात् ॥ छिण्णो (H D III-27) (छिन्नः) । स्मग्दर

च्छिन्नश्चात् ॥ छिण्णालोऽं (H D III-27) सदाचारच्छिन्नां त्या

त्योदत्ते इति ॥ छिच्छओ (H G. II-174 छिच्छओ) =अक्षि

क्षतः । नयनमोत्या हितत्वात्^१ । अक्ष्यकारस्य लुक् । छिच्छओ ॥

1 'पडिसावो ख।

2 म्यूर पण्डितकृत 'ओरिजिनल

सांस्क्रिट टेक्स्ट्स नाम्निग्रन्थे

द्वितीयभागे २७ पृ ॥ ४ ॥

3 गाथा समशब्दादपुच छिच्छ

ओ (=जार), छिच्छई (=जा
रिणा) इतिप्रकारमदित एवदृश्यते ।

4 'हितत्वात् क। 'हितत्वात्' ख।

१२ सहउत्थिता } = दूतो । सहोत्थिता । कार्यानुकूल्या
 १३ मराली } त् । (H. D. VIII-9) ॥ मरालो व
 १४ पेसणारी } मरालो । मृदुस्वभावा न्मधुरवचनत्वा
 १५ मरालो । } द्वा (H D VI 142) ॥ पेसणारी । प्रे
 १६ मंचारी } षणं करोतीति । (H. D. VI-59) ॥
 १७ अत्तिहरी } मराली । कामपरम्पराकारणत्वात् ।
 आर्त्ति रान ओत् (H D VI. .) ॥ मंचारी । प्रीतिं सञ्चारयती
 ति । (H. D. VIII-6) ॥ अत्तिहरी = आर्त्तिहारी । संतर्पणशील
 त्वात् । (H D I-35 अंतोदारीः)

१८ पडिसोत्तो } = प्रतिमूलः । प्रतिमुखंस्वोतो गतिप्रदा
 १९ पडिज्झरोऽ } हो यस्या ऽसौ [प्रतिस्वोतम्] । पडिमो
 चो । (H D VI 15) ॥ प्रतिमुख क्षरतीति पडिज्झरो । (H.
 D VI-18 पांडिमूरो)

२० जाआ, २१ दोसणिजंतो, २२ दोसारअणं, ।

1 मदात्ता ग- पाठ, क- ख- पुस्तक हरतानि अन्तिकहारा । कख साचो
 ग-मार्तृकावदेव कामपरम्परा कारण लुक् । पूर्वस्य दीर्घ । वार्ताहरणन
 न्वा दित्युक्ते सराली (स्मरालि हि दूतत्वम् ।
 —सन्मथपङ्क्ति) इति मार्याया नि 3 'पाडिच्छरो ख, 'पाडिम्बरो ग, त
 त्यस्मदाशयः । 'मदोली' इत्यान रपज्झर (218 । 944) इति सूत्रेण
 युक्तएव प्रतिभाति । देशनाममा क्षरते क्षरादेशस्य विधास्थमानत्वा
 लाया भेतन्मू लानुपलभा यथाभात् त्, क-पुस्तकमवादास्य पडिज्झरो
 व.मेव पाठ स्थापितः । इति निर्णीतम् ।

2 अर्थानिर्वचन यथा—अन्तिक वार्ता 4 'दोसारअणो' क-ख.

२३ समुद्रणवणीअं = चन्द्रः ॥ द्योतते इति जोओ । (H. D III-40) ॥ जद्योत्तायन्तः । आत इत् । जस्य दः । नात्मागत्वम् । (H. D V-51) ॥ दोसारअणं । दोसारद्वम् । (H. D V ...) ॥ समुद्रनवनीतम् । समुद्रणवणीअं । मथनोत्थितत्वात् । (H. D VIII-50)

२४ चिरिचिरिआ } = क्षारा । चिरिचिरोति चिलिचि
२५ विलिचिलिआ } लोति ध्वनि र्गम्या म्सा तथोक्ता ।

(H. D- III-13 चिरिचिरो, चिरिचिरो)

२६ समुद्रदरं = अम्बुगुहम् । समुद्रगृहम् । जलाधारोपचारात् । (H. D VIII-21 = गतीय-गृहम्)

२७ तंवकुसुमं = कुरवकम्, कुरण्डकम् । तामकुसुमम् । तथोविध वुसुमत्वात् । (H. D V-9 तंवकुसुमो)

२८ मुद्रोराटे = भ्रुः । मृत्पत्रोपगतिः । तथाविधरूपत्वात् । (H. D VI-136)

२९ यदो = विन्दुः । स्तोफत्वात् । (H. D V-29) ॥

३० धूमद्वयमनोओ = कृत्तिकाः । धूमद्वयमनोओः ।

1 'गजा समुद्रनवनीत तमोन्दील' इति हारावज्ज ।	व, 'कुरवण तनकुसुमो ज' (५१९९) इति देशीनाममाला विरोधाच्च ।
2 'समुद्रगृह' मिलातुजलान्त्र निके तनम् । इति हारावज्ज-	4 'धूमश्च' । क.
3 'कुरण्डक च' इति प्रथितं भिन्नं प्रथितं भाति । 'तत्र शोणे कुरवकं तनं पीते कुरण्डक' (२२२) इत्यमरविरोधात्	5 ११३।१०५। मृत्वे ऽस्य मृद्व्या इति ।
6 'धूमद्वयमनोओ' - कृत्तिका । क.
7 बालभारतकाव्ये आदिपर्वणि ११ सर्गे ४१ श्लो ॥ इ ॥

अहिना सम्भक्तत्वात् । (H D. V-62)

३१ विसारो=सैन्यम् । विसरणशीलत्वात् । (H D VII-72 विसरो)

३२ अवहोओ = विरहः । अपभोगः । भोगासहत्वात् । (H D I-25 अवहोओ)

३३ पावो । } = फणो । प्राणिघातुक^२त्वात्पापः ।

३४ पञ्चाओ । (H D. VI-38) ॥ पदानि लाययति निगूहतीति^३ पयलाओ । लीड्-ल्लेण्णे । (H D VI-72) ॥

३५ अहिमओ । -आथः । अहिं द्रुलति नाशयतीति अ हिअलो । (H D I-6)

३६ सिहिणो = स्तनः । सिखित्व चूचुकुवत्वात् । अस्य थेंगः । (H D VII 31)

३७ अस्थिरो=थिरणानो^६ । यो न कचि दपि स्थिति^७व भ्नाति । स्थिरं यथा नास्ते नतिष्ठतीति थिरणासो^८ । (H D

1 'पावो' ख, 'पावो' ग. 'पामु' इ
त आन्ध्रे व्यवह्रियते-

2 'प्राणिघातुक' क.

3 'लययति निगूहतीति' क.

4 'अञ्जाओ अहिमओ' क.

5 'सिहिणा थेंगसु इति देशीनाममा
लाया, 'पयोदरा नद थणा सिहिणा'
इति एदअलच्छीणाममालायाच
बहुवचनान्तो दृश्यते । तस्यैकवचने
'सिहिणो' इत्युचितम्. क-ख-पुस्त

कयो, गयपाठ च नपुंसक मेव दृश्य
त इति यथामातृक मेव पाठ स्था
पित ॥

6 'थिरणोसो' ख, 'थिरणोसो ग दे
शीनाममालाया 'थिरणामो' इति
पाठ । स च मकारसकारविप्रलब्ध
लेखकभ्रमज इ लघुमीयते ।

7 'अवस्थित' क.

8 'थिरणोसो क. 'यथा तथा मिनो
तीति थिरणोसो' ख.

V-27)

३८ सूरंगो = दीपः । सूरम्याङ्गव । दङ्गं यस्य स सूर

३९ जोङ्खो रंगो । (H D VIII- 41) ॥ ज्योति

प्लः । जोङ्खोऽ । (H. D III-49)

४० पासावओ - गवाक्षः । पासोः इति प्राकृतं चक्षुः ।
तदापद्यत इति पासावओ । (H D VI-14)४१ कोप्पो = अपराधः । आन्मनः कोप ण वापराधः ॥
(H. D II-45)४२ पासो = अक्षि । पश्यतीति । पासो । (H D VI
75-पासं)

४३ उम्मुहो = गर्वो । उम्मुवः । उम्मुहो । (H D I-

४४ उदणो १११ ॥ उद्वदनः ६ । दस्य साचोळुक् । उद

४५ पहट्टो ८ । णो । (H D I ११ उत्तुणो) ॥ प्रहृष्टः

पहट्टो ८ । (H D VI 9)

४६ लंवो. ४७ वल्लो. ४८ वेल्लो, ४९ वि
ल्लरिआ, ५० वल्लरो = केशाः । लम्बत इति लंवः । (H.
D. VII-26)) वल्लो व वल्लो ॥ वेल्लो ॥ (H.D VII-32;
VII 94 वेल्ला) ॥ वल्लरोव विल्लरिआ । आदेरत इः । म्वा

1 'सूर्याङ्गव' क.

2 मस्कृतप्राकृतयोर्व्यत्यय. क.

3 ४२ स ॥ द ॥

4 'सुर्माक्षपदयतीति' क?

5 'उदङ्मुख' क.

6 'उद्वदनम्' क.

7 'प्रहृष्टः' ख.

8 उभयत्रापि 'पहट्टो' क. ५

य कश्च ॥ तद्वत् वल्लरी च ॥ (H D VII-32 विल्लरी) ॥

५१ जणहरो = राक्षसः २ । यज्ञहरः । तत्त्वभावत्वात् ॥
(H D III-43 जणोहणो)

५२ जणउत्तो = ग्रामप्रधानः ४ । जनपुत्रः । तद्वदाचरतो
ति ॥ (H D III .)

५३ बम्हर् ५ } = अम्बुजम् । ब्रह्मरुहम् । बम्हर् ५ ।

५४ आरणालं (H D VI-91 बम्हर्) ॥ आरा द्वे स

५५ धेरोमणं } मीमे च नाल म्स्ती ति आरणालं । द्विती
यम्यातो अत् । (H D I 66) ॥ स्थविराननम् । धेरोमणं ।
स्थविरो ब्रह्मा । आनओत् ॥ (H D V 2 धेरासणं) ॥

५६ कलिमं } - उन्पल् । के लीयत् ६ इति कलिमं । ले

५७ कंदोष्टं } डिमः ७ । (H D II ५) ॥ कन्दा दृष्टीकृतं
उद्गच्छतीति कुंदुष्टं । स्तौ १ । २ । ६५ इत्योत्पे कंदोष्टं ॥
(H D II 9)

१ लबा वल्लरी वेल्ली वल्लरीआ के	२ 'रक्ष' स्त.
आ - लम्बतीति लव वद्वावद्	३ जणोहणो' इत्यस्य 'यज्ञापह
न - वल्लरीवद्वा'रिआ - आदेरतत् -	न्' इति सङ्कृतछाया भवितुं युक्ता न
स्वार्थकश्च ॥ कः "लबा वल्लरी वेल्ली	देशानाममाला भूमिकाया पिश्च
वल्लरीआ वल्लरी केशा । लयतर्जितल	ल पार्श्वतः । (Introduction
या । वल्लवद्वाली । वेल्ली । वल्लरी	p 7)
व वल्लरीआ । आदेरतत् । स्वार्थक	४ 'ग्रामप्रधाननर ख-
श्च । तद्वत् वल्लरीच ॥" ख "ल	५ उभयत्रापि 'बम्हर्' ख-
बा वेल्ली वेल्लीआ वल्लरी के	६ 'लयत' क
शयो.' ग.	७ 'लेडिमम् क; 'डिम. ख.

८८ चंदोज्जं) = कुमुदम् । सितोत्पलम् । चन्द्रे णो

८९ रञ्जिद्धञं) द्योतत इति चंदोज्जं ॥ (H D III-4) ॥

रजनीध्वजम् । रञ्जिद्धञ ॥ (H D VII-4)

९० गरअंदअं = मुकुटम् । शृङ्गे चन्द्रव द्योतत इति घर
अंदअं । (H D II-107 गरअंदो)

९१ आआततलं = दर्पच पृष्ठम् । आआततलय दाआसत
लं । (H D I-72)

९२ आणंदवडो = तवदव्याः श्वास्तवत्त्वम् । प्रथम
जम्बलाया श्वास्त पः २ । आनन्द विषयत्वा दानन्दपटः आणंद
वडो । (H D I-72)

९३ गुरुरणो = दिवसः । सूर्ये । अज्ञा य म्यामो गुरुर
ओ । (H D VIII-12)

९४ एलविणं = लक्षारक्तम् । एलविण मिय एलवि
अं । (H D VI-19)

९५ अक्षिपडणं = निषोलनम् । अक्षिपडानां एतन म
छिबडणं । (H D I-50)

९६ णो(मंको = वृषः । निशङ्कः णोमंको । (H D IV

९७ एलविणो = धनवांश्च । चकारा दृ पथः । ए लविलव
त एलविलो । (H D I 148)

1 'नवोढावन्न मत्तन्वपट मिच्छन्ति सूरय' इति हारावली.

2 ए- पुस्तके नास्ति.

3 'वृक्षश्च' क.

६८ सुहरओ = दारिकागृहम्^१, चटकश्च । सुखर[त] म
स्तोति सुहरओ^२ । (H D VIII-56 सुहराओ)

६९ हृष्टमदृष्टो = स्वस्थः । हृष्ट आसौ महा, र्थश्च हृष्टमह
द्वो । (H D VIII-55)

७० गिम्मोन्नुओ = युवा । निश्शमश्रुकः । गिम्मोन्नु
ओ । आत्वे स्त ई^३ । (H D VI-32 गिम्मंसू)

७१ जहणरो । ऊरुः । जयने नोरुहयत् इति जहणरो
द्वो । (H D III-44)

७२ पल्लट्टजोडो = रहस्यभेदो । पर्यस्तजिडः पल्लट्टजो

७३ अगुह्यवरणो । द्वो ॥ (H D VI-37 पल्लट्टजोडो) ॥

गृह्यद्वरः अगुह्यवरः । आदा वज्रममः^४ । (H D I-16)

७४ णिहुअं = निगुह्यम् । सुगुह्यम् । निगुह्यम् णिहुअं ।
H D IV-59

७५ अव्युद्धमिसो = मलोत्थाधिकपान्नातिः । अव्युद्ध
श्रीः । मलोत्थाति ॥ १॥ ४॥ ९॥ पाठात् द्विवचनम् । अव्युद्धमि
सो । (H D I-42)

७६ बहुजाणो = चोरो धूर्तश्च । बहुज्ञानः बहुजाणो ।

१ 'दारिकागृहम्' द्वे ॥ ना ॥ ३ 'इत्' क [नियम् ।

२ 'सुहराओ' - दारिकागृहम्-चटक- ४ 'पल्लट्टाजोडो' इत्यस्मा निर्वच

सुगुह्य-मस्त्यति सुहरओ कः ५ अगुह्यवरणोदस्य निर्वचन माह

सुहरओ दारिकागृह चटकश्च । हेमचन्द्र (H D. I-13) ॥

सुखरस्तमस्ताति सुहरओ ॥ ख. ६ बस्य द्विवच ॥

(H D VI बहृणो१)

७७ परेओ = पिशाचः । परेतवत् परेओ^२ । (H D VI-12)

७८ उज्जल्लो = वलवान् । उज्ज्वलः । दैवादि (१ । ४।

९२) पाठात् द्वित्वम्^३ ॥ (H D I 154 ओज्जल्लो)

७९ जोई = विद्युत् । ज्योति र्ज्योति र्वा । (H D III-49)

८० भिंगं = कुण्म । भृङ्गवत् भिंगं । नीलत्वात् । भिंगं
संस्कृत मि त्यन्ये । (H D IV-104)

८१ णिअंधणं = परिधानम् । निवध्यत इति निवन्धना
णिअंधणं । (H D IV-3)

८२ जहणूसुअं = चलनकम् । जघनांशुकम् । आतो धि
न्दुना सह ऊत्वम् । १ (H D III-45 जहणूसवं ॥)

८३ पाउरणं = कवचः । प्रावरणकत्वात् प्रावरणम् । आदे
रन उ^४ ॥ (H G I-175; H D VI-43) पाउरणो कवचम् ।

८४ ओअल्लो = कम्पः । अपचाल. ओअल्लो । श
कादि (२ । ४ । ६३) त्वात् द्वित्वम्^७ । (H D I-165)

- 1 'बहुलः' इत्यस्मा निवचनायम् । 6 'आअल्लो - अपचार - कम्पश्च
2 'परेओ । परेत । पिशाच ।' क. अपचाल - अल्लो - शकादित्वा
3 लख्य द्वित्वम् । द्वित्वम्' क; 'ओअल्लो अपचल.
4 'जहणूसअ । .. । जघनाशुकम् । कम्पश्च । अपचाल ओअल्लो । श
ऊत्वम् ।' क, 'जहणूसुअ चलण कादित्वात्तद्वित्वम् ।' ख; 'कपापचा
क । उत्त्वम् । ख. रयो रोयल्लो ।' ग,
5 'उत्' क, 7 चलधातो ।

- ८५ चपेटी¹ = कर्मपुट्यातः² । चपेटी ॥ (H D III-3)
 ८६ गडलकखं = जघनम् । रतिलक्ष्यम् । (H D VII-13)
 ८७ बावडो = कुटुम्बी । व्यापृतः । (H D VII-54)
 ८८ पुरिल्लदेवा = दैत्याः । पुरोभवाः पुरिल्लाः³ । (H D VI-55) [D II-97]
 ८९ गोसण्णो = मूर्खः । गोसञ्ज्ञः । पशुप्रायत्वात् । (H.
 ९० परभत्तो = भोरुः । निषिद्धश्च⁴ । पर श्शतु स्तद्ध
 त्तः परभत्तो । (H D VI-72 परिवभन्तो)
 ९१ चच्चिको = स्थासकः । चर्चिका । को द्वित्वं पुंस्त्वं
 च । चच्चिको । (H D II-174 चच्चिकं)
 ९२ कालं = तमिसात् । नीलत्वात् । (H D II-26)
 ९३ मट्ठिओ = विण्णुः⁵ । जगत्पोषकत्वाद्भर्तृकः । कृत
 इति । (H D VI-66)
 ९४ उद्विग्गिदमं = तद्दिनम् । इन्द्रविधूमम्⁷ । (H D I-90)
 ९५ पत्थरं = पादताडनम्⁸ । प्रस्तरवत् पत्थरं⁹ । दुस्सह
 त्वान् । (H D VI-5 पत्थरा)

१ 'चपेटी' क	5 'चपेटी' चाच्चिक्य स्थासक इति
२ 'कर्मपुट्यातः' क, 'पुट्यातः' इति	कोशात् चाच्चिक्यस्य चाच्चिक्य
३ 'पुरिल्लदेवा' इति	अदभवे इत्यस्मिन्भवे ॥ लिटि
४ 'निषिद्धश्च' क, 'निषिद्धश्च' ख	मदविषये एतत्प्रमाणं ॥
५ 'विण्णुः' क, 'विण्णुः' ख	6 'पु' पूर्व 'ह' उपविष ख.
७ 'इन्द्रविधूमम्' क	7 'इन्द्रविधूमम्' क
८ 'पादताडनम्' क, 'पादताडनम्' ख	8 'पादताडनम्' क.
९ 'प्रस्तरवत् पत्थरं' क	9 'प्रस्तरवत् पत्थरं' क

९६ [ओआअवो = अस्तसमयः ॥ (H D I-162)] 12

“ओवाअवो- अस्ताकालः- अवपातः- अतोपकारः-”क; “ओवा यवो ओवायवा । अस्तकालः । अपातपः । अपौकारः ।” ख. (?)

1 ९७ पिउच्छा } = सखी । पितृष्वमेव मातृकेव [च] हि

९८ माउआ } तकारित्वात् पिउच्छा (H D VI-49)

माउआ (H D. VI-148) ॥ [D VI-62 पोरच्छो 2)

९९ पोरत्थो = मत्सरो । पौरस्यवत् पोरत्थो । (H

१०० दोसो = कोपः । आत्मनो दोषत्वात् 3) (H D V-76,

१०१ चचा = तलाहतिः । चचा (?) 1) (H D III-19) [12]

१०२ पम्हलो = केसरः । पक्ष्मलवत् पम्हलो । (H D VI-

१०३ खंधअट्टो } = भुजः । स्कन्धस्य याष्टिः । खंधअ

१०४ खंधममो } ट्टो । (H D II-71) ॥ स्कन्धं मृशतो

ति खंधममो । (H D II-71 खंधमंसो)

१०५ अग्निआओ १०६ तंवकिमो = उन्द्रगोपः 4)

अग्निव त्कायो ऽस्येति । अग्निआओ 1) (H D I-53 अग्निओ)

॥ ताम्रकिमिः । तंवकिमो । (H D V-6) ॥ [विशदणं 1

१०७ विशदणो = अनर्थः । विशदणः 5) । (H D VII-71

1 'पिशुन' इतिमले, दुर्जन' विनेषा (ये प्रायः स्यादन्त वादां स
इति व्याख्यानमेव दे ॥ ना ॥ धनिष्ट व्याद्धे व्याख्यानम् । इति

2 'पोरत्थो' ज्याप तत्र पाठ 1. नात्र विश्राणेति (590) अकञ्चाम् ॥
व्या पिञ्चलपण्डितख टिप्पणी नाकञ्च प्रियदर्शनादर्शे श्रीदे

3 'आत्मदोषत्वात्' क- [3 ॥ पितृपादा ॥

4 'उन्द्रगोपा' रक्तारणा उद्भवा कट 5 'विशदण' क

१०८ जोइओ = ज्योतिरिक्कणः । खद्योतः । ज्योतिष्कः
जोइओ । (H D III-50)

१०९ “सिंजओ = ध्वनिः । सिञ्जनमेव सिंजवो” ख;
“सिरोध्वनिः- जोसिजिरो” क; “ध्वनौ सिजरो” ग. (?)

११० जोइमं } = तारका । ज्योतिषम् जोइमं (H D
१११ जोअणा । III- 49) ॥ द्योतना जोअणा । (H D
११२ जोडो } III-50 जोअणं लोचनम्^२) ॥ द्योतः जो
११३ खज्जोओ } डो । तस्यड ३ । (H D III-49) ॥ खे
द्योतत इति खज्जोओ । (H D II-69) ॥

११४ दग्बल्लहो } = कान्तः । दग्गे भयम् । तत्रापि व
११५ कायरो ४ } ल्लभः दग्बल्लहो । (H D VI 37) ॥
कातरः । विद्योग भोस्त्वात्^४ ॥ (H D II-28 कायलो)

११६ पंडरंगो = महेश्वरः । पाण्डराङ्गः । धवलाङ्गत्वा
त् ॥ (H D VI 23) (H D VI 108)

११७ भोउओ = ग्रामेशः । भोगं चरन्तीति यौत्तिकः ।
११८ सगहो = मृक्तः^५ । सुष्टु अग्रहः । मृष्टः^६ । (H D
VIII 4)

१ जोअणो क-ख.

यत्रापि क पाठ

२ सीमकाया द्रष्टव्यम् ।

३ यतोपरि तत्र पाठः । केचित्तु सग

४ यान्ति द्योत - जोअणा - द्यो

ता म्क १ ३०० उच्यते ग्रामेशशब्द

५ - पण्डितारय क. क.

तत्र पाठः ३ ३०० उच्यते

६ कायरो कातर - कान्त - , अ

ता

कायरो १४३ गमनात्वात् उच्यते

६ १ ३ ३०० उच्यते क

११९ संकरो = रथ्या । सङ्कोर्यते अ लेति संकरो । (H D VIII-6) [(H D)]

१२० पयरो = अर्थपरः । अर्थे प्रकर्षेण परः । पयरो । ।

१२१ मट्मोहणो = सुरा । मतिमोहिनो । (H D VI-113 मट्मोहणो 2) [V-63]

१२२ धागवासो = दर्शुर । प्राट्पेण्यत्वात् । (H D

१२३ कमलं = आस्यम्, पट्टश्च ३ । कमलवत् कमलं ॥ कं मस्तकं मलयतीति कमलं ४ ॥ (H D II-)

१२४ वेणुसाओ । = भ्रमरः । वेणुशब्दवत् शब्दो

१२५ धुअगाओ । यस्य वेणुसाओ । संयुक्तस्य श्लु क ॥ (H D VII 78 वेणुसाओ) ॥ धुअगतः । सदा सुस्वरत्वात् । (H D V 7 धुअगाओ) ॥ इत्यादि ॥

आम्मिन् गणो लिङ्गव्यत्ययः प्रयोगाशीनः ॥

इति श्रीम दर्शनन्दि त्रैविन्देव श्रुतधर श्रीपाठ प्रमादासा दित समस्तविद्याप्रभाव श्रीम त्रिविक्रमदेव विरचित प्राकृत व्याकरणे १ प्रथमोऽध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥ समाप्त आध्यायः ॥

1 'पयरो पर - अवदर अवद दे ॥ ना ॥

र - अवप्रकर्षेण पर - 'क

4 'क मस्तक मलयतीति ख

2 तथापि मट्मोहणो रतिपाट्ट इटप्प
ण्या सपलभ्यत ।

3 'रति आ विक्रमदेव विरचित प्राकृत व्याकरणवृत्तो क ; 'व्याकरणवृ

3 'कलहश्च' क ख- पाट । 'पिट्पट

ता ख

हेमु । मुहहणिणो अ कमलो इति

